

LÆREBOG

I

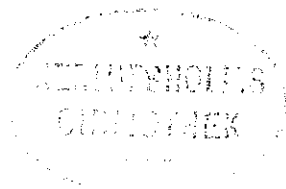
VERDENSHISTORIEN

TIL BRUG FOR
REAL- OG LATINSKOLER

AF

C. N. STARCKE
DR. PHIL.

ANDEN DEL
DEN NYERE TID

KJØBENHAVN
DET SCHUBOTHEESKE FORLAG
— LYBECKER & HIRSCHSPRUNG —

1895

INDHOLD.

DEN NYERE TID.

1ste Periode.	Side
Reformationens Tidsalder (1517—1660)	3—78.
Tyskland (1517—c. 1600)	3.
Luthers Tid (1517—1546) 3. Den schmalkaldiske Krig og Tiden indtil Trediveaarskrigen (1546—c. 1600) 16.	
Frankrig (1515—1610)	19.
Religionskrigenes Tid (1562—1594) 22.	
England (1509—1603)	24.
Elisabeths Tidsalder (1558—1603) 27.	
Spanien, Italien, Nederlandene (c. 1500—1609) . . .	31.
Nederlandenes Opstand (1567—1609) 33.	
Skandinavien (1523—1611)	36.
Reformationen i Danmark-Norge (1523—1559) 36. Grevens Fejde (1534—1536) 40. Sverige under Gustaf Vasa (1523—1560) 43. De tre nordiske Riger i Tiden 1560— c. 1600, 44. Den nordiske Syvaarskrig (1563—1570) 46.	
Trediveaarskrigenes Tid (1618—c. 1660)	49.
Tyskland (1618—1648)	49.
Spanien og Nederlandene (1609—c. 1660)	56.
Frankrig (1610—1661)	57.
England (1603—1660)	59.
Skandinavien (1600—1660)	65.
Danmark under Kristian den 4de (1588—1648) 65.	
Sverige under Gustaf Adolf og Kristina (1611—1654) 70.	
Frederik den 3djes og Karl Gustafs Tid (1648—1660) 72.	
Statsomvæltningen i Danmark (1660) 76.	

2den Periode.

Enevældens Tidsalder (1660—1789)	79—138.
Ludvig den 14des Tidsalder (1660—1715)	79.
Frankrig (1661—1685)	79.
England (1660—1689)	83.
Tyskland (1648—c. 1700)	85.
Polen og Tyrkiet (c. 1500—c. 1700)	89.
Europa i Ludvig den 14des sidste Tid (1685—1715)	91.
Den spanske Arvefølgekrig (1702—1714) 93.	
Rusland til Peter den stores Død (c. 1250—1725)	95.
Skandinavien (1660—1721)	98.
Danmark (1660—1699) 98. Den skaanske Krig (1675—1679) 101. Sverige (1660—1697) 103. Den store nordiske Krig (1700—1721) 105. Frederik den 4des indre Styrelse (1699—1730) 110.	
Frederik den stores Tidsalder (1715—1789)	112.
Frederik den store (1740—1786)	113.
Den østrigske Arvefølgekrig (1740—1748) 114. Syvaarskrigen og Kolonialkrigen (1756—1763) 115. Den oplyste Enevælde 117.	
Den nordamerikanske Frihedskrig (1776—1783)	121.
Rusland, Polen og Tyrkiet (1725—1796)	124.
Skandinavien (1721—c. 1800)	128.
Danmark (1730—1808) 128. Struensee (1770—1772) 131. Den Guldbergske Periode (1772—1784) 132. Kronprins Frederiks Styrelse (1784—1808) Landboreformernes Tid 133. Sverige. Frihedstiden (1718—1722) 135. Den Gustavianske Tidsalder (1771—1792) 137.	

3dje Periode.

Folkestaternes Tidsalder (fra 1789)	139—209.
Den franske Revolution (1789—1815)	139.
Det konstitutionelle Kongedømme (1789—1792)	139.
Nationalforsamlingen (1789—1791) 139. Den lovgivende Forsamling (1791—1792) 143.	
Republikken (1792—1804)	145.
Nationalkonventet (1792—1795) 145. Direktoratet (1795—1799) 150. Konsulatet (1799—1804) 153.	
Kejserdømmet (1804—1814)	156.
Tiden til 1807. 3dje og 4de Koalition 156. Kejserdømmets største Højde (1807—1812) 158. Kejserdømmets Undergang (1812—1814) 160.	
Kongressen i Wien. De 100 Dage	163.

De folkelige Gæringers Tid (1815—1848)	166.
Restorationstiden (1815—1830)	166.
Kongrestiden (1815—1823) 166. Det orientalske Spørgsmaal 167. Englands 1ste Reformperiode 169. Julirevolutionen 171. Julirevolutionens Virkninger 172.	
Skandinavien (1800—c. 1840)	174.
Danmark og Sverige i Napoleonstiden (1800—1814) 174. Danmark til Frederik den 6tes Død (1814—1839) 177. Sverige-Norge under Karl Johan (1818—1844) 178.	
Borgerkongedømmets Tid (1830—1848)	179.
Englands 2den Reformperiode (1830—1849) 179. Ludvig Filip og Februarrevolutionen (1830—1848) 180. Februarrevolutionens Virkninger i Europa (1848—1850) 182. Skandinavien (1840—c. 1850) 185. Sverige-Norge under Oskar den 1ste 190.	
Det 2det franske Kejserdømmes Tid (1852—1870)	191.
Kejserdømmets Oprettelse 191. Det orientalske Spørgsmaal 192. Det italienske Spørgsmaal 193. Kolonierne og de nordamerikanske Fristater 194. Skandinavien (1850—1866) 196. Østrigs og Preussens Kamp 199. Den fransk-tyske Krig 201.	
Tiden efter 1870	203.
Tyskland 203. Frankrig 204. Rusland 205. Østrig-Ungarn 207. Italien 207. Spanien 207. England 208. Amerika og Øst-Asien 209.	

DEN NYERE TID.

1ste Periode.

Reformationens Tidsalder.

(1517—1660).

Tyskland. (1517—c. 1600).

Luthers Tid (1517—1546).

I Begyndelsen af det 16de Aarhundrede steg Pavernes Udplyndring især af Tyskland over alle Grænser. Snart var det en Jubelfest i Rom, snart Peterskirken, der skulde bygges som et monumentalt Vidnesbyrd om Pavedømmets Storhed, snart Paaskud om en Krig mod Tyrkerne, som gav Paverne Anledning til at sende deres Afladskræmmere ud. Som Forvalter af de helliges gode Gerninger kunde Kirken gøre de troende og angrende delagtige i disse helliges Fortjeneste. Enhver, som vilde bidrage til at fremme et for Kirken nyttigt Værk, kunde derved vinde Aflad. Galdt det sværere Synder, krævedes det meget bestemt, at man skulde angre og omvende sig; over for lettere Synder traadte denne Fordring mere tilbage. Men i Praksis blev Afladen som alle Kirkens øvrige Goder snart en blot og bar Handelsvare, og de gode Formaal, for hvis Skyld den syndefulde kunde vinde Aflad, blev en blot Parodi; alle og enhver vidste, at Paven benyttede Pengene til Fordel for Slægt og Venner.

I Aaret 1517 tilstod Pave Leo den 10de Kurfyrst Albrecht af Mainz Ret til at lade sælge Aflad, for at han

derved kunde blive i Stand til at betale den Gæld, han var kommen i ved at købe Stemmer til sit Valg til Kurfyrst-Ærkebiskop. Paven skulde have Halvdelen af de Penge, som kom ind. Denne Afladshandel blev sat i Scene med en brutal Forretningsdygtighed af Dominikaneren Tezel; og i vide Kredse følte der en levende Uvilje mod hans skamløse Færd. Luther, Professor ved Universitetet i Wittenberg, nedlagde da den 31te Oktbr. 1517 en offentlig Protest mod hele denne Trafik at sælge Aflad.

Martin Luther tilhørte en thüringsk Bondeslægt, men var for øvrigt opvokset som Stadboer, idet hans Fader havde slaæet sig ned i Byen Mansfeld. Martin blev netop født paa Rejsen fra den fædrene Hjemstavn, Møhra, til Mansfeld. Den 10de Novbr. 1483 kom han til Verden i Eisleben. Martins Barndom var meget haard; hans Forældre vare strenge, og i hans Omgivelser herskede — som i den Tid ikke ualmindeligt — en mørk Livsopfattelse, der væsentlig bestemtes af Frygt for Djævelen; man forestillede sig, at Djævelen idelig færdedes mellem Menneskene i allehaande Skikkelser, og man maatte stadig være paa Post imod ham. Samtidig delte Luthers Forældre i rigt Maal den almindelige Uvilje mod gejstlige Personer¹⁾. Under sin Skolegang modtog Luther i Magdeburg Paavirkningen af de mystiske Retninger, som dengang bredte sig, særlig Brødrene af det fælles Liv, og i Eisenach blev han optaget i den Cotta'ske Familie og lærte her at kende Værdien af et venligt og hjerteligt Familieliv. Som Student kom han til Erfurt, et af Humanismens Hovedsæder. Hans Fader havde bestemt ham til Jurist, men han fangedes snart af Studiet af de latinske Forfattere, hvis frie, personlige Maade at tænke og føle paa gjorde et dybt Indtryk paa ham. Det var ligeledes

¹⁾ Over Døren paa hans Faders Hus stod:

Wer will haben rein sein Haus

Der behalt Pfaffen und Mönche draus.

her, at han første Gang lærte Bibelen at kende¹⁾. Medens saaledes hans personlige Liv stærkt udvikledes, pintes han dog stadig af Frygt for Djævelen og af Tanken om ikke at gøre nok for sin Saligheds Sag, og da han havde været 4 Aar ved Universitetet, kom det til en Krise. Under en Epidemi i Erfurt rejste han en Tid til Mansfeld. Paa Tilbagereisen overfaldtes han af et stærkt Uvejr, og i Dødsangst lovede han at gaa i Kloster. 14 Dage senere traadte han ind i et Augustinerkloster (17de Juli 1505).

Forstanderen for Augustinerne i Sachsen, Staupitz, var en Mand af store Fortjenester. Han havde været medvirkende til at stifte Universitetet i Wittenberg og havde selv en kort Tid virket der som Lærer. Han fik snart Øje for Luther og satte ham til at studere Teologi. Augustinernes Skytshelgen, Kirkefaderen Augustinus, var Repræsentanten for den saakaldte paulinske Kristendom i dens Modsætning til den petrinske (Apostlen Petrus). Pavernes Lære om Retfærdiggørelse ved Gerninger var petrinsk; Paulus lagde Vægten paa Troens Inderlighed. Og til denne Opfattelse, der stemmer med en stærk Betonning af det personliges Værdi, sluttede Luther sig fuldstændig uden at gøre sig nogen Tanke om derved at træde i et Modsætningsforhold til den romerske Kirke. Da Staupitz senere hen fik ham ansat som Professor i Wittenberg, fremsatte Luther sin Lære om Forsoningen ved Troen i Modsætning til den ydre Værkhelligheds Betydningssløshed, uden at der fra nogen Side rejstes Beskyldning for Kætteri imod ham. Under en Rejse til Rom (1510) følte han sig stærkt grebet af Stedets Hellighed, samtidig med at han foragedes over Prælaternes verdslige Liv.

Tezels Opræden bragte Luther til Forbitrelse, og Aftenen før Universitetets Fødselsdag opslog han paa Kirkedøren 95 Sætninger (Theses), som han efter akademisk Skik og Brug tilbød at forsvare ved offentlig Disputats (31te Oktbr. 1517). Luthers Theses ere vakkende, idet de svinge mellem Angreb

¹⁾ Der fandtes paa den Tid 97 latinske Udgaver af Bibelen og 14 tyske.

paa Paven og Anerkendelse af hans Myndighed¹⁾. Men klart og bestemt fordømme de Afladshandelen og hævde, at kun Gud kan tilgive Synder, og at Betingelsen for Syndsforladelse er Anger og inderlig Tro. Sine Theses sendte Luther til Kurfyrsten af Mainz og bad ham standse Tezels forargelige Færd.

Luther havde næppe tænkt, at hans Theses skulde vække Opmærksomhed uden for den akademiske Verden. Men i Løbet af 14 Dage kendtes de over hele Tyskland, i Løbet af en Maaned over hele Europa. I Tyskland vakte de det mest levende Røre, særlig i Byerne. Borgerne fandt i dem et Udtryk for deres nationale Uvilje mod Italienerne og for deres politiske Selvstændighedstrang over for Adelen. Det var en national-folkelig Bevægelse, som Luthers Optræden fremkaldte. I Rom var man tilbøjelig til at opfatte det hele som en Strid mellem Augustinere og Dominikanere, der snart vilde løbe ud i Sandet. Forsøg paa at faa Luther til Rom strandede; Kejser Maximilian saa gerne, at Luthers Optræden satte Paven i nogen Forlegenhed, og Kurfyrst Frederik den vise af Sachsen glædede sig over den Tilgang, der blev til hans Universitet i Wittenberg, og støttede derfor Luther i hans Forlangende om ikke at dømmes uhørt, men stilles for en tysk Forsamling. En pavelig Afsending ansaa det under den voksende Gæring for klogest at formaa Luther til at gaa ind paa, at begge Parter skulde forholde sig tavse, samtidig med at Tezel blev dømt for Misbrug. Men ved en Disputats i Leipzig, som en Dr. Eck havde med en af Luthers Venner, Karlstadt, og ved hvilken Luther præsiderede, kom det til en Forhandling mellem Eck og Luther selv. Eck paaviste, at flere af Luthers Paastande fandtes hos Joh. Hus og altsaa forlængst vare forkætrede af et Koncilium.

¹⁾ Nr. 82 spørger: Hvorfor løser Paven kun for Penge og ikke af Barmhertighed Synderne fra Skærsilden, naar han har Magt dertil? Nr. 86 spørger: Hvorfor bygger Paven ikke Peterskirken for egne Midler.

Luther, som hidtil havde delt den almindelige Fordømmelse af Hus, betænkte sig ikke paa at bekende sin Vildfarelse og udtalte, at Koncilier kunde fejle. Dermed var det klare og bestemte Brud med Grundlaget for den katolske Kirke sket. I Stedet for den kirkelige Autoritet havde Luther sat det enkelte Individets samvittighedsfulde Prøvelse og selvstændige Skøn. Dr. Eck rejste til Rom og fik Luther bandlyst; men Luther optraadte fra nu af meget kraftigt mod Paven, og i et højtideligt Optog af Kolleger og Studenter opbrændte han den katolske Kirkes Grundskrift (Dekretalerne) og den pavelige Bandbulle (10de Decbr. 1520).

Imidlertid var Maximilian død (1519), og det nye Kejservalg var efter mange Intriger faldet paa hans Sønneson, den spanske Konge, Karl den (1ste) 5te. Karl udskrev straks en Rigsdag til Worms for at faa de tyske Fyrster til at yde Bidrag til hans Krige i Italien. Til Gengæld maatte han bekræfte deres Rettigheder og navnlig give Kurfyrsterne en overvejende Indflydelse. Til Worms stævnedes nu ogsaa Luther, og ved Midten af April (1521) ankom han der under kejserligt Lejde. Da han Dagen efter fremstilledes for den fornemme Fyrsteforsamling og opfordredes til at tilbagekalde sine Skrifter, bad han om Betænkning for at kunne give et vel overvejede Svar, og den næste Dag erklærede han saa, at selv om der var enkelte Udtryk i hans Bøger, han muligvis kunde tage tilbage, vilde han ikke gøre det, da han i Hovedsagen stod ved sine Meninger. En Disput var paa Nippet til at udspinde sig mellem ham og Kejserens Repræsentant, men denne afskar al videre Forhandling og forlangte et klart og bestemt Svar. Dette Svar afgav Luther da: kun hvis han blev overbevist af selve den hellige Skrift eller med klare og indlysende Grunde, kunde han tilbagekalde. Rundt om i Tyskland hilstes dette mandige Svar med Begejstring. Havde Luther indladt sig paa en Overenskomst, vilde han rimeligvis have kunnet opnaa en ret vidtgaaende kirkelig Reform og selv faaet en anset Stilling. Men Luther var ganske fremmed for alle politiske Beregninger og opnaaede

netop derved den uhyre Virkning. Endnu 8 Dage blev han i Worms, bestormet med Bønner og Forslag, men han blev ved sit og drog tilbage til Wittenberg. Under Vejs blev han af sin Kurfyrste hemmelig bortført og skjult paa Slottet Wartburg. Kejseren forordnede, at Luthers Skrifter skulde brændes, og han og hans Tilhængere fængsles og straffes. Dette »Wormseredikt« blev dog uden Virkning.

Bevægelsen havde imidlertid grebet den store Landbefolkning. Husitiske Sympatier havde bestandig holdt sig rundt om og stod i Forbindelse med Krav paa sociale Reformer. Nu blussede dette op overalt, og hver enkelt dannede sig sin egen Mening om Skriften og den kristne Tro. I Wittenberg vilde Professorerne afskaffe Messen, og Karlstadt og hans Venner lode sig paa Markedsdagene belære af Bønderne i Udlægningen af den hellige Skrift (Forkastelsen af Barnedaab og Cølibat). Sværmeriske Skarer brøde ind i Kirkerne og ødelagde Billederne, og et almindeligt Anarki truede med at opløse al Orden i Staden. Da kom Luther tilbage fra Wartburg og fik ved en Uges Prædiken Ordenen genoprettet. Men i de øvrige Egne af Tyskland vedblev Gæringen. Paa Rigsdagen traadte Borgerne i Skranken for Luther, foretagsomme Riddere angreb Biskopperne og søgte at bemægtige sig deres Gods, Almuen forlangte Afskaffelse af de mest trykkende Byrder, og navnlig i Sydtyskland krævede de tillige vidtgaaende Reformer i Rigsstyrelsen, især Afskaffelse af de mange smaa Fyrster og Dannelsen af en enkelt, samlet Rigsstyrelse, alt under Paaberaabelse af Skriften, der opstilledes som den højeste Autoritet ikke blot i Trosager, men ogsaa for Ordningen af hele Menighedslivet og den borgerlige Orden. I Begyndelsen syntes denne Bevægelse (Gendøberne) at skulle vinde Fremgang; men det varede ikke længe, inden sværmeriske Lærdomme drev den ud i Anarki. Thomas Münzer forkyndte det 1000aarige Riges nærforestaende Oprindelse; gennem en voldsom Omvæltning og Strømme af Blod og Ild skulde Broderlighedens Rige stiftes. Mod en saadan Bevægelse raadede Luther selv

Fyrsterne til at skride kraftigt ind, og Bønderne splittedes i et stort Slag ved Frankenhausen (1525). Fra denne Tid mistede Reformationen i Tyskland sin demokratiske Karakter. Det blev Fyrsterne, som førte den videre og benyttede den til at befæste baade deres Stilling over for Kejseren og over for deres egne Undersaatter. Endnu en halv Snes Aar varede det, inden de fik helt Bugt med de anarkiske Bevægelser; særlig i den første Halvdel af Trediverne fandt voldsomme Rystelser Sted i Vest-Tysklands Stæder, hvor den lavere Befolkning rejste sig mod Patricierne (Wullenweber i Lübeck 1533).

Stemningen paa Rigsdagene paavirkedes stærkt af disse Begivenheder; og efter 1525 fremviste de igen en katolsk Majoritet. De katolske Fyrster i Syd-Tyskland bestræbte sig for ved hurtigt at afhjælpe nogle af de værste Misbrug at hindre et definitivt Brud i Kirken; men den nye Lære gik samtidig rask fremad og søgte at skabe sig et helt nyt kirkeligt Liv med en ny Liturgi og en ny Styrelse, hvorved Kirken gjordes til et Led i Statens borgerlige Orden under Landsherrens Højhed og ikke som før stod uden for og i Modsætning til den verdslige Stat.

Ved at fremhæve Troens Inderlighed som det væsentlige havde Luther lagt Betydningen af det religiøse Liv i Forholdet mellem hvert Individ og Gud, og derved havde han angrebet den katolske Opfattelse, at Kirken stod som Naademidlet mellem Gud og Menneskene. Ved at vende sig til Skriften som den eneste Kilde til Troens Indhold forkastede han hele den Tradition, Kirkelivets Udvikling i Middelalderen havde skabt. Kirkens Ordning fremstilledes derved som en borgerlig Ordning, Menigheden selv kunde fastsætte, ikke som en af Gud fastsat evig Orden. Præsteembedet blev et borgerligt Embede som ethvert andet; af Politigrunde, ikke af religiøse Grunde blev Præstegerningen lagt i enkelte bestemte Personers Hænder¹⁾. Præsten skulde derfor leve som

¹⁾ Se ovf. Wycliff's Lære I, Pag. 188.

Medlem af Menigheden uden verdslig Regeringsmagt. Cølibatet forkastedes ikke blot for hans Vedkommende, men i det hele som en naturstridig Ting. Allerede under Urolighederne i Wittenberg havde Karlstadt giftet sig; Luther selv giftede sig 1525; og i stor Mængde forlode Munke og Nonner deres Klostre. I Gudstjenesten lagdes Hovedvægten paa Prædiken og ikke længere paa Sakramenterne; thi det kom an paa at vække de enkeltes eget religiøse Liv og ikke paa at virke som et mirakuløst Naademiddel mellem dem og Gud. Den latinske Messe afskaffedes. Typisk for den følgende Tids Udvikling blev den Kirkeorden, som fastsattes af den sachsiske Kurfyrste, Johan (1527); i Hessen havde Landgreve Filip, en af de ivrigste Tilhængere af den nye Lære og de evangeliske Fyrsters politiske Leder, allerede nogle Aar tidligere ordnet Kirken i nøje Tilslutning til Evangeliets Fortællinger; Biskopperne, Menighedernes Tilsynsmænd, kunde saaledes tages af en hvilken som helst Profession. For Katolikkerne var en saadan Kirkeorden en Usømmelighed og Vederstyggelighed.

Idet Landsherrerne saaledes ordnede Kirkevæsenet, som de vilde, befriede de sig fra den Indskrænkning, som det katolske Præsteskab hidtil havde været for deres Styrelse. Kirken blev fra en kosmopolitisk Magt, der havde sit Midtpunkt i Rom, til en Statskirke, der faldt sammen med den politiske Stats Omraade og stod under samme Øvrighed. Katolikkernes Protest mod den evangeliske Ordning blev derved til et Angreb paa Landsfyrsternes Ret til at styre, som de vilde, og derved bleve Fyrsterne politisk interesserede i den nye Lære, medens til Gengæld Kejseren bestræbte sig for at hævde, at Kirkevæsenets Ordning laa under hans og Rigets Myndighed. En Rigsdag i Speyer 1529 traf en for de evangeliske Fyrster ugunstig Beslutning; men disse nedlagde da en Protest herimod (deraf Navnet Protestanter), og en ny Rigsdag udskreves til Augsburg 1530 under Kejserens personlige Forsæde.

Men medens Reformationsbevægelsen i Tyskland saaledes mere og mere sluttede sig til den politiske Udvikling, som i de forløbne Aarhundreder havde skabt en Række smaa monarkisk styrede Landsdele, bevarede den andre Steder sin demokratiske Karakter. I Schweiz havde Udviklingen siden Edsforbundet i Brunnen (1315) bestandig bevaret sin republikanske Karakter; men i Kantonerne styrede de gamle patriciske Bondeslægter, og den senere tilflyttede eller fattigere Befolkning havde ikke synderlig mange Rettigheder. Reformationen bevirkede i Schweiz en Forandring af disse Forhold. Ulrich Zwingli (f. 1484) havde allerede tidlig ved at studere Bibelen erkendt, at Pavedømmet ikke var begrundet i Skriften. Allerede fra 1516 prædikede Zwingli i Einsiedeln den evangeliske Lære, men først Luthers Optræden drev ogsaa her Bevægelsen frem til en Kamp mod det bestaaende Kirkevæsen. De store Hvervninger, som fandt Sted i Schweiz for at skaffe Paven og Kejseren Soldater til deres Kampe i Italien, gave Zwinglis Prædiken en national Opgave. Fra 1521 traadte han heftig op mod de pavelige Udsendinge (»deres røde Kapper og Hatte ere fulde af eders Fædres, Sønners og Venners Blod«) og de gamle Slægter, som for deres egen Fordels Skyld støttede Hvervningerne. Raadet i Zürich støttede Zwingli, og fra 1523 havde Reformationen sejret her og fik snart ogsaa Magten i de fleste andre Kantoner. Zwinglis Kirkereform bestod i at give Menighederne Selvstyre; det var en demokratisk, republikansk Kirke under Menighedens ældste, som her grundedes. Kirkelæren selv blev holdt i en klar, rationalistisk Form, og Gudstjenesten førtes tilbage til de oldkristelige Menigheders simple Skikkelse. Orgelspillet afskaffedes, Billederne fjernedes, og Nadveren, der opfattedes blot som et Kærlighedsmaaltid, uddeltes ved Borde, hvor en Kurv med Brød og et Træbæger med Vin gik rundt.

Mod Gendøberne gik Zwingli voldsomt frem, og ogsaa med de katolske Kantoner kom det til Strid. I Begyndelsen sejrede Zwingli (1529); men senere hen fornyedes Kampen

under ugunstigere Forhold for Protestanterne¹⁾. Til Luther traadte den Zwingliske Bevægelse særlig efter 1525 i en stadig voksende Modsætning. Luthers Opfattelse af Sakramenternes, særlig Nadverens, mystiske Betydning kunde ikke forsones med Zwinglis rationalistiske Betragtning, og dertil kom ogsaa den dybere liggende Modsætning, som laa i de to Kirkers forskellige politiske Karakter. Efter Rigsdagen i Speyer fik Landgreve Filip af Hessen bragt en Sammenkomst i Stand i Marburg (1529), hvor Luther og Zwingli disputerede om Nadverlæren; det endte med, at Luther erklærede, at Zwingli havde en anden Aand end han, og man skiltes i stor Misstemning. Saaledes truede det protestantiske Parti med at splittes i to uenige Lejre, just som man gik den betydningsfulde Afgørelse i Møde, der skulde træffes paa Rigsdagen i Augsburg.

Siden Rigsdagen i Worms (1521) havde Kejser Karl ikke beskæftiget sig synderlig med Tyskland. Dette Rige styredes af hans Broder, Ferdinand, hvem han havde overladt de østrigske Arvelande. Selv havde Karl været optaget af Kampe med Frankrig, Paven og Tyrkerne. Kong Frants af Frankrig besad Milano og Burgund, paa hvilke Lande Karl gjorde Fordring; og i 1522 kom det til Krig. Denne Krigs største Betydning ligger deri, at det drejede sig om, hvor vidt Frankrig vilde være i Stand til at modstaa Kejseren. Denne drømte om at virkeliggøre den middelalderlige Kejsertanke, Universalmonarkiet. Kunde Frankrig ikke gøre Modstand, kunde ingen Magt gøre det. Fra Italien lykkedes det snart Kejseren at forjage Kong Frants, men Burgund kunde han ikke erobre. Et tilfældigt Held syntes ganske vist ogsaa her at skulle give Kejseren Sejr. Frants blev slaet og fanget ved Pavia (1525) af en kejserlig Hær, der anførtes af den oprørske franske Vasal, Karl af Bourbon. Et Aars Fangenskab i Madrid bevægede Frants til at slutte en Fred, hvorved han afstod begge de omstridte Lande; men da han

¹⁾ Zwingli faldt selv i denne anden Kamp 1531.

kom tilbage til sit Rige, udbød han: Endnu er jeg Konge af Frankrig! og tænkte blot paa at begynde Krigen igen. Paven, som frygtede Spaniernes Overmagt i Italien, løste ham fra hans Ed, og med Tyrkernes Sultan, Suleiman den prægtige, sluttede han et Forbund¹⁾. Kejseren lod Karl af Bourbon rykke mod Paven; Rom blev plyndret (1527), og de kejserlige Lejetropper (Schweizere), der for en Del vare Protestanter, haanede Paven. I Italien kunde Kejsersens Stilling ikke rokkes; men Burgund fik han ikke. Ved Freden i Cambay (1529) beholdt Frants dette Land, og dermed var i Virkeligheden Drømmen om et Universalherredømme strandet.

Faren, som truede fra Tyrkerne, var meget stor. Sultan Suleiman havde forjaget Johannitterne fra deres sidste Besiddelse, Rhodos²⁾ (1522); Ungarn truede han med at erobre, idet Slaget ved Mohacz (1526) aabnede Landet for ham. Ungarerne søgte en Støtte hos Habsburgerne, og de valgte Karls Broder, Ferdinand, til Konge (1527). Nogle Maaneder tidligere var han ogsaa blevet Konge i Bøhmen. Men Sultanen trængte frem til Wien (1529), og Staden syntes ude af Stand til at holde sig, da Tyrkerne en Morgenstund pludselig vare forsvundne. Efteraaret nærmede sig nemlig; der var allerede faldet Rim, og Sultanen turde ikke afvente Vinteren; en første Storm, som han forsøgte, blev afslaaet, og han foretrak saa at opgive Belejringen for denne Gang. Rundt om i Europa opfattedes dette som et Tegn paa, at Himlen selv vaagede over Kejseren.

Under Indtrykket af disse Begivenheder kom Karl til Tyskland 1530. Kort før var han i Bologna blevet kronet til Kejser, og han var fast besluttet paa at benytte sin heldige Stilling til at udvide sin kejserlige Myndighed i

¹⁾ Ved dette Forbund med Tyrkerne brød Frants med Grundsætningen for Middelalderens Politik, at en kristen Konges første Pligt var Kamp mod de vantro.

²⁾ Nogle Aar senere gav Kejseren dem Malta.

Tyskland. Midlet hertil, mente han, vilde være at bestride Fyrsternes Ret til paa egen Haand at ordne Kirkevæsenet i deres Lande. Paa Rigsdagen mødte som Protestanternes Ordfører Luthers Ven, den lærde Filip Melanchthon, Professor i Wittenberg, en forsonlig og besindig Mand, der ønskede at opnaa et Forlig. Luther selv kunde som lyst i Rigets Akt ikke møde for Kejseren. Melanchthon overrakte Kejseren Protestanternes Læresætninger i et Skrift (den augsburgske Konfession), som Zwingli ikke vilde vedkende sig. Men Forhandlingerne afbrødes, ved at Kejseren tænkte paa at fængsle de vigtigste protestantiske Fyrster; Filip af Hessen flygtede, og dermed strandede Kejsersens Plan. Rigsdagen endte med, at Kejseren befalede, at alt inden næste Foraar skulde sættes paa den gamle kirkelige Fod og Wormserediktet fra 1521 opretholdes (1530). Men som Svar herpaa indgik de evangeliske Fyrster i Slutningen af Aaret et Forbund i Schmalkalden (1530) til Forsvar for deres Tro og landsfyrstelige Rettigheder. Og den store Magt, dette Forbund kunde stille paa Benene, i Forbindelse med de Kampe, hvori Kejseren snart atter udvikledes med Tyrkerne¹⁾ og Kong Frants, bevirkede, at denne Befaling blev et dødt Bogstav. I 1532 besluttedes det endogsaa i Nürnberg, at alt foreløbig skulde blive, som det var; Kejseren trængte netop dengang til de protestantiske Fyrsters Hjælp mod Tyrkerne.

I de følgende Aar udbredte den protestantiske Lære sig stadig videre i Tyskland. Würtemberg blev protestantisk, og Kurfyrsten af Brandenburg sluttede sig ligeledes til den nye Lære. Selv enkelte af de store gejstlige Fyrster viste en Tendens til at skifte Tro og sekularisere deres Stifter, d. v. s. gøre dem til deres personlige verdslige Besiddelser. En saadan Sekularisation var allerede sket i det tyske Ordensland, Østpreussen (1525), hvor Stormesteren, Albrecht af Hohenzollern,

¹⁾ Blandt andet foretog Kejseren et Tog til Tunis og et andet til Algier. Det sidste fik et uheldigt Udfald, da orkanagtige Uvejr ødelagde hans Hær og Flaade.

en brandenburgsk Prins, gjorde sig til arvelig Hertug af Preussen med Samtykke af sin Lensherre, den polske Konge. De vilde Gendøberbevægelser, som i disse Aar rystede Rhinegnene, bevirkede imidlertid, at denne Sekularisationsbestræbelse i de gejstlige Fyrstendømmer standsede. Derimod opsigde det schmalkaldiske Forbunds Fyrster i denne Tid formelig enhver Forbindelse med Paven (1538). Et Forsøg paa et Kompromis strandede (Regensburg 1541)¹⁾, og de katolske Fyrster indgik nu ogsaa paa deres Side et Forbund og begyndte at forfølge deres protestantiske Undersaatter. Da Kejseren saa endte sin Strid med Frankrig (1544), kunde et voldsomt Sammenstød i Tyskland ikke længere undgaas. Allerede i 1545 kom det til enkelte Kampe; men den egentlige Krig udbrød dog først i 1546. Luther var forinden død i Eisleben den 18de Febr. 1546.

De 30 Aar, i hvilke Luther havde staaet i Spidsen for Reformationsbevægelsen, havde fremkaldt store Forandringer i hele det aandelige og borgerlige Liv i Tyskland. Det væsentligste Træk var den stærke Bevægelse, som havde grebet alle Sind. Selv om denne Bevægelse stundom kunde synes at slaa ud i tøjlesløst Anarki, bragte den dog overalt nyt Liv og nye Synsmaader frem. De enkelte Personligheder kunde udfolde sig paa en kraftigere og fyldigere Maade, og mange gamle Misbrug fjernedes. Det nationale og politiske Liv styrkedes; Staterne befriedes fra den Afhængighed af fremmede, som havde været en Følge af Landskirkens Forbindelse med Rom. Ved Kampen mod Klostersvæsenet og Cølibatet kunde ganske vist mange synes, at de højeste sædelige Idealder gaves til Pris; men i det store hele blev det sædelige

¹⁾ Fra katolsk Side vilde man indrømme Altervinen og Præsternes Ægteskab. Alt strandede paa Nadverlæren.

Liv ved disse Reformere bygget paa en naturligere Grundvold. Derimod syntes Reformationen i Begyndelsen at have en afgjort uheldig Indflydelse paa det aandelige Liv, som i Humanismen var blomstret saa stærkt op. Luther selv troede, at Dommedag var umiddelbart forestaaende, og denne Tro deltes af mange. Dette i Forbindelse med Betoningen af Troen som det ene fornødne bevirkede, at Sansen for videnskabelige Studier tabte sig. Skoler og Universiteter stode tomme, og tillige klagede Katolikkerne over, at de milde Gaver, som Kirkens Almissestiftelser hidtil havde levet af, ikke længere ydedes i nogen nævneværdig Grad. Allerede 1524 ansaa Luther det for nødvendigt at tage sig af Skolesagen, og i Melancthon og Bugenhagen fik han dygtige og nidkære Hjælpere. Det blev paalagt Præsterne at samle Almuen til Undervisning i Religionens Grundlærdomme (Luthers Katekismus); men den Interesse for en Almueskole, som her viste sig, kom dog ikke til egentlig Trivsel. Det blev i den følgende Tid særlig Latinskolen, som begunstigedes. Betydningsfuldt var det imidlertid, at Undervisningsvæsenet fra nu af blev betragtet som en Statsopgave. Ved Inddragelsen af Kirkens Ejendomme tilfaldt denne Opgave Fyrsterne, medens den tidligere mere privat havde været varetaget af de gejstlige Stiftelser.

Den schmalkaldiske Krig og Tiden indtil Trediveaarskrigen
(1546—c. 1600).

Lige fra Luthers første Fremtræden havde det været foreslaaet, at Stridspunkterne skulde afgøres af et almindeligt Koncil. Paverne holdt ikke af Koncilierne, da disse altid truede den pavelige Enevælde. Det lykkedes nu omsider Kejseren at faa Paven, Paul den 3dje, til at sammenkalde et Koncil, og dette aabnedes i Trident i Slutningen af 1545. Men de protestantiske Fyrster vægrede sig ved at møde, og Kejseren saa deri en Opsætsighed. Han lod samle Tropper i Nederlandene og erklærede Landgreve Filip af Hessen og Kurfyrst Johan af Sachsen i Rigets Akt (1546).

Schmalkalderne rykkede frem ved Donau; men da den protestantiske Hertug, Moritz af Sachsen, sluttede sig til Kejseren og faldt ind i Kursachsen, trak Krigen sig mod Nord, og her kom det til et afgørende Slag ved Mühlberg (1547), hvor Kejseren sejrede, og Kurfyrsten af Sachsen blev fanget. Hans Kurværdighed og det meste af hans Land gaves til Hertug Moritz, og kort efter bemægtigede Kejseren sig ogsaa Landgreve Filip. Det schmalkaldiske Forbund opløstes. Med Paven stod Kejseren dog paa en spændt Fod, fordi denne havde flyttet Konciliet til Bologna; og derfor lod Kejseren den protestantiske Lære indtil videre væsentlig uforstyrret; man enedes om et Kompromis, det augsburgske Interim (1548)¹⁾, indtil Konciliet atter samledes i Trident. Dette skete i 1550. Medens dette tog fat paa en Kirkereform inden for katolske Rammer, vedblev Gæringen i Tyskland. Mange Steder modsatte man sig Interimet, og Magdeburg nægtede aabenlyst Kejseren Lydighed. Under Belejringen af denne By indledede Moritz Underhandlinger med Kong Henrik af Frankrig. Det kom til et Forbund, og medens Henrik faldt ind i Vest-Tyskland og erobrede Metz, Toul og Verdun, drog Moritz mod Trident (1551). Kejseren var fuldstændig overrumplet; Konciliet opløstes, og et foreløbigt Forlig mellem det tyske Riges Fyrster sluttedes allerede Aaret efter. I Augsburg kom det derpaa til en endelig Afgørelse (1555). Det hidtil inddragne Kirkegods skulde forblive inddraget, Biskoppernes Jurisdiktion ophævedes, og den augsburgske Konfession fik samme Ret i Riget som den katolske, d. v. s. Fyrsterne kunde frit bestemme deres Lands Kirkeorden. Kun derom kunde man ikke enes, hvorledes en gejstlig Fyrste skulde stilles, hvis han skiftede Tro; og dette gav siden Anledning til mange Stridigheder.

Kejseren besluttede under disse Forhold at nedlægge Regeringen. Broderen Ferdinand, der allerede besad de østrigske Arvelande, Ungarn og Böhmen, blev Kejser.

¹⁾ Katolikkerne indrømmede Altværdigheden og Præsternes Ægteskab.
II.

Sønnen, Filip den 2den, fik Spanien, Italien, Nederlandene, Franche Comté og Kolonierne (1556). 2 Aar senere døde Karl den 5te.

Resten af Aarhundredet udmærkede sig i Tyskland væsentlig ved, at Modsætningen mellem reformerte og Lutheranere udvidedes, ved at Lutheranerne deltes i en Mængde Sekter, af hvilke Landsherren valgte en og saa undertrykkede de øvrige, og ved at de katolske sluttede sig fastere sammen særlig under Jesuiternes Indflydelse.

De reformerte fik i Calvin en myndig Leder. Han flygtede fra Frankrig til Basel (1534), kom siden til Genf og øvede herfra en afgørende Indflydelse paa det reformerte Kirkevæsens Udvikling. Klart og skarpt fremstillede han Læren i sin Institutio og udviklede særlig Prædestinationstanken¹⁾. Melanchthon selv hældede en Tid til Calvins Lære; men de lutherske Teologer førte Udviklingen i den modsatte Retning under de bitreste indbyrdes Stridigheder. Da Calvinismen trængte frem i Pfalz, fik Modsætningen til Lutheranismen en politisk Betydning, idet der rejstes Strid om, hvor vidt Calvinisterne vare indbefattede i Augsburgfreden.

Katolikkerne stode enige. Ignatius Loyola, en spansk Ridder, stiftede i 1540 en ny Munkeorden, Jesuiterne, hvis Opgave var i blind Lydighed at tjene Paven. Ligesom Tiggermunkene i Middelalderen havde bekæmpet Kætterne ved at tage den indre Mission op i Befolkningens brede Lag, stræbte Jesuiterne efter at gøre det samme nu ved at vinde Fyrsterne og Borgerskabet. Som Lærere og Skriftefædre fik de stor Indflydelse og gave i alle Lande den katolske Bevægelse en ensartet og derved saa meget mægtigere Ledelse.

¹⁾ Mennesket kan ikke gøre noget til sin egen Genfødelse. Gud gør det altsammen og har selv bestemt, hvem han vil genløse og hvem ikke. Den genløste kan derfor leve frisk og frejdigt, han kan ikke mere hjemfalde til Synden.

Frankrig.

(1515—1610).

Medens Reformationen i Tyskland stod i Forbindelse med alle de Bevægelser, som førte bort fra Middelalderen til en nyere Tid, var det modsatte Tilfældet i Frankrig. I Tyskland var Reformationen et Led i Statens Omdannelse fra en Adelsstat til en Borgerstat; den bidrog til at hæve Statsmagten i Fyrsternes Personer og til at forstærke den nationale Selvfølelse. I Frankrig vandt Reformationen Indpas hos de Elementer, som ønskede at begrænse eller sprænge den kongelige Enevælde, der havde skabt Statsenheden; den blev en Adelsbevægelse og en provinsiel Bevægelse, og for at kunne gennemføre sine Krav betænkte de reformerte sig ikke paa at kalde Udlandet til Hjælp.

Frants den 1ste (1515—1547) var en virksom, men tillige urolig og forfængelig Fyrste, der elskede alt det glimrende. Renæssancens Kunst og Litteratur¹⁾ omfattede han med stor Forkærlighed, og han gjorde meget for at føre fremragende Italienerne (Leonardo da Vinci) til Frankrig. Straks ved sin Tronbestigelse erobrede han Milano, og Forholdet til Italien vedblev at indtage en stor Plads i hans Politik. Det er ovenfor (Pag. 12) fortalt, hvorledes han kom i Kamp med Karl den 5te og blev fanget i Slaget ved Pavia (1525). Freden i Madrid skilte ham varigt af med Milano; derimod lykkedes det ham i de følgende Kampe at bevare Burgund. I sin indre Politik bestræbte han sig for at opretholde Kongens uafhængige Stilling, og han udvidede sin Myndighed betydeligt ved et Konkordat med Paven, hvorved han fik Ret til at udnævne Biskopperne.

En lignende Lære som Luthers om Retfærdiggørelse ved Troen var allerede fremsat i Frankrig af Fabri (Lefèvre d'Étaples) 1512. Men i Begyndelsen gav dette kun Anledning til lærde

¹⁾ Han stiftede Collège de France.

Stridigheder, og Frants var tilbøjelig til at støtte den nye Lære over for det højkatolske Sorbonne. Efter Luthers Fremtræden forandredes Forholdet; og jo mere Befolkningens Sind kom i Bevægelse ved den nye Lære, desto ugunstigere blev Kongens Stemning over for den. Den franske Krone var saa uafhængig stillet over for Paven, at den intet havde at vinde ved at blive protestantisk; tværtimod kunde Frants under sin langvarige Kamp med Kejseren ingen Fordel have af at ligge i Strid med Gejstligheden og Paven. Længe svingede han dog, især paavirket af sin Søster, der var blevet protestantisk, frem og tilbage mellem Tolerance og Forfølgelse; men fra den Tid, da Gendøbernes vilde Opræden i Rhinegnene vakte Ængstelse rundt om, slog Frants afgjort ind paa at forfølge Kætterne. Fra 1535 bleve mange brændte, og den nye Lære forbødes. Samtidig tog han dog ikke i Betænkning at søge Forbund med Protestanterne i Tyskland, og med Tyrkerne sluttede han gentagne Gange Alliance, hvorved han brød med alle Middelalderens Traditioner om Kristenhedens Forhold til de vantro.

Hans Søn *Henrik den 2den* (1547—1559) vedblev at forfølge Protestanterne eller, som de kaldte sig, Huguenotterne¹⁾. Den nye Lære vandt en Del Tilhængere særlig i Syd-Frankrig og især imellem Landadelen, og dennes Uafhængighedsfølelse styrkedes derved. Særlig syntes Kongen ikke om, at den nye Lære fandt Støtte hos Familien Bourbon, hvis Overhoved, Anton, var gift med Jeanne d'Albret, Dronning af Navarra²⁾. Endnu havde man i frisk Minde de Ulykker, Connetablen Karl af Bourbons Oprør og Overgang til Kejseren havde medført under Frants den 1ste; og uddøde Valois'erne, vilde Bourbonerne, der nedstammede fra Ludvig den 9de, arve Kronen. I sin Skinsyge mod denne Slægt

¹⁾ Dette Ord betyder rimeligvis Eidgenossen. De franske Protestanter organiserede sig efter det Mønster, som Calvin havde givet Menigheden i Genf.

²⁾ En Datter af Frants den 1stes Søster.

hævede Kongen en anden Familie, Guiserne, frem, og denne Familie blev snart Katolikkernes erklærede Fører.

Henrik deltog i den schmalkaldiske Krig (1551—1556) og erobrede Metz, Toul og Verdun. Efter Kejser Karls Tronfrasigelse fortsattes Krigen med dennes Søn, Filip den 2den af Spanien og hans Forbundsfælle, England. I denne Krig var Henrik i det hele uheldig; dog lykkedes det at erobre Calais. Frants af Guise, som indtog Staden, kom derved til at staa som en national Helt, en Slags Efterfølger af Jomfruen fra Orléans. Ved Freden i Cateau Cambresis (1559) beholdt Frankrig denne Stad. Kort efter blev Henrik dræbt i en Turnering.

Med sin Dronning, Kathrine af Medici, havde Henrik flere Sønner, af hvilke 3 bleve Konger. Først kom *Frants den 2den* paa Tronen (1559—1560). Han var gift med Frants af Guise's Søsterdatter, den skotske Kong Jakob den 5tes Datter Marie Stuart, og han stod væsentlig under Guisernes Indflydelse. Disse havde alt en Plan fuldt færdig til at udrydde Huguenotterne og samtidig skille sig af med deres Medbejlere, Bourbonerne, da Kongen døde, og efterfulgtes af sin umyndige Broder, *Karl den 9de* (1560—1574). Kathrine af Medici fik nu Formynderskabet, og hun ansaa en Tolerancepolitik for klogest, da derved Kongedømmet kunde hæve sig over Partierne. Hendes Kansler, l'Hospital, en af Frankrigs ædleste Mænd, blev Bæreren af denne Politik; Kathrine selv var ganske samvittighedsløs som de fleste italienske Politikere paa den Tid. Stænderne vare stemte for Tolerance, ja Adelen gik endog saa vidt at forlange de gejstlige Godsers Inddragning og flere andre store Reformer i Styrelsen. Under disse Forhold lykkedes det l'Hospital at faa vedtaget et Toleranceedikt i St. Germain (Januar 1562), der ophævede Inkquisitionen og gav Protestanterne Trosfrihed og en betinget fri Religionsøvelse.

Religionskrigenes Tid (1562—1594).

Men nogle Uger senere blev dette Edikt voldsomt brudt af Frants af Guise, idet han overfaldt en huguenottisk Menighed i Landsbyen Vassy; den ivrig katolske Befolkning i Paris hilste hans Udaad med Jubel, og Kathrine maatte underordne sig ham. Fra nu af kastedes Frankrig ind i en 30aarig Borgerkrig, under hvilken den kongelige Regering forsvandt mellem de stridende Partier. I aaben Mark vare Huguenotterne næsten bestandig underlegne; men deres faste Organisation satte dem i Stand til stadig at rejse sig paa ny. Et stærkt Støttepunkt havde de især i La Rochelle, og fra Tyskland fik de gentagne Gange Hjælp. Ogsaa Katolikkerne hvervede fremmede Soldater. Kampen førtes med stor Lidenskab, og en almindelig moralsk Forvildelse bemægtigede sig Sindene. Frants af Guise myrdedes; hans Efterfølger blev hans Søn, Henrik af Guise. Anton af Navarra skiftede Parti og faldt ved en Belejring; hans Broder Ludvig af Condé blev forræderisk skudt. Protestanternes betydeligste Fører var Admiralen, Gaspard Coligny; og ham lykkedes det trods gentagne Nederlag at holde den huguenottiske Landadel saa fast sammen, at Regeringen begyndte at tvivle om at blive Sejrherrer. I Landet rejste der sig en Stemning for at ende Krigen, da man frygtede for, at Spanien skulde benytte den almindelige Opløsning, og saaledes kom det til en Fred i St. Germain (1570), hvor Trosfrihed og fri Religionsøvelse tilstodes Huguenotterne; i La Rochelle og 3 andre Byer skulde de have Lov til at holde Garnison for at sikre Fredsvilkaarenes Overholdelse (Sikkerhedssteder).

Kort efter aftaltes der et Ægteskab mellem Kongens Søster, Margrethe af Valois, og Anton af Navarras Søn, Henrik. De vigtigste Førere kom sammen i Paris til Brylluppet, og Coligny vandt stor Indflydelse paa Kongen. Kathrine søgte at rydde ham af Vejen; men det mislykkedes; og for at undgaa Kongens Vrede beskyldte hun da Coligny for at omgaaes med højforræderiske Planer. Kongen lod sig

forskrække, og i Forbindelse med Guiserne optog da Kathrine Planerne fra 1560. Den fanatiske katolske Befolkning i Paris blev sluppet løs, og saaledes kom det til et stort Myrderi den 24de August 1572 (Bartholomæusnatten). Coligny var en af de første, som dræbtes; Henrik af Navarra maatte skifte Tro for at frelse Livet. Flere Steder i Frankrig forefaldt lignende Scener; men andre Steder nægtede Guvernerne at adlyde. Kong Filip den 2den jublede; men andre katolske Fyrster misbilligede det skete. Paa Huguenotterne selv havde Blodbadet foreløbig den Indflydelse, at de samlede sig til en alvorlig og forbitret Modstand. Men Blodbadet havde dog bevirket, at deres Udsigter til at vinde fast Fod som et ligeberettiget Parti vare svundne.

Karl døde 1574 og efterfulgtes af sin Broder *Henrik den 3dje* (1574—1589), en elendig Fyrste, der ganske overskyggedes af Henrik af Guise. Da Kong Henrik var barnløs, var Henrik af Navarra den egentlige Tronarving, og denne Mand stillede sig nu atter i Spidsen for Huguenotterne. Henrik af Guise haabede ved at bekæmpe den huguenottiske Tronfølger at kunne tilrive sig selv Kronen. Men i denne Kamp viste det sig, at Frankrigs politiske Interesser og Vedhængen ved det legitime Kongedømme vare stærkere end de religiøse Lidenskaber. Kongen selv vendte sig mod Guise og lod ham myrde, og i Forening med Henrik af Navarra belejrede han Paris, der i sin katolske Fanatisme havde sluttet sig til Guiserne. Her blev Kong Henrik, den sidste Valois, myrdet 1589.

Henrik den 4de (1589—1610), den første Bourbon, udfoldede i de følgende Kampe fremragende Egenskaber som Feltherre og Politiker. Guiserne bleve nødt til for at kunne fortsætte Kampen at kaste sig helt i Armene paa Filip den 2den; men derved blev Kongen netop Repræsentant for det nationale. Til sidst havde Guiserne kun Paris tilbage. Kong Henrik havde sejret, og han fandt det nu klogt ikke at sætte Sagen paa Spidsen og antog derfor den Tro, som hans fleste Undersaatter havde (1593). Paris hylkede ham derpaa (1594),

og Borgerkrigen var endt; men Landet var meget medtaget, og Guvernørernes og Vasallernes Selvraadighed var vokset betydeligt.

Det lykkedes dog Henrik i Løbet af nogle faa Aar at bringe Landet paa Fode. Han gav Huguenotterne en Bekræftelse paa Freden i St. Germain, Ediktet af Nantes (1598). Guvernørernes Magt blev brudt, ved at den væsentlige Styrelse lagdes i Hænderne paa kongelige Intendantter; Skattevæsenet blev omordnet, saa der kunde føres større Kontrol med, at Skatterne virkelig gik ind i Kongens Kasse, og derved blev Kongen i Stand til at føre en langt kraftigere Politik. Da Forholdene i Tyskland kort efter 1600 bleve meget spændte, følte Henrik sig stærk nok til at gribe ind i dem og rette et Slag mod Huset Habsburg. Men inden hans Planer kom til Udførelse, blev han myrdet i Paris 1610, og under Formynderregeringen for hans Søn, Ludvig den 13de, sank Styrelsen atter for en Tid tilbage til den gamle Slendrian og Afmagt.

Under de stærke Brydninger i det 16de Aarhundrede havde Frankrigs Aandsliv frembragt flere betydelige Værker. Rabelais havde omkring 1530 gjort sig til Talsmand for hele Renæssancens Livsbetragtning; og Montaigne (1533—1592) havde fremstillet det naturlige menneskelige Livs Forhold som det væsentlige i Modsætning til den Fanatisme, der satte Hovedsagen i at leve efter visse Dogmer. Bodin (1520—1596) havde paa Stænderforsamlingerne talt for den konstitutionelle Stat og fremstillede i sine Skrifter det stærke Kongedømme, der styrede efter faste Love og ikke efter Vilkaarlighed, som det store Ideal.

England.

(1509—1603).

Henrik den 8de (1509—1547) var en lunefuld Mand, der gerne vilde spille en Rolle med i den store europæiske

Politik, og han blandede sig ogsaa i Krigen mellem Kejser Karl og Kong Frants. Ind ad til styrede han omtrent ganske vilkaarligt. Siden Borgerkrigens Tid var det engelske Kongedømme saa godt som uindskrænket, og kongelige Statsraadsbefalinger havde i mange Tilfælde samme Gyldighed som Love vedtagne af Parlamentet. Gennem sin Førsteminister, Kardinal Wolsey, der tillige var pavelig Legat, styrede han ogsaa Kirkens Anliggender, og her var han i Overensstemmelse med sit Folks Ønsker. Siden Wycliffs Dage var Kirkens nationale Uafhængighed af Paven og dens Indordning under Statsmagten Maalet for Folkets Stræben. Derimod bevarede Englænderne en dyb Kærlighed til den nedarvede Gudstjenestes Former, dens Processioner og Ceremonier; Kirkeforstandernes verdslige betydelige Stilling syntes dem stemmende med Kirkens Værdighed; og da Luthers Optræden ogsaa snart fandt Genlyd i England, saa samlede Bevægelsen sig væsentlig om Løsrivelsen fra Rom, medens de fanatiske Katolikker og de fanatiske Protestanter kun udgjorde smaa Minoriteter.

I Begyndelsen nærrede Henrik ingen Sympati for Reformationen, men optraadte endogsaa mod Luther. Men da Paven ikke vilde føje ham i hans Ønske om at blive skilt fra sin Dronning, Kathrine af Aragonien, Kejser Karls Moster, forandredes Forholdet. I sit Ægteskab havde han kun en Datter, Marie, men ingen Søn. Han ansaa det for en Straf fra Himlen, idet Kathrine først havde været gift med Henriks ældre Broder, der var død som Barn. Da saa Kongen tilmed blev forelsket i en Hofdame, Anna Boleyn, brød han med Paven, erklærede sig selv for Kirkens Overhoved og fik dette bekræftet af Parlamentet (1532). Derpaa erklærede Ærkebiskoppen af Canterbury Kongens Ægteskab for ugyldigt og viede ham til Anna Boleyn, der fødte ham en Datter, Elisabeth. Kort efter henrettedes Dronning Anna, beskyldt for Utroskab, og i et tredje Ægteskab fik Kongen endelig den ønskede Søn, Edward. Han var gift endnu 3 Gange.

Bruddet med Rom medførte ikke nogen væsentlig Reformation af Kirken og Kirkelæren. Ganske vist inddroges Klostrene, og en stor Mængde af deres Gods overlodes Adelen for at vinde den. Men Cølibatet og den katolske Nadverlære opretholdtes, og baade de ivrige Katolikker og Protestanter forfulgtes.

Da efter Henriks Død hans Søn, *Edward den 6te* (1547—1553), besteg Tronen, slog Regeringen ind paa en mere protestantisk Vej. Edward var selv kun et Barn; men hans Formyndere afskaffede Henriks Kirkeforordning og indførte en protestantisk Gudstjeneste (Common prayer book). Ærkebiskoppen, Thomas Cranmer, virkede endogsaa i presbytersk Aand. Enkelte Uroligheder i Landet bleve let dæmpede. Men da Kongen snart døde, arvedes Tronen af hans katolske Søster, *Marie den blodige* (1553—1558), og hun forsøgte straks en katolsk Reaktion. Parlamentet nødtes til at føre alt tilbage til Tilstanden under Henrik den 8de; men Kronens Overhøjhed over Kirken vilde det ikke opgive. Til denne Holdning medvirkede den Frygt, som de mange, der havde faaet Kirkegodser, nærrede for, at disse atter skulde fratages dem. Marie giftede sig imidlertid imod Folkets Ønske med sin Nevø, Filip den 2den. Selv han var forstandig nok til at fare med Lempe; men hendes Samvittighed drev hende fremad. Paven gav Tilsagn om, at Kirkegodserne ikke skulde kræves tilbage, og derpaa genindførtes den katolske Gudstjeneste. Kætterlovene fornyedes, og en Mængde henrettedes i den følgende Tid, blandt dem Cranmer. Folket forbitredes mere og mere, og Forfølgelserne bidrog i høj Grad til, at de protestantiske Lærdomme udbredte sig. Da Dronningen saa endogsaa indviklede Landet i Krig med Frankrig blot for at tjene sin Ægtefælle, og i denne Krig mistede Calais, vendte alle sig fra hende. Man oppebiede med Utaalmodighed hendes Død (1558).

Elisabeths Tidsalder (1558—1603).

Maries Søster, *Elisabeth* (1558—1603), besteg nu Tronen. Som Marie ved sin Moders Ægteskabs Historie var naturlig henvist til den katolske Kirke, var Elisabeth paa samme Maade henvist til Protestantismen. I Katolikkernes Øjne var hun et uægte Barn, og Marie Stuart af Skotland, en Datter af Henrik den 8des Søstersøn, den nærmeste Arving. Af Marie den blodige var Elisabeth i nogen Tid blevet holdt fængslet i Tower og hendes Liv kun beskyttet af Filip den 2den, der frygtede for, at Tronen skulde tilfalde Marie Stuart, som var trolovet med Dauphinen i Frankrig (Frants den 2den); og med Frankrig laa Filip i Krig. Han forsøgte ogsaa nu at knytte England fremdeles til sig ved at bejle til Elisabeth; men hun afslog hans Tilbud og slog straks ind paa en udpræget national Politik. Kirkeforholdene ordnede hun ved Uniformitetsakten, de 39 Artikler (1562), der gav Kirken en i Hovedsagen protestantisk Lære, men bibeholdt den katolske Ritus og Kirkestyrelse. Først og fremmest fastsloges Kirkens Uafhængighed af Paven og dens Afhængighed af Kronen. De ivrige Protestanter og Katolikker (Nonkonformister) følte sig ikke tilfredsstillende; men deres Tal var for ringe til at gøre sig saa stærkt gældende, at de kunde volde Elisabeth væsentlige Vanskeligheder. De protestantiske Nonkonformister kaldtes under eet Puritanere, og naar de forfulgtes, var det væsentlig, fordi man i dem saa Oprørere mod Staten. De katolske Nonkonformister bleve farligere ved deres Forbindelse med Ulandet.

Ogsaa i Nabolandet, Skotland, var imidlertid Reformationen trængt frem, og her vandt den Indpas i sin strengt Calviniske, presbyterske Form. Kong Jakob den 5te, en Søstersøn af Henrik den 8de, var død 1542, og for hans Datter, *Marie* (1542—1568), førte hans Enke, Marie af Guise, Regeringen. Et Forsøg fra engelsk Side paa med Magt at tilvejebringe et Giftermaal mellem Edward den 6te og Marie Stuart tilintetgjordes, ved at man sendte den unge Dron-

ning til Frankrig, hvor hun opdroges af Kathrine af Medici og siden giftedes med Frants den 2den. Imidlertid var Landet i stor Uro; Adelen var fjendtlig stemt mod den franske Indflydelse og bevægedes derved til at støtte Reformationen, som i John Knox fandt en meget voldsom Forkynder. Regeringen forsøgte at anvende Magt; men da besluttede Elisabeth at hjælpe de oprørske Herrer (1560). Kort efter døde Regentinden, og da Kong Frants ligeledes døde, vendte Marie Stuart tilbage til sit Rige (1561); men inden hun ankom, havde Parlamentet gennemført en almindelig presbytersk Kirkeordning. John Knox modtog Dronningen med Formaninger til at afsværge den katolske Tro, og da hun ikke vilde det, angreb han hende fra Prædikestolen. I nogle Aar forstod hun dog at hævde sig og bevarede en god Forstaaelse med Adelen. Hun ønskede imidlertid, at Elisabeth, der var ugift, skulde anerkende hendes Arveret til England, og da hun ikke opnaaede dette, søgte hun en Støtte hos Filip den 2den. Hun giftede sig nu med sin Fætter, Henry Darnley, og traadte myndigere op over for Adelen. Dennes Forbitrelse gav sig kort efter Luft i en S sammensværgelse, der rettedes mod Dronningens fortrolige Raadgiver, Italieneren Rizzio. Darnley selv, der følte sig tilsidesat, hjalp de sammensvorne ind paa Slottet, og Rizzio slæbtes bort for Dronningens Øjne og myrdedes. En Tid kølnedes nu Forholdet mellem Ægtefællerne; men da Marie kort efter havde født en Søn, Jakob, drog hun atter Darnley til sig. Han kom til Edinburgh; men da han nylig havde haft Kopper, maatte han bo i et Hus uden for Byen. En Nat sprængtes dette Hus i Luften, og Darnleys Lig fandtes noget derfra. Mistanken rettedes mod en Adelsmand, Jarlen af Bothwell, og da denne kort efter vandt saa stort Herredømme over Marie, at han bevægede hende til at ægte sig, rejste Adelen sig til aabent Oprør. Marie blev fanget, og Bothwell flygtede¹⁾. Det lykkedes Dronningen at und-

¹⁾ Han drog til Ørknørerne, hvor han levede en Tid som en Slags Sørøver. Senere blev han fanget i Danmark, og døde som Fange her.

vige; men efter et tabt Slag saa hun ingen anden Udvej end at betro sig til Elisabeth (1568). Hendes Søn, *Jakob den 6te*, udraabtes til Konge.

Just paa den Tid stod Katolicismen og Protestantismen i en voldsom Kamp i Vest-Europa. Guisernes Kamp i Frankrig og Filip den 2dens blodige Fremfærd i Nederlandene fremkaldte ogsaa Ængstelse i England. Marie Stuart var i Katolikkernes Øjne Englands retmæssige Dronning, og Elisabeth lod hende derfor holde i mild Forvaring. Men snart opdagedes det ene Komplot efter det andet, som alle samlede sig om Marie og hendes Krav, og hendes Fængsel blev derfor strengere. I de følgende Aar steg den katolske Propaganda, og Gæringen i Landet voksede, saa Parlamentet endogsaa vedtog en Bestemmelse, der var direkte rettet mod Marie; hendes Ret til Kronen skulde tabes, hvis noget Anslag foretoges mod Elisabeth til Gunst for hende, og var hun selv Medvider, skulde hun have sit Liv forbrudt. Marie anerkendte ikke, at hun stod under engelske Love, og søgte fra Fængslet at holde Forbindelse med Filip den 2den og faa ham til at befri hende. Endnu et Par S sammensværgelser mod Elisabeth opdagedes, og Marie Stuart blev da henrettet (1587). Hendes Død fremkaldte et Angreb fra Spanien.

Jo bestemtere Modsætningen imellem de to Religioner i de forløbne Aar var traadt frem som den vigtigste af alle, desto mere havde ogsaa Staterne grupperet sig efter deres religiøse Stilling. England stod som den ledende protestantiske Magt, Spanien som den ledende katolske. England blev et Asyl for de flygtende Nederlændere, og en betydelig Industri voksede op i Landet ved deres Hjælp til stor Skade for de gamle flamske Væverier. Paa Havet dreve engelske Sømænd Kaperier mod de spanske Handelsflaader, og engelske Kolonister grundede den første Koloni i Amerika (Virginien 1583). Nogle Aar før havde Drake fuldført en Jordomsejling. I Spanien havde alt dette efterhaanden fremkaldt en stor Forbitrelse, og Filip besluttede nu at an-

spænde alle sit Riges Kræfter for at knuse England og dermed Protestantismen. Ved Hjælp alle Vegne fra udrustedes en uhyre Flaade, den store Armada paa 130 Skibe; men Anføreren, Medina Sidonia, var ikke sin Opgave voksen. Han skulde i Nederlandene tage Tropper om Bord og gøre Landgang i England; men ud for Calais stak en Del engelske Brandere nogle af hans Skibe i Brand; Flaaden spredtes, og Resten tog Vejen hjem nord om Skotland, hvor Storme sloge dem ind paa Kysterne. England var frelst, Spanien ruineret. Ved Efterretningen om den spanske Armadas Udsejling var Befolkningen rundt om fra Landet strømmet under Vaaben; i sin udenrigske Politik havde Elisabeth hele Folket med sig, og derved kom hun til at staa som Folkets Repræsentant i en Grad som næppe nogen anden Regent. Hun var Forkæmperen for dets Uafhængighed og Storhed.

De sidste 15 Aar af Elisabeths Regering vise England som ubestridt den første protestantiske Magt og Arvetager til Spaniernes Verdenshandel. Stiftelsen af det ostindiske Handelskompagni (1600) var en af Elisabeths sidste Handlinger. Men jo heldigere hun var i sin nationale Politik, desto mere kunde hun styre uden at tage Hensyn til nogen Forfatningsform. I Virkeligheden havde England ingen Forfatning; kongelige Befalinger afgjorde alt, vilkaarlige Fængslinger hørte til Dagens Orden, og Retsplejen var uden faste Former. Hendes Ministre, særlig Cecil Lord Burleigh og Walsingham, kendte ingen anden Vilje end hendes. Folkets kraftige Fremadstræben underordnede sig villig hendes Ledelse. Kun dannede der sig Spirer til kommende Stridigheder i den Opposition, som Højkirken fandt rundt om i Menighederne. De protestantiske Nonkonformister, Puritanerne, klagede over det verdslige og fordærvede Liv i Højkirken, og enkelte Sekter dannede sig, der foruden en demokratisk Kirkeorden (Lavkirken) ogsaa forlangte en demokratisk republikansk Statsstyrelse. Men disse Sekter (Independenter) vare endnu kun faatallige. Kun i Irland, hvor den katolske og keltiske Befolkning altid havde hadet

Englænderne, var der alvorlige Uroligheder. De undertryktes med stor Strengthed.

Den største Repræsentant for Datidens nationale Liv var William Shakespeare (1564—1616). Men ogsaa i andre Retninger satte Aandslivet sig kraftige Spor. Francis Bacon, Grundlæggeren af den nyere Naturvidenskabs hele Tanke- retning, udsendte sine første Skrifter i Elisabeths Tid.

Paa sit Dødsleje anerkendte Elisabeth Marie Stuarts Søn, Jakob den 6te, som Konge. Han besteg Tronen som Jakob den 1ste af England; Skotlands Forening var dermed grundlagt, saa England uforstyrret af Frygt for Fjender paa sine Grænser kunde vende sig til sin store Verdenspolitik.

Spanien, Italien og Nederlandene.

(c. 1500—1609).

Da Ferdinand den katolske døde 1516, arvedes hans Lande af hans Dattersøn, Habsburgeren *Karl den 1ste*, (1516—1556), der fire Aar senere tillige blev tysk Kejser (Karl den 5te). Karl havde efter sin Fader og Farmoder (Karl den dristiges Datter, Marie) arvet Holland, Belgien og Franche Comté og Fordringer paa det af Ludvig den 11te inddragne Hertugdømme Burgund. Spanien omfattede foruden Castilien og Aragonien tillige Sardinien, Sicilien og Neapel, og dertil kom de nyopdagede Lande i Amerika, der i Karls Tid betydelig forøgedes (Cortez, Pizarro). Som tysk Kejser krævede Karl Lenshøjhed over det af Frants den 1ste erobrede Hertugdømme Milano. De østrigske Arvelande overlod han derimod til sin Broder Ferdinand. Under Kampene med Kong Frants fik Karl det virkelige Herredømme over Milano, og Italien blev i det hele et spansk Lydland. Derimod fik han ikke Burgund.

Hverken i Spanien eller Italien slog Reformationen nogen virkelig Rod. Enkelte betydelige Mænd kunde føle sig talt af den nye Lære; men ingen tænkte for Alvor paa at

skille sig ud fra Kirken; og efter Jesuiterordenens Fremtræden forsvandt alle reformatoriske Bevægelser. Tridentinerkonciliet's Beslutninger tilfredsstillede alle de forhaanden værende Krav paa Forbedringer af Kirken. Paverne følte sig trykkede ved Spaniernes Herredømme i Italien, og en Del politiske Stridigheder bleve Følgen deraf, saa længe de endnu nærrede noget Haab om at forandre Forholdene; men fra Midten af Aarhundredet ophørte disse Stridigheder, og jo mere Kampen mellem Katolicismen og Protestantismen blev en Verdenskamp, under hvilken Spanien var den ledende katolske Magt, desto mere optraadte Spaniens Konge og Paven i Fællesskab. De forvirrede politiske Forhold, som havde bragt Uro i Italiens Forhold i saa lange Tider, hørte op; en dødlignende Ro traadte i Stedet; samtidig forsvandt ogsaa det rige aandelige Liv. Filosofen Bruno blev brændt for Kætteri, og Fysikeren Galilæi blev tvunget til at afsvære sin Tro paa den kopernikanske Lære. Pave Gregor den 9de var den sidste Pave, som nærrede nogen varmere Interesse for Videnskaben ¹⁾).

I Spanien lykkedes det Karl den 1ste at føre Ferdinands Bestræbelser efter at udvide Kongemagten et godt Stykke videre. De enkelte Provinser smeltedes mere sammen, og Adelen blev især i Castilien bragt i fuldkommen Afhængighed. I Aragonien lykkedes det samme først under Filip den 2den. Kirken adlød ganske Kongen; han udnævnte Ærkebiskopper og Biskopper, og Inkvisitionstribunalet var en fuldstændig kongelig Domstol.

Under *Filip den 2den* (1556—1598), som blev Konge ved Faderens Tronfrsigelse, blev Inkvisitionen gennemført med stor Grusomhed. Talrige Autos da Fe (Trosskuespil) udryddede ethvert Spor af Kætteri og politisk Selvstændighed. Særlig mod Maurerne i Syd-Spanien gik Filip frem med stor Haardhed. Andalusiens frugtbare Dal, som de havde opdyrket med stor Omhu, maatte de for største Delen for-

¹⁾ Han indførte den gregorianske Kalender 1582.

lade, og disse Egne gik saa stærkt tilbage, at Filips Statsindtægter derved betydelig formindskedes. Men Kongemagtens Enhed og Uindskrænkethed vandt derved. Et ydre Udtryk gav Filip Kongedømmets nye Stilling derved, at han tog varigt Ophold i Madrid. Tidligere havde Residensen ikke været fast.

I 1580 lykkedes det Filip at erobre Portugal, og i 60 Aar var dette Land forenet med Spanien.

Nederlandenes Opstand (1567—1609).

Nederlandene udgjorde 17 Provinser med meget forskellige Forfatninger. Den betydelige Handel og Industri var væsentlig betinget ved Stædernes store Friheder; men ogsaa Adel og Gejstlighed havde store Privilegier. Hver Provins havde sine Stændermøder, for alle Provinserne mødte »Generalstaterne«, Udsendinge fra alle Landets Stænder, som havde Skattebevillingsret. Karl den 5te havde vel hævdet sin landsherrelige Myndighed med stor Fasthed, men dog respekteret de bestaaende Friheder, fordi de store Indtægter fra disse Lande vare ham nødvendige. Han var ret populær i Nederlandene; barnefødt i Gent betragtede han sig selv som Nederlænder. Da Reformationen tidlig vandt Tilhængere særlig i de nordlige Provinser, søgte han ved en streng Inkvisition at slaa den til Jorden, uden at dette egentlig skadede hans Folkegunst. Under Filip den 2den blev dette anderledes.

Filip var Spanier og styrede Landet fra Madrid. Til Statholderinde indsatte han sin Halvsøster, Margrethe af Parma, og som hendes Raadgiver Kardinal Granvella. Den nederlandske Adel følte sig tilsidesat, og Misfornøjelsen brød ud, da Filip besluttede at styrke Kirkens (og Inkvisitionens) Stilling ved i Stedet for de bestaaende 4 Bispedømmer at oprette 17, et for hver Provins ¹⁾. Granvella blev afskediget; men for øvrigt gav Filip ikke efter, og et

¹⁾ 3 Ærkestifter og 14 Bispedømmer.

Gesandtskab, som Adelen sendte til Madrid med Grev Egmont i Spidsen, førte heller ikke til noget. Da indgav Adelen en Petition til Statholderinden (1566), men modtog kun et haanligt afvisende Svar. Under Egmonts Ledelse optog Partiet Spotnavnet Gueuser¹⁾, og Filip greb Bevægelsen som Paaskud til at sende Hertugen af Alba med Tropper til Nederlandene. Egmont stode paa sin Anseelse og forblev i Landet; derimod flygtede en anden af Lederne, den kloge Prins Vilhelm af Oranien, og han begyndte at søge Støtte hos de tyske protestantiske Fyrster og gik derfor selv over til den nye Lære.

Albas Statholderskab (1567—1573) blev en sammenhængende Række Voldshandlinger. Han nedsatte en Bloddomstol, der skulde domfælde alle Højforrædere og Kættre²⁾, men Kætteribeskyldningen fik et saa vidt Omfang, at alle indsaa, at det kun var et Paaskud, og at det egentlige Maal var at undertrykke de politiske Friheder. 16de Februar 1568 dømtes alle Nederlænderne til Døden som Kættre. Egmont og en anden Partifører, Hoorn, vare blevne fængslede straks efter Albas Ankomst; de bleve nu henrettede; men deres katolske Sindelag var alle vel bekendt. Derfor stode i den følgende Tid samtlige Provinser fast sammen. Ved sin Krigsmagt bevarede Alba Herredømmet; men Stædernes Rigdom og Handel led et betydeligt Knæk. Al Handel blev beskattet og Kontributioner paalagdes. Særlig lod han den rige Stad Antwerpen grundig udplyndre. Filips Indtægter fra Provinserne svandt ind, og derved blev Kongen efterhaanden misfornøjet med Alba. Da denne saa forgæves søgte at hindre Gueuserne i at sætte sig fast i Zeeland, og

¹⁾ De fleste Adelsmænd vare i vanskelige Pengeforhold, og Regeringen betragtede dem som Tiggere, Gueusere.

²⁾ Skyldig var enhver, som havde underskrevet Andragender mod de nye Biskopper eller Inkvisitionen; som havde taalt den reformerte Prædiken; som ikke havde gjort Modstand mod Billedstormene; som havde bestridt Kongens Ret til at ophæve alle Landets Privilegier.

da han heller ikke kunde hindre Prinsen af Oranien i at blive anerkendt som Statholder af Provinserne Holland, blev han kaldt tilbage. Hans Efterfølger kunde imidlertid heller ikke tvinge Hollænderne. Særlig er Leydens Belejring blevet berømt. Det lykkedes Prinsen af Oranien ved en Gennemskæring af Digerne at faa Flaaden bragt op under Leydens Mure, og Spanierne droge bort (1574). Modstanden mod Spaniernes Tyranni bragte Flertallet af Provinserne til at slutte sig sammen om et fælles Program (Pacifikationen i Gent 1576): De spanske Troppers Bortfjernelse, Generalstaternes Indkaldelse og religiøs Tolerance. En følgende Statholder antog disse Fordringer; men Prinsen af Oranien turde ikke stole paa, at det var oprigtig ment, og i Virkeligheden billigede Kong Filip heller ikke sin Statholders Handling. Da blev Alexander Farnese, Margrethe af Parmas Søn, udnævnt til Statholder (1578); han var lige fremragende som Diplomat og som Kriger, og han forstod at faa de sydlige katolske Provinser til at anerkende hans Myndighed, mod at han lovede at respektere deres Privilegier. Om religiøs Tolerance var der ikke længere Tale. Den nationale, borgerlige og religiøse Modsætning imellem de nordlige og sydlige Provinser¹⁾ kom nu til Orde. De nordlige Provinser (Holland, Zeeland, Geldern, Zutphen, Friesland, Utrecht og Overijssel) sluttede da et Forbund i Utrecht (1579), og kort efter opsagde man Kong Filip Huldskab og Troskab (1581). Prins Vilhelm blev Statholder; men paa hans Hoved var der sat en Pris, og 1584 blev han myrdet af en Fanatiker. Hans Søn, Moritz, blev hans Efterfølger. Han havde ikke Faderens diplomatiske Geni, men overgik ham som Kriger. Dog svækkedes de forbundne Provinser Stilling betydeligt ved selve den Omstændighed, at den gamle, saa længe prøvede Fører forsvandt.

¹⁾ De nordlige Provinser vare flamske, handlende og reformerte; de sydlige Provinser vare vallonske, industridrivende og katolske.

Straks efter Prins Vilhelms Død erobrede Alexander Farnese Antwerpen, og kun engelsk Hjælp holdt i de følgende Aar de nordlige Provinsers Modstand oppe. Da var det, at Kong Filip faldt paa den Tanke at ende alle sine Vanskeligheder ved at erobre England. Den store Armada opslugte hans sidste Pengemidler (1588), og Filip maatte gøre Statsbankerot. Dette svækkede hans Optræden i de næste Aar, og da han desuagtet af Guisernes Kamp mod Henrik af Navarra lod sig lokke til at gribe efter den franske Krone og sendte Alexander Farnese ind i Nordfrankrig, kunde Hollænderne begynde at aande friere. Alexander døde paa et saadant Tog, og ingen anden Mand kunde erstatte ham. Da Filip døde (1598), vare Staterne faktisk uafhængige, og hans Søn *Filip den 3dje* (1598—1621) sluttede under engelsk Mægling en 12-aarig Vaabenstilstand (1609), hvorved han foreløbig anerkendte Staternes Uafhængighed. Den nye Stat var en føderativ Stat: hver Provins havde sin fulde Uafhængighed og kunde blot ikke føre nogen selvstændig udenrigsk Politik. En arvelig Statholder repræsenterede et militært-monarkisk Princip, men havde ved sin Side dels Generalstaterne, dels en Slags Forbundskansler, »Raadspensionæren«, der ledede de udenrigske Forretninger og væsentlig repræsenterede de store Købmandshuses republikanske aristokratiske Interesser.

Skandinavien.

(1523—1611).

Reformationen i Danmark-Norge (1523—1559).

Med *Frederik den 1stes* (1523—1533) Tronbestigelse syntes Adelen at have sejret over Kongedømmet. Tjenestelenenes Antal kunde ikke mere formindskes, Herremændene fik Hals og Haands Ret over deres Bønder, og den katolske Kirkes Privilegier skulde opretholdes. En Svaghed var der i

Adelens Stilling; den turde ikke udsætte sig for, at Kong Frederik nedlagde Kronen, da saa Kristian den 2den vilde have al Udsigt til at komme tilbage.

I Begyndelsen af sin Regering optoges Frederik af Kampen mod de efterladte Rester af Kong Kristians Parti. Søren Norby, Statholder paa Gotland, var Fører for dette Parti, og hans Planer gik ud paa at rejse en Opstand i Skaane, medens Kristian skulde bryde frem fra Tyskland. Men Kristians Tropper løb fra hinanden, da de ingen Sold fik, og i Skaane blev Rantzau Sejrherr, og Norby maatte ombytte Lenet Gotland med et Len i Blekinge. Norby tænkte da paa med sine Skibe at sejle til Holland og derfra selv føre Kristian tilbage; men denne Plan tilintetgjordes ved et samlet Angreb af Frederik og Gustav Vasa. Norby maatte flygte til Rusland (1526). Senere traadte han i Karl den 5tes Tjeneste og faldt i Italien.

Efter at have befæstet sin Myndighed ved Sejren over Norby tænkte Frederik paa at optage Kong Kristians Politik og vinde Mellemstanden for sig. Midlet hertil blev Reformationen. Hans Taussøn (f. 1494 i Birkende ved Odense), en Bondesøn, var ved rige Velynderes Hjælp blevet optaget som Munk i Johanniterklosteret i Antvorskov. Hans store Evner bevirkede, at man sendte ham til Udlandet for at studere ved de katolske Universiteter; men paa egen Haand havde han hørt Luther i Wittenberg og blev vundet af ham. Nogen Tid efter sin Hjemkomst holdt han i Klostret en Paaskeprædiken¹⁾ (1524), der ved sit kætterske Indhold bevægede Prioeren til at fængsle ham og sende ham til Johanniterklosteret i Viborg for at omvendes. Men Taussøn vandt Prioeren for sig og fik Lov til at prædike for Viborgs Borgere. Bevægelsen i Viborg blev snart stor, og Biskoppen søgte forgæves at gribe ind og fængsle Taussøn. Borgerne sluttede sig om ham, og Kongen udnævnte ham i Efter-

¹⁾ Samme Aar kom en Bibeloversættelse til Norden, der var udarbejdet af den med Kristian bortflygtede Malmøborgmester Hans Mikkelsen.

aaret 1527 til sin Kapellan med Ret til foreløbig at blive i Viborg. Derved var Taussøn unddraget andre Myndigheders Forfølgelse. Snart var den nye Lære grundfæstet i Viborg, og Taussøn indsatte Jørgen Sadolin¹⁾ til Menighedens Forstander. Den nye Lære fandt ivrige Talsmænd i Aalborg, Randers, Næstved, Assens og flere andre Stæder, og Katolikkerne havde ingen anden at stille op imod dem end Poul Eliesøn, der under Kristian den 2den selv havde ivret mod de katolske Misbrug.

Betydeligst blev Bevægelsen i Malmø, hvor rimeligvis allerede Hans Mikkelsen havde forberedt Sagen. Den nye Borgmester, Jørgen Kok, tillod Præsten Klaus Tøndebinder at prædike i Vænget uden for Byen (1527), og snart sluttede andre sig til ham, som Hans Spandemager og Frants Vormordssøn; Byen blev i kort Tid næsten helt omvendt, og Munkenes Stilling blev ikke uden Fare. Aaret efter kom det til en almindelig Billedstorm; den katolske Gudstjeneste afskaffedes, og en Del af Kirkens Jordegods inddroges under Staden.

Imidlertid havde Prælaterne og en Del af Adelen paa en Herredag i Odense 1527 søgt at formaa Kongen til at skride ind imod den nye Lære. Man klagede især over de uindviede Præster og Bruddet paa Cølibatsløftet. Men Kongen havde indtaget en afvisende Holdning, og om hans Mening kunde der ikke herske nogen Tvivl. Sammen med sin Søn, Hertug Kristian, fremmede han af al Magt Reformationen i Hertugdømmerne; Herman Tast fra Husum havde fra 1522 prædiket i Husum, og Aaret efter Herredagen i Odense paalagdes det alle Hertugdømmets Præster at holde sig til den nye Lære. Endelig lod Kongen Hans Taussøn kalde til Præst ved Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn (1529), og snart vare ogsaa Hovedstadens Borgere vundne for den nye Lære. Munkene udjagedes, og Messen haanedes.

¹⁾ Baade Taussøn og Sadolin havde sandsynligvis gaaet i Morten Børups Skole i Aarhus.

Under denne voldsomme Bevægelse sammenkaldte Kongen en Herredag til Kjøbenhavn 1530, for at Partierne der kunde disputere med hinanden. Taussøn fremlagde Trosbekendelsen i 43 Artikler, og hver Dag prædikede de protestantiske Præster over dem i Kirkerne. Katolikkerne maatte indkalde fremmede og kunde saaledes ikke tage Kampen op paa Modersmaalet. Stridsskrifter udsendtes, og Nidviser digtedes; men Herredagen opløstes, uden at der var kommet nogen Afgørelse. Flere Stormænd sluttede sig til Lutheranerne (f. Eks. Mogens Gøye); men Kongen selv holdt sig noget tilbage. Noget efter kom det under Borgmesteren Ambrosius Bogbinders Ledelse til en Billedstorm i Frue Kirke (3dje Juledag 1530), og derefter syntes Kongen at vende sig noget mere til Gunst for Katolikkerne. Et nyt Hensyn havde gjort sig gældende: Kristian den 2den var i Færd med at vende tilbage.

Den landflygtige Konge havde ikke fundet Støtte hos sin Svoger, Kejseren, fordi han var gaaet over til Luthers Lære. I lang Tid levede han under meget vanskelige Forhold i en lille hollandsk By, men havde dog stadig Øje med Gæringen hjemme. Bøndernes Misfornøjelse med Herremændenes Udsugelser truede alle Øjeblikke med Oprør, saa meget mere som Gendøberbevægelsen i Tyskland ogsaa spredte sine Virkninger til Norden. Reformationens Fremgang medførte ogsaa en Opløsning, som kun kunde komme Kong Kristian til Gode. Han besluttede derfor at sætte alt ind paa nu at vende tilbage, og ved at gaa over til Katolicismen (1530 i Innsbruck) opnaaede han at forsone sin Svoger. Det lykkedes ham at faa nogle Landsknægte i sin Sold, og ved at true Hollænderne¹⁾ med Indfald bevægede han dem til at støtte ham. Disse haabede ogsaa derved at fortrænge Lübeckerne fra Handelen i Norden. En Flaade udrustedes, og Kong Kristian landede i det sydlige Norge (1531). En Proklamation havde fremkaldt en stærk Bevægelse i Dan-

¹⁾ Staten Holland skyldte ham Penge for hans afdøde Dronnings Medgift.

mark, og mange ventede, at Kongen vilde lande her; men han valgte Norge, fordi Gejstligheden der oppe — som under hele Unionstiden — var fjendtlig stemt mod de danske Herremænd og nu, da Reformationen yderligere truede dens Stilling, var fuldt beredt til at støtte Kristians Planer. Men paa Overfarten havde Kristian ved en Storm mistet Krigskassen og Skytset, og han kunde nu ikke tvinge de vigtige Fæstninger Akershus og Bohus. En dansk Undsætning bragte snart Kristian i en mislig Stilling, og han indlod sig da paa et Forlig; mod frit Lejde skulde han føres til Danmark for at forhandle med sin Farbroder. Men den danske Anfører havde ikke haft Fuldmagt til at tilstaa dette Forlig, og Kong Frederik lod derfor sin Brodersøn indsætte som Fange paa Sønderborg (1532), hvor han sad til 1549. Hans Fængsel var hele Tiden standsmæssigt, om end han i den nærmest paafølgende urolige Tid var temmelig strengt afskaaret fra al Forbindelse med Omverdenen.

Aaret efter døde Kong Frederik og efterlod sig flere Sønner. Den ældste, Kristian, styrede Hertugdømmerne; men i Danmark skulde et Valg finde Sted, og mange Prælater og Adelsmænd tænkte paa at gøre Skridtet fuldt ud og forvandle Danmark til en Adelsrepublik ved ingen Konge at vælge, men lade Rigsraadet styre. Under intetsigende Paaskud fik man Kongevalget opsat. Men det kongeløse Land fristede Lübeck til at fatte den Tanke at gøre sig til Østersøens Herre ved at erobre Danmark. I Lübeck havde Gendøbernes demokratiske Bevægelse just sejret, og den nye Borgmester Wullenweber, der ikke kunde faa Rigsraadet til at bekræfte Lübecks Handelsprivilegier, traf da den Aftale med Kjøbenhavns og Malmøs Borgmestre, Ambrosius Bogbinder og Jørgen Kok, at Kristian den 2den skulde befries af sit Fængsel og gøres til Danmarks Konge. Disse Aftaler førte til

Grevens Fejde (1534—1536)

der for Danmark er, hvad de store Gendøberbevægelser vare for Tyskland. Et lybsk Korps under en af Datidens

mange Kondottierer, Grev Kristoffer af Oldenburg, en Halvfætter til Kristian den 2den og Kristian den 3dje, landede ved Skovshoved (1534) og blev kort efter hyldet ved Ringsted i Kristian den 2dens Navn. Ogsaa Kjøbenhavn aabnede sine Porte for ham, og Malmø og Skaane og Smaaøerne sluttede sig ligeledes til ham. Selv Adelen flokkedes om ham. Men i Jylland søgte Mogens Gøye at faa Hertug Kristian valgt til Konge, og da Rigsraadet, særlig Prælaterne, fremdeles vare uvillige dertil, satte han Valget igennem paa ulovlig Maade ved Lavadelens Hjælp. Hertugen modtog Valget, hvortil ogsaa Fyns Adel sluttede sig; men denne Ø faldt snart i de greveliges Hænder, og Bønderne brændte Herregaardene. Det nordlige Jylland rejste sig ogsaa; Vendboerne sloge Adelen ved Svenstrup, og under vilde Grusomheder bredte Bevægelsen sig mod Syd. Da sendte den nyvalgte Konge sine Holstenere under Johan Rantzau op i Jylland, og i kort Tid var hele Halvøen erobret.

Det følgende Aar erobredes ogsaa Fyn. Lübeck havde ikke ventet saa haard og langvarig en Kamp, og dets Optræden blev lunken, dets Flaader lede en Del i Kampen mod Peder Skram, og Kristoffers Hær blev slaaet af Rantzau ved Øksnebjerg (1535). Bøndernes vilde Plyndringer bevægede hele Adelen til at slutte sig om den nye Konge, og snart havde de grevelige kun Malmø og Kjøbenhavn tilbage. Malmøs Borgmester, Jørgen Kok, vilde ikke fortsætte Kampen; men i Kjøbenhavn holdt Grev Kristoffer Modstanden gaaende, indtil Hungersnød tvang ham til Overgivelse (1536). Han maatte forlade Landet, men for øvrigt udstedtes almindelig Amnesti. Danmark var erobret af den holstenske Hertug og hans Hær.

Kristian den 3dje (1534—1559) tænkte et Øjeblik paa at benytte sin Sejr fuldt ud og fængsle baade de gejstlige og verdslige Rigsraader, men han nøjedes imidlertid med at fængsle de første (Biskopperne) og tvinge de sidste til at gaa ind paa hans Fordringer. Ved en paafølgende Rigsdag (1536), hvor foruden Adel ogsaa Borger og Bonde mødte,

godkendtes disse Fordringer. Kongens Magt forøgedes betydeligt dels ved en Indskrænkning af Rigsraadets Valgfrihed, dels ved en almindelig Udvidelse af hans direkte Regeringsmyndighed, idet den katolske Kirkes privilegerede Stilling ophævedes, og Bispegodset samt det meste af Klostergodset lagdes under Kronen. Derved havde Kristian den 3dje naaet, hvad Kristian den 2den havde stræbt efter; Kronen havde nu største Delen af Landets Len under sin umiddelbare Styrelse; Kongen var ikke længere blot Landets første Herremand, men i Forbindelse med Rigsrådet dets egentlige Styrer. Samtidig indførtes den lutherske Lære, og denne bidrog ogsaa ved sin stærke Betoning af Fyrsten som Guds salvede til at forøge Kongemagten og bane Vej for Enevælden. Kongens Søn, Frederik, valgtes til hans Efterfølger. Angaaende Norge bestemtes det, at dette Land skulde miste sit særlige Rigsraad og indlemmes i Danmark som en Provins med sin Statholder, der havde Sæde i Rigets Raad. Ogsaa i Norge indførtes Reformationen; men først under Kristian den 4de trængte den egentlig igennem deroppe.

Endvidere bestemtes det, at en Del af Tienderne skulde tilfalde Kongen og anvendes til Lønninger og Skoler. Universitetet blev derefter sat paa en bedre Fod, og rundt om i Købstæderne oprettedes Latinskoler, der imidlertid efter hele Datidens mangelfulde Syn paa Undervisningen kun gav en yderst tarvelig Lærdom. Om Borger- og Almueskoler var der ikke Tale.

Det nye Kirke- og Skolevæsen indrettedes af Luthers Ven, Bugenhagen, der i Tyskland almindelig anvendtes ved lignende Lejligheder. Han kronede Kongen, første Gang en saa højtidelig Handling fandt Sted uden katolske Cereemonier; og han indsatte de nye Biskopper eller Superintendentter, f. Eks. Peder Plade i Roskilde, Frantz Vormordssøn i Lund og Jørgen Sadolin i Odense. Taussøn blev Professor i Hebraisk og først senere Biskop i Ribe.

Resten af Kristian den 3djes Tid hengik i det væsentlige med at gennemføre den nye administrative Ordning af

Landet, et Arbejde, som fortsattes langt ind i hans Søns Tid, og hvorved Kongemagtens Indflydelse paa alle Styrelsens Grene jævnt udvidedes. Handelen frigjordes fra Hansernes Herredømme.

I Aaret 1544 ordnede Kristian den 3dje sit Mellemværende med Kejser Karl den 5te, saa denne ophørte at stille noget Krav for sin fangne Svoger. Nogle Aar senere flyttedes Kristian den 2den til Kallundborg, hvor han boede i fuldstændig god Forstaaelse med sin Fætter. Samme Aar (1544) deltes Hertugdømmerne, idet Kongen overlod sine Brødre, Adolf og Hans, hver en Tredjedel med fuld Regeringsmagt; de tre Hertuger vedbleve at have fælles Ridderskab og Landdag. Adolf blev Stamfader for den Gottorpske Linje; Hans derimod døde uden Arvinger, og hans Lande deltes da mellem den kongelige og gottorpske Linje. Endelig begyndte fra samme Aar (1544) Forholdet til Sverige at blive køligere, idet Gustaf Vasas Arvehylding krydsede det Haab, man endnu nærede i Danmark om at se Unionen fornyet efter hans Død. Saa længe Kristian og Gustaf levede, bevaredes dog Freden.

Sverige under Gustaf Vasa (1523—1560).

I hele det bevægede Tidsrum, som i Danmark endte med Reformationens Indførelse og Kongemagtens Udvidelse, styredes Sverige af Gustaf Vasa. Ogsaa han havde mange Uroligheder at kæmpe imod; Kongemagtens Udvidelse og i alt Fald den delvise Gennemførelse af Reformationen bleve ogsaa der Resultaterne. Sveriges Stilling var meget vanskelig. Rundt om, undtagen mod Øst og en lille Stump ved Kattegat, var det omsluttet af Danmark-Norge; til Lübeck var Kongen gældbundet og maatte prisgive det Landets Handel. Bønderne vare urolige og fra Unionens Tid vante til Selvraadighed. Men Adelen var rystet ved det stockholmske Blodbad, og Gustafs store Personlighed gjorde ham

uundværlig. For at skaffe Penge beskattede Gustaf Kirken, og da Prælaterne gjorde Modstand, begyndte han at støtte Forkyndelsen af Luthers Lære, som allerede i nogle Aar havde haft en ivrig Talsmand i Olaus Petri. Den gamle Kirke havde dog hos de svenske Bønder en fastere Rod, end Tilfældet havde været i Danmark, og Oprørslysten bidrog ogsaa til, at navnlig Dalbønderne stillede sig paa Munkenes og Prælaternes Side. Ved en Rigsdag i Vesteraas (1527) maatte Gustaf true med at nedlægge Regeringen, inden han fik sin Vilje sat igennem. Kirkens overflødige Gods overdroges til Kronen, og Kongen skulde selv bestemme, hvad Kirkens Tjenere maatte have til deres standsmæssige Underhold. Læren skulde frit forkyndes efter det rene Evangelium.

Fra denne Tid af forbedredes Kronens Stilling, og Reformationen gjorde raske Fremskridt, især blandt Borgerne. Flere Oprør af Bønder og Adel bleve slaede ned med stor Strengthed, og Kongen dannede sig en selvstændig Hær ved at udskrive Bønder fra Kronens Gaarde. Ogsaa Flaaden bragtes paa Fode, og efter at Lübeck i Grevens Fejde havde mistet sin Magtstilling, begyndte tillige den svenske Handel at blomstre op. Efter at være blevet Herre over alle indre Uroligheder og have befæstet Kronens Myndighed fik Gustaf paa en Rigsdag i Vesteraas (1544) sat igennem, at Kronen skulde gaa i Arv til hans Mandsstamme. Resten af sit Liv styrede han i Fred.

De tre nordiske Riger i Tiden 1560—c. 1600.

I Danmark efterfulgtes Kristian den 3dje af sin Søn, *Frederik den 2den* (1559—1588). Han blev straks indviklet i en Krig med Ditmarsken, idet hans Farbroder Adolf paa Gottorp besluttede endelig at erobre dette Land. Johan Rantzau førte Hæren ind i Ditmarsken, og denne Gang kunde Bønderne ikke gøre virksom Modstand; Tiderne havde forandret sig, og Krigen førtes nu under nye Forhold; over

for de overlegne krigsvante Skarer, som Rantzau førte i Marken, kunde Bøndernes smaa Flokke ikke staa sig. Ditmarsken blev lagt ind under Hertugernes Forvaltning (1559); men de holstenske Adelsmænd lykkedes det ikke at erhverve Godser i det rige Land. Dette Krigstog bidrog til yderligere at give Kongen Smag for krigerske Bedrifter. I Mod-sætning til sin stiltfærdige, fredsommelige Fader, Præstekongen, som man havde kaldt ham, holdt Frederik af at leve paa en stor Fod og havde alle en Adelsmands Tilbøjeligheder. Over for Sverige var han langt mindre end Faderen tilbøjelig til at vise Forsonlighed, og Anledning til Strid var der fuldt op af.

Gustaf Vasas ældste Søn, *Erik den 14de* (1560—1568), var en højtbegavet, men urolig og mistænksom Natur. Hans Fader havde givet sine 2 andre Sønner, Johan og Karl, store Forleninger som Hertuger, dels for at hæve Kongeslægten over al anden Adel, dels for at Slægtens Fremtid ikke skulde bero udelukkende paa den uberegnelige Erik. Men Erik kunde ikke finde sig i sine Brøders relative Uafhængighed og kom i den følgende Tid særlig i Strid med Johan, der endogsaa en Tid lang blev holdt i Fængsel. Over for Adelen nærede Erik en stadig Mistænksomhed, navnlig Stureslægten forekom ham farlig. Trods disse indre Vanskeligheder var Erik dog bestemt paa at hævde Sveriges Uafhængighed over for Danmark, og Hærens og Flaadens gode Tilstand gav ham al Udsigt til, at dette skulde lykkes. I Livland og Estland var Sværdridernes Orden i Opløsning, og Rusland, Polen og Sverige stræbte efter at tilrive sig Landene. Ogsaa Danmark nærede Haab om at vinde Besiddelser dér¹⁾, og for Sverige vilde dette være yderst farligt, da den Ring, de danske Lande dannede om Sverige, derved vilde sluttes yderligere. Allerede i Gustaf Vasas Tid havde dette givet

¹⁾ Frederik den 2dens Broder Magnus erhvervede Øsel og nogle andre Pladser.

Anledning til Vanskeligheder, nu førte det i Forbindelse med andre Tvistepunkter²⁾ til en aaben Krig.

Den nordiske Syvaarskrig (1563—1570).

Krigen begyndte med en for de danske uheldig Søtræfning, men til Lands erobrede den danske Hær straks Elfsborg og udelukkede derved Sverige fra Kattegat. Under Herluf Trolles Anførsel vandt de danske i Forbindelse med Lübeckerne ogsaa paa Søen det følgende Aar et Slag ved Øland; men Aaret efter (1565) faldt Trolle, og hans Efterfølger Otto Rud blev i et nyt Slag tvunget til at overgive sig. Til Lands faldt Varberg i de svenskes Hænder, men Daniel Rantzau slog en stor svensk Hær tilbage ved Axtorna (Svarteraa) og hævdede derved den danske Landmagts Overlegenhed. Krigen slæbte sig nu hen med gensidige grusomme Plyndringer. En stor Stranding ved Gotland berøvede de danske al Udsigt til at vinde Magten paa Søen; men til Lands foretog Daniel Rantzau et glimrende Tog igennem Østergotland (1567). Dette Tog blev skæbnsvangert for Kong Erik. Han havde just gjort sig skyldig i en stor Voldshandling, idet han havde fængslet de fleste Sturer under et Anfald af Vanvid og ladet dem myrde i Fængslet. Da han nu ogsaa viste sig ude af Stand til at værgе Landet, dannedes en Sammensværgelse imod ham under hans Brøders Ledelse, og han blev afsat (1568) og sat i Fængsel. I Fængslet udvikledes hans Afsindighed i den følgende Tid; men da der gjordes gentagne Forsøg paa atter at gøre ham til Konge, lod Johan ham en halv Snes Aar senere forgive.

Johan den 3dje (1568—1592) kunde ikke give Krigen en bedre Vending. Varberg generobredes af de danske, og i Stettin kom det da til en Fred, hvorved Danmark beholdt Øsel og det omstridte Gotland, udleverede Elfsborg mod en

²⁾ Kristian den 3dje havde optaget de 3 Kroner i sit Vaaben; desuden krævede Sverige Gotland.

Pengesum og traktatmæssig anerkendte Kalmarunionens Oplosning.

Under Johans vaklende Styrelse gik Sverige i den følgende Tid tilbage. Kun i Hertug Karls Provinser var der Orden i Styrelsen, og Handel og Bjærgværksdrift trivedes. Mellem Karl og hans Broder herskede en stadig Spænding, og Adelen gjorde sit til at forøge den. Raadets Indflydelse steg hos Kongen, og det fik ham til at samtykke i, at hans Søn Sigismund blev valgt til Konge i Polen; Adelen haabede derved at komme til at styre mere uforstyrret, naar Johan engang døde. Ogsaa kirkelige Stridigheder optog Sindene, idet Kongen indførte en Kirkeordning, der var en Mellemting mellem Katolicisme og Lutheranisme og ikke tilfredsstillede nogen. Hertug Karl nægtede at indføre denne Kirkeordning i sit Hertugdømme. En Tid nærmede Johan sig endogsaa saa stærkt til Paven, at han tænkte paa at genindføre Katolicismen; bag dette laa ogsaa Tanken om en Tilslutning til den store katolske Magtgruppe med Filip den 2den i Spidsen, idet Danmark nærmest havde sluttet sig til den protestantiske Magtgruppe, der havde Elisabeth af England til Leder. Men da Paven ikke vilde indrømme Johan Overhøjhed over Kirken, blev denne Tanke ikke udført.

I Johans sidste Aar blev Forholdet til Hertugen bedre, idet Raadets voksende Magt ængstede Kongen, og efter hans Død optraadte Hertugen straks som Lutheranismens og Borgernes erklærede Fører mod den katolske Sigismund og Raadsherrerne. *Sigismund* (1592—1599) kom egentlig aldrig til at styre i Sverige, han opholdt sig mest i Polen, og da han med Magt søgte at sætte sin Vilje igennem i Sverige, blev han overvundet og afsat. Reformationen havde dermed sejret. Efter blodige Straffedomme over Raadsherrerne var Karls Magt befæstet, og han blev taget til Konge af Stænderne som *Karl den 9de* (1600—1611). Ved en kraftig Styrelse hævdede han atter Landet; Gøteborg¹⁾ anlagdes, og Handelen

¹⁾ Karl tænkte paa at grave en Kanal op til Søerne.

steg, Universitetet i Upsala stiftedes paa ny, og under de truende Forhold over for Udlandet omordnedes Krigsvæsenet. Med Polen kom det til en langvarig Krig (1600—1660); den drejede sig om Besiddelsen af Livland og Estland og førtes i det hele heldigt for Sverige; men ogsaa til Rusland og Danmark var Forholdet fjendtligt.

Medens i Sverige Stænderforsamlingerne i Unionens Tid havde faaet stor Betydning og under Brydningerne i Gustaf Vasas og hans Sønners Tid havde vist sig som Kongens Støtte over for Adelen, skete der i Danmark intet tilsvarende. Stændermødet i Kjøbenhavn 1536 fik i det væsentlige ingen Efterfølgere; en selvstændig administrerende Kongemagt hævede sig over Raadet. Efter Syvaarskrigens Slutning beskæftigede Kongen sig udelukkende med Landets Forvaltning. De kongelige Len samledes i store Amter; i Nordslesvig købte Kongen endogsaa Adelen helt ud. Kronens Indtægter forøgedes; især blev Øresundstoldens Ordning til stor Fordel. Det var navnlig Rigshofmesteren, Peder Oxe, som indlagde sig Fortjenester af Finansvæsenets bedre Styrelse. Han sørgede ogsaa for et bedre Agerbrug, som satte de store Godsejere i Stand til at nyde godt af Tidens gunstige Handelsvilkaar. Penge strømmede til Landet, Adelen Liv antog en mere glimrende og forfinet Karakter, og den begyndte at samle sine spredte Ejendomme til store Godser, hvor prægtige Borge rejste sig (Gisselfeldt, Vallø, Voergaard, Kronborg og Frederiksborg). Adelen ophørte at være en Krigerstand og blev en Godsejerstand, der væsentlig optoges af økonomiske Interesser. Ogsaa de aandelige Sysler fandt Jordbund hos den. Tyge Brahe anstillede paa Hveen sine berømte Observationer, Arild Huitfeldt skrev en Danmarks Historie, Anders Sørensen Vedel samlede Kæmpeviser og Kilder til Landets Historie, Herluf Trolle oprettede sin lærde Skole, Kristoffer Valkendorf stiftede et Kollegium for fattige Studenter, medens Kongen udvidede Kommunitetet, saaledes at saa godt som alle Studenter kunde faa gratis og rigelig Mad. Det blev Skik, at de unge Adelsmænd rejste til Udlandet

for at studere. Ofte hengave de sig paa disse Rejser til et udsvævende Liv, og Slægtens Sundhed og Kraft nedbrødes i Løbet af nogle faa Generationer. For øvrigt var Aandslivet i Danmark væsentlig præget af Indflydelsen fra Tyskland. Ved Universitetet dyrkedes næsten udelukkende det teologiske Studium i stive ortodokse Former. Kundskaberne, som Studenterne fik, vare kun faa. Forgudelsen af Latinen begyndte i Skolerne, og om et folkeligt Aandsliv var der ikke Tale.

Sin yngre Broder Hans gav Kong Frederik store Godser i Hertugdømmerne som afdelt Fyrste, d. v. s. Hans fik ingen Regeringsmyndighed. Fra Hans nedstammer den nuværende Kongeslægt og den augustenburgske Familie.

Ved Frederik den 2dens Død blev hans 11aarige Søn *Kristian den 4de* (1588—1648) Konge. Adelen søgte at faa større Indflydelse paa Styrelsen; men Formynderregeringen fortsatte i den afdøde Konges Spor med Kansleren Niels Kaas i Spidsen. Den unge Konge fik en ridderlig Opdragelse og vænnedes tidlig til at deltage i Raadets Møder. Han erklæredes for myndig 19 Aar gammel og viste i den følgende Tid en levende Omsorg for at ophjælpe Handelen (danske Handelsselskaber) og forbedre Retsplejen. Især besøgte han ofte Norge og satte sig personlig ind i Forholdene deroppe; ethvert Misbrug straffede han strengt. Forsvarsvæsenet viede han en særlig Opmærksomhed for at kunne være i Stand til at træde kraftig op mod Sverige. Idelige Tvistemaal forbitrede Forholdet mellem de to Lande; men Rigsraadet fik dog Udbruddet af en Krig forhindret endnu i en Række af Aar.

Trediveaarskrigens Tid.

(1618—c. 1660).

Tyskland (1618—1648).

Familiestridigheder i det habsburgske Hus medførte i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, at Befolkningen i

Østrig og Ungarn og kort efter ogsaa i Bøhmen tiltvang sig Tilsagn om at nyde Kirkefrihed. Augsburgfreden 1555 gav Fyrsten Ret til at bestemme Kirkevæsenet i sit Land, og fra katolsk Side var der i den senere Tid gennem Jesuiterne drevet en virksom Propaganda. Bayern var helt katolsk, og Hertug Maximilian, en Lærling af Jesuiterne, stod i Spidsen for et katolsk Fyrsteforbund, der støttede sig til Spanien. Habsburgeren Ferdinand i Steyermark gennemførte med Tvang Katolicismen i sit Land, og han, der ligeledes var en Lærling af Jesuiterne, saa med Uvilje paa de Indrømmelser, som Befolkningen i Østrig, Ungarn og Bøhmen fik. De protestantiske Fyrster dannede ikke nogen sluttet Magt; de lutherske afskyede Calvinisterne, og Katolikkerne kunde forsøge paa at nægte at anerkende disse sidste som indbefattede under Augsburgfredens Bestemmelser. Under disse Forhold kaarede Habsburgerne Ferdinand af Steyermark til Familiens Hoved, til Kejserens Arving og til Konge i Bøhmen. Jesuiterne satte sig straks i Bevægelse for at angribe Bøhmernes Frihedsbrev, og dette bevirkede, at Folket gjorde Oprør, idet Grev Thurn kastede de kejserlige Raadsherrer ud af Vinduet paa Slottet i Prag (1618).

Jesuiterkrigen (1618—1629). Medens Bøhmerne rustede sig, søgte Ferdinand Bistand hos det katolske Forbund. Samtidig med at han valgtes til Kejser som *Ferdinand den 2den* (1619—1637), valgte Bøhmerne Kurfyrst Frederik af Pfalz, i den Tro at de skulde faa Hjælp fra hans Svigerfader, Jakob den 1ste i England. Men denne Forhaabning bristede; og da Frederik var Calvinist, holdt de lutherske Fyrster i Tyskland sig stille, saa Bøhmerne kom til at staa ene. De katolske Fyrsters Hær gik under Tillys Anførsel til Bøhmen, medens spanske Tropper brøde ind i Pfalz. Tilly sejrede uden for Prag ved det hvide Bjærg 1620, og Frederik flygtede og opgav videre Modstand; hans Lande bleve konfiskerede af Kejseren, og hans Kurværdighed gaves til Maximilian af Bayern. Over for Bøhmerne gik Kejseren forsigtig frem. For at skaane Sachsens og Brandenburgs

Fyrster nøjedes han foreløbig med at forjage alle, som ikke hørte enten til den katolske eller lutherske Tro; men dette Maadehold varede ikke længe, og Jesuiternes Fremfærd i Bøhmen blev yderst voldsom; Landet blev stærkt afbefolket. Ogsaa i sine andre Lande ophævede Kejseren de tilstaaede Religionsfriheder, og Paaskud til at føre Jesuiterkrigen ud i Tyskland selv manglede ikke. Ved Nederhinen hvervede Frederik af Pfalz's Hjælpere (Greven af Mansfeld) Tropper, og under Kampen med dem rykkede Faren stadig Nordtyskland nærmere ind paa Livet. I Rom stiftedes et Collegium de propaganda fide, der bedst viste, hvilke højtflyvende Planer man nærede. Spanien fornyede sin Kamp med Nederlandene, saa derfra var ingen Hjælp at vente, og de smaa Fyrster i Nedre-Sachsen søgte da at støtte sig paa den danske Konge, Kristian den 4de. Men han blev slaaet af Tilly ved Lutter am Barenberg (i Nærheden af Göttingen 1626), og samtidig var en anden kejserlig Feltherre Wallenstein rykket frem med store Skarer af Lejesoldater, som henvistes til at leve af Plyndring. Han overvandt Greven af Mansfeld og brandskattede Nordtyskland paa det frygteligste. Helt op i Danmark strakte hans Plyndringer sig. Kristian den 4de sluttede Fred med Kejseren i Lübeck (1629), og Kejsereens Stilling syntes saa mægtig, at han kunde udstede et Restitutionsedikt, der fordrede alt gejstligt Gods tilbageleveret til den katolske Kirke. De sekulariserede Stifter skulde atter modtage deres gejstlige Herrer (1629).

Den svensk-protestantiske Krig (1630—1634). Men dette Restitutionsedikt kunde ikke gennemføres, med mindre Kejseren fik Fyrstemagt i hele Riget, og dertil vilde de katolske Fyrster ikke gaa med. Af Frygt for at Kejseren skulde benytte Wallenstein til at sætte slige Planer igennem med Magt, forlangte de hans Afskedigelse, og Kejseren bøjede sig. Men samtidig med at Wallenstein trak sig tilbage, og en Del af hans Skarer opløste sig, tog den svenske Konge, Gustaf Adolf, Kampen mod Kejseren op som en Kamp for selve den protestantiske Tro. Hans Beslutning

var fremkaldt dels af Begejstring for Troen, dels af Vrede over, at Kejseren havde støttet Polen i dets Kamp mod Sverige, og den franske Minister, Richelieu, som siden 1624 havde Frankrigs Ledelse under sig, havde gjort sit til at skaffe Gustaf Adolf frie Hænder over for Polen og satte ham ved Subsidiar i Stand til at føre Krigen ind i Tyskland.

Gustaf Adolf landede i Pommern 1630 med en lille Hær og fandt kun ringe Tilslutning hos de protestantiske Fyrster. Alle vare bange for Kejseren. Brandenburg maatte med Magt tvinges til Forbund, og imidlertid vandt Tilly en ny Sejr for Kejseren, idet Magdeburg, som ikke vilde modtage sin katolske Biskop, blev erobret og ødelagt. Men Tillys grusomme Færd ved denne Lejlighed bevægede endelig Sachsen til at slutte sig til Gustaf Adolf; og i et Slag ved Breitenfeld (nærved Leipzig 1631) blev Tilly overvundet. Gustaf Adolf rykkede derpaa frem langs med Rhinen og befæstede atter de protestantiske Fyrsters Magt. Bayern blev erobret, efter at Tilly i et nyt Slag (ved Lech) var blevet slaet og dødelig saaret.

Kejseren var nu uden Feltherre og uden Hær, og han maatte paa ny henvende sig til Wallenstein. Denne havde siden sin Afskedigelse levet i Bøhmen tilsyneladende kun sysselsat med sine Godsers Bestyrelse. I Virkeligheden fulgte han Begivenhederne med stor Opmærksomhed, og han nærede en stor politisk Ærgerrighed, der yderligere forøgedes ved Astrologers Spaadomme. Kejseren blev nødt til at indrømme ham fri Kommando over den Hær, han samlede, i en saadan Udstrækning, at Wallenstein i Virkeligheden blev militær Kejser. I kort Tid fik Wallenstein nu samlet en Hær, og efter en Stund at have prøvet Kræfter med Gustaf Adolf i Sydtyskland drog han mod Nord og plyndrede i Sachsen. Gustaf Adolf, som havde nærmet sig Wien, turde ikke udsætte sig for at blive afskaaret fra Sverige og opsøgte Wallenstein i Sachsen. Ved Lützen kom det til et Slag, hvor Gustaf Adolf faldt (1632), men Wallenstein blev slaet og trak sig ind i Bøhmen. Her søgte han

i den følgende Tid at arbejde paa at gøre sig til Konge; men Ferdinand vandt en Del af hans Generaler og lod ham derpaa afsætte og myrde (1634). Svenskerne havde imidlertid fortsat Krigen; men efter Gustaf Adolfs Død var Sammenholdet mellem de protestantiske Fyrster ikke saa stort. Den svenske Kansler, Axel Oxenstjerna, besad ikke Kongens Myndighed. Desuden fik Kejseren Hjælp fra Spanien, og saaledes vendte Krigslykken sig atter til Gunst for Kejseren. I Slaget ved Nördlingen (nær ved Augsburg) blev Svenskerne overvundne (1634).

Den svensk-franske politiske Krig (1634—1648). Richelieu var nu nødsaget til at lade Frankrig gribe direkte ind i Krigen, hvis han vilde lade Kejseren blive Sejrherre. For Richelieu drejede det sig ikke om religiøse Interesser, men om politiske. I Stedet for Huset Habsburg skulde den franske Krone blive Europas ledende Magt. Richelieu greb ind i Krigens Gang med stor Kraft, og den tyske Krig blev til sidst til en Verdenskrig, idet der kæmpedes baade i Tyskland, Spanien, Frankrig, Holland, Italien, Portugal og Kolonierne. Krigene førtes med Lejehære, og intet Sted væbnedes noget Folk for Troen. Tyskland blev haardest ramt af Krigen. Svenske Lejehære plyndrede i Nord-Tyskland, franske i Vest-Tyskland, hvor Elsass erobredes og kom i Frankrigs Besiddelse. Alle fredelige Sysler laa hen, og Sæderne forvildedes af Krigstilstanden. Bønderne forarmedes og kuedes, saa de sank ned i Vornedskab, Stædernes Frihedssind forsvandt, ved at deres Handel ødelagdes, og deres Velstand gik til Grunde ved Plyndringer. Kejser Ferdinand døde 1637 og blev efterfulgt af sin Søn, *Ferdinand den 3dje* (1637—1657), og han indlod sig ganske vist paa Fredsunderhandling; men paa Fred var der ikke at tænke, saa længe ingen af Parterne havde vist sig som den afgjort stærkeste. Under dygtige Anførere som Torstenson trængte de svenske ganske vist undertiden ind i selve de kejserlige Arvelande; men ogsaa kejserlige Korpser kunde forsøge Indfald i Frankrig. Hollænderne erobrede Kolonierne i Ostindien, og Portugal

løsrev sig fra Spanien; men Frankrig optraadte efter Richelieus Død ikke saa kraftigt som før, og Svenskerne beskæftigedes en Tid lang med en Krig mod Danmark (1643—1645). Omsider trængte dog de franske Hære under Condé og Turenne frem langs Donau, Svenskerne rakte dem Haanden gennem Thüringen, og i Bøhmen angreb de under Gustaf Wrangel Prag. Da maatte Kejseren slutte Fred med Frankrig (Mazarin) i Münster og med Sverige (Oxenstjerna) i Osnabrück, den *westphalske Fred* (1648), der i 150 Aar blev Grundlaget for Europas Forhold.

Landreguleringer. Frankrig fik Elsass og Bekræftelse paa Metz, Toul og Verdun. Sverige fik Forpommern med Stettin, Rügen, Wismar, Bremen og Verden (d. v. s. Oder- og Wesermundingen). Brandenburgs Kurfyrste, Frederik Vilhelm den store (1640—1688), havde arvet hele Pommern; han fik Bagpommern og til Erstatning for Forpommern Magdeburgs Stift og enkelte andre Stifter. Kurfyrsten af Pfalz's Arvinger fik Halvdelen af Pfalz og en 8de Kurværdighed, Maximilian af Bayern den anden Halvdel af Pfalz. Nederlandene og Schweiz erklæredes for frie Republiker.

Forfatningsbestemmelser. Kejseren ophørte at være det tyske Riges Overhoved og blev kun dets Overpræsident. Hver Fyrste, Rigsstad og rigsumiddelbar Ridder (af dem var der c. 150 Familier) blev suveræn og havde Stemmeret paa en Rigsforsamling, der under kejserligt Forsæde stadig var forsamlet i Regensburg. Frankrig og Sverige fik som Garanter for Freden stor Indflydelse, og særlig kunde Frankrig stadig paaregne Støtte hos flere Fyrster i sin mod Kejseren rettede Politik.

Religionsforholdene. Ikke Fyrsternes Religion skulde som efter Augsburgfreden 1555 være afgørende; men den Tro og Kirkeordning, som hvert enkelt Rigsland havde haft den 1ste Januar 1624, skulde det beholde.

Sociale og aandelige Tilstande.

Den langvarige Krig havde efterladt Tyskland i en sørgelig Forfatning. Befolkningen var knækket, og kun fra Regeringen kunde der i den følgende Tid ventes noget Forsøg gjort paa at ophjælpe Landet. Fyrstemagten var alle Vegne steget; Lejehærene betryggede Fyrsternes Magt, og Adelen ophørte at være en Krigerstand for at blive en Hofadel. Fyrsternes Hof ordnedes med et stift Ceremoniel, og den lutherske Forestilling om Fyrsten som Guds Repræsentant trængte ind selv i de katolske Stater. Der var selv i dem ikke længere Tale om den tidligere pavelige Indflydelse. Borgerne vare forarmede, og Adelen saa ned paa dem; Bønderne holdtes bundne i Vornedskab.

Aandslivet havde i Midten af det 16de Aarhundrede brudt sig flere nye Baner. Kopernikus fra Thorn havde fremsat en helt ny Opfattelse af Verdenssystemet, og Kepler og Galilæi havde udviklet og befæstet denne. Anskuelsen af Verden som et stort lovmæssigt Hele bredte sig videre og videre; men det blev særlig de vestlige Lande, som bar denne Aandsudvikling videre. I Tyskland vare Vilkaarene ikke gunstige. Den enkelte Videnskabsmand var afhængig af Hofgunst; der fandtes ingen Akademier eller deslige, som sikrede ham hans Livsophold, og Fyrsterne interesserede sig ikke for de frie Videnskaber. I første Linje droge de Omsorg for Teologien, og dernæst for Juristerne. Men i det store hele vendte Aandslivet i Tyskland som i de vestlige Lande sig mod jordiske Interesser, mod det nyttige; og denne protestantiske Tankegang sejrede endogsaa i de katolske Lande. De egentlig katolske Lande gik som Aandsmagter ud af Spillet.

Spanien og Nederlandene.

(1609—c. 1660).

Efter Vaabentilstanden 1609 beskæftigede Filip den 3dje sig væsentlig med at rense sit Land helt for Kætterne. Moriskerne forjoges. I Nederlandene derimod rørte sig et kraftigt Liv. Særlig ved Oldenbarnevelds Bestræbelser blomstrede Handelen paa Ostindien op. Cornelius Houtman omsejlede første Gang Afrika (1595), og nogle Aar senere stiftedes et ostindisk Kompagni. Handelen udvidedes lige til Japan, og de portugisiske Kolonier i Ostindien faldt efterhaanden i Hollændernes Hænder. Men samtidig rystedes Staten af indre Stridigheder; Moritz af Oranien repræsenterede et monarkisk militært Princip, Oldenbarneveld et demokratisk merkantilt; Modsætningen mellem dem skærpedes yderligere ved, at de hver toge sit Parti i kirkelige Stridigheder, der knyttede sig til Kalvins Prædestinationslære. Oldenbarneveld blev til sidst henrettet.

Med Filip den 4de (1621—1665) begyndte Krigen mod Nederlandene igen og blev nu en Episode i Trediveaarskrigen. Spanien gik ganske udmattet ud af denne Kamp (1648), under hvilken det desuden mistede Portugal (1640); med Frankrig varede Krigen endnu i 11 Aar (til 1659). Nederlandene vedbleve derimod at være rige ved deres Handel og frie i deres indre Styrelse. Fra 1651 lodes endogsaa Statholderposten ubesat, og den øverste Styrelse var i 20 Aar i Hænderne paa en Advokat Jan de Witt. I lange Tider bleve Nederlandene et Tilflugtssted for enhver, som ikke andet Sted frit kunde fremsætte sine Meninger, og en betydelig aandelig Kultur blomstrede op. Sprogvidenskab og Naturvidenskab (Grotius, Huygens) havde deres Hovedsæde i Nederlandene; Filosofien fandt i Spinoza et Fristed der, og Malerkunsten naaede i Rubens, van Dyck og Rembrandt en høj Grad af Fuldkommenhed.

Frankrig.

(1610—1661).

Ludvig den 13de (1610—1643) kom under sin Moder Maria af Medicis Formynderskab, og under hendes Styrelse gik Landet atter tilbage. Adelen viste sig paa ny urolig, og Dronningens Yndlinge tærede paa Statens Finanser. En Stænderforsamling¹⁾ førte ikke til noget, og det viste sig atter, at kun en kraftig Kongemagt kunde holde alle de stridige Elementer i Landet i Tømme. Med Richelieus Indtrædelse i Regeringen (1624) var den rette Mand funden. Han taalte ingen Modstand og haandhævede Kongens Myndighed med den største Strengthed. Huguenotterne, som havde deres Sikkerhedsstæder, satte sig til Modværge; men Kardinalen ledede selv Felittoget mod dem. Deres vigtigste Stad, La Rochelle, blev erobret (1628), efter at Englænderne forgæves havde søgt at undsætte den; og derpaa maatte de finde sig i at miste deres Sikkerhedsstæder. For Fremtiden kom deres Trosfrihed, som alle andre undersaatlige Rettigheder til at bero paa Kongens Naade (édit de grace 1629). Adelen mistede Retten til at indgaa Forbund og til at befæste deres Borge, og denne Foranstaltning hilstes med Jubel af Befolkningen. Selv de højeststaaende fik at føle, at de stode under Loven. Hyppige Sæmmensværgelser mellem de fornemme mod Kardinalen gave ham Lejlighed til strenge Straffedomme, og vilkaarlige Fængslinger (lettres de cachet) brugtes hyppigt. Parlamentet ydmygedes, naar det viste nogen Selvstændighed. Omsorg for at hæve Landets Hjælpkilder nærede Richelieu derimod ikke.

I sin udenrigske Politik udfoldede Richelieu en meget omfattende Virksomhed. Overalt i Europa var det franske Diplomati virksomt, og Kardinalens store Maal var at bryde Huset Habsburgs Overmagt. I Trediveaarskrigen var det

¹⁾ Den sidste før den store Revolution.

ham, som tilføjede Kejseren de haardeste Slag. Han kaldte Gustaf Adolf frem, og han lod Frankrig selv tage Kampen op baade mod Kejseren og Spanien. Han oplevede endnu at se Elsass erobret og Pyrenæerne gjort til Landets sydlige Grænse. Han døde 1642, og faa Maaneder efter døde Ludvig den 13de (1643). Denne Konge havde ladet Kardinalen styre, fordi han indsaa, hvor meget Kongemagten vandt. Personlig kunde han ikke lide Kardinalen og konspirerede undertiden selv imod ham.

Ludvig den 14de (1643—1715) var kun et Barn ved Faderens Død. Han kom under sin Moders Formynderskab, og hun betroede Ledelsen til Richelieus Elev, Kardinal Mazarin. Han afsluttede Freden i Münster (1648), der skaffede Frankrig Elsass og Lothringen. Adelen søgte kort efter for sidste Gang at afkaste Kongedømmets Aag, og den berømte General Condé, en Ætling af den kongelige Stamme, gjorde sig til Fører for Oppositionen. Parlamentet havde sat igennem, at Dronningen udstedte en Slags Haandfæstning, der begrænsede Kongemagten; men da denne ikke blev overholdt, rejste Parlamentet og de fornemme Herrer et Oprør, Frondekrigen. Det egentlige Borgerskab stod ganske uden for Bevægelsen. Paris blev erobret af Kongens Tropper (under Turenne), og Condé maatte flygte til Spanien, Parlamentet ydmygedes dybt¹⁾. Fra nu af var Modstanden brudt. Adelen forvandlede sig til en Hofadel, og selv Condé, der ved Freden med Spanien (1659) fik Lov til at vende tilbage, blev en ærbødig kongelig Tjener. Livet ved Hoffet fjernede Adelen endnu mere fra den øvrige Befolkning, Retsplejen og Landets Forvaltning var i Hænderne paa en særlig Embedsklasse (noblesse de robe), og i Folkets Øjne kom Adelen mere og mere til at staa som en unyttig Klasse, der kun var til for at leve paa Statens Bekostning. Ved Hoffet var den enkeltes Løbebane afhængig ikke af Dygtighed, men af Gunst og Familieforbindelser. Derved tabte den

¹⁾ Kongen holdt en lit de justice i Ridedragt og med Pisk i Haanden.

franske Adel efterhaanden baade sin Selvfølelse og sin Duelighed. Særlig kunde ingen Huguenot gøre sig Haab om at opnaa høje Stillinger, og snart var hele Adelen blevet katolsk. Den protestantiske Lære indskrænkedes til en Del af Borgerskabet, særlig i Syd-Frankrig; dens Fremtid var derigennem udsat for Fare.

Hele Landets aandelige og sociale Liv prægedes fra nu af dette, at Kongen og hans Styrelse var Midtpunktet for alt. Hoffets Ceremoniel blev stift, og Hoflivet udviklede et forfinet Galanteri, som gav Sæderne og Sproget en Elegance, der bragte andre Hoffer til at efterligne dem. Fransk blev et diplomatisk og selskabeligt Verdenssprog og afløste Latinen. Den filosofiske Verdensanskuelse prægedes af Forestillingen om Verden som et lovordnet Hele (Descartes, Spinoza), og de eksakte Videnskaber, Matematik og Fysik, fandt ivrige Dyrkere (Pascal). Skønlitteraturen ophørte at være Folkelitteratur; fornemme Folks Memoirer bleve en yndet Læsning. Corneilles Dramaer afspejlede Hoflivets elegante Former, og Malerkunsten fulgte ligeledes strenge Regler (Poussin, Lorrain). Den italienske Opera, der opførtes med pragtfuldt Udstyr, blev en yndet Mode.

Da Mazarin døde 1661, overtog Kongen selv den øverste Ledelse og omgav sig fremtidig kun med Fagministre. Fra Kongen udgik hele Styrelsen, han var Landets Forsyn og dets Personifikation; man kaldte ham »le miracle visible«.

England.

(1603—1660).

Jakob den 1ste (1603—1625), Marie Stuarts Søn, forbandt Englands og Skotlands Kroner. Hundrede Aar senere vare de to Lande voksede saa fast sammen, at Personalunionen gik over til en fuldstændig real Union.

Jakobs Karakter var smaalig og forfængelig. Hele Tidens Udvikling gik i Retning af at fremstille Kongen som Guds

Repræsentant, og i England hævdede Højkirken en tilsvarende Opfattelse. Men medens Fastlandets Forhold gav denne Forestilling en Rækkevidde ogsaa i politisk Forstand, saa Kongen eller Landsfyrsten tiltog sig mer eller mindre enevældig Magt, vare Englands parlamentariske Institutioner for stærkt befæstede til, at det samme der kunde blive Tilfældet. Elisabeth havde bestandig vist Parlamentet et vist Hensyn og navnlig forstaaet aldrig aabent at skyde det til Side eller krænke dets Privilegier. Stuarterne besade ikke denne Klogskab og stræbte aabenbart efter at gøre Kongemagten enevældig.

Jakob havde allerede i Skotland regeret med den Tanke engang at blive Konge i England. Derfor havde han stræbt efter at omdanne den skotske Kirke i højkirkelig Retning og virkelig opnaaet at faa genindført Bispeværdigheden, uden at dette dog væsentlig berørte den puritanske Aand eller formindskede Oppositionen. Som Konge af »Storbritannien« følte han sin Værdighed i høj Grad og saa i Højkirken sin bedste Støtte. Han opfattede de engelske Puritanere paa samme Maade som de skotske, som et Oppositionsparti, og fremkaldte derved megen Modstand fra Parlamentets Side. Et Forsøg, Katolikkerne gjorde paa at sprænge ham og Parlamentet i Luften, samlede en Stund Nationen om ham og gav hans Optræden mod Spanien en vis Kraft. Men snart sysselsatte han sig med Tanken om at faa sin Søn gift med en spansk Prinsesse; han lod sin Svigersøn, Frederik af Pfalz, i Stikken og lod Spanien frit Spil i Tyskland uden dog at naa sine Ønsker. En stærk national Uvilje vaktet derved imod ham. Under denne kom hans Søn

Karl den 1ste (1625—1649) straks til at lide. Han udvikledes fra første Færd i Strid med Parlamentet om Skattebevillinger, og da han støttet af sin Yndling, den af Folket forhadte Hertug af Buckingham, søgte at trodse sin Politik igennem, var han uheldig. En heldig udenrigs Optræden, mente han, vilde gavne hans Stilling ind ad til. Derfor bevægede han Kristian den 4de af Danmark til at angribe

Kejseren (1625), men forsømte at støtte ham tilstrækkeligt. Senere tog han sig af Huguenotterne i La Rochelle; men Buckingham, som anførte Undsætningen, blev slaaet tilbage af Richelieu og kort efter myrdet (1628). Striden med Parlamentet antog nu en bitrere Karakter; man klagede over, at Kongen opkrævede ubevilgede Afgifter og foretog vilkaarlige Fængslinger. Kongen saa heri Angreb paa Kronens Prærogativer, og fra 1629 sammenkaldte han ikke mere Parlamentet. I elleve Aar styrede han saaledes næsten enevældigt. Fra Indblanding i Udlandets Sager trak han sig tilbage; Penge søgte han at skaffe sig paa forskellig Maade, og en Tid lang syntes alt at skulle gaa godt, og mange misfornøjede saa ingen anden Udvej end at udvandre til Amerika. Højkirken under Ærkebispens William Laud støttede ham, men netop derved blandedes de kirkelige og politiske Spørgsmaal sammen, og Puritanernes Parti voksede i al Stilhed. Mange frygtede ogsaa for, at Karl skulde nære papistiske Hensigter, idet han behandlede sine katolske Undersaatter godt.

Da besluttede Karl at gennemføre sin Faders Planer i Skotland og indrette Kirken efter Højkirkens Mønster. Men dette gav Anledning til en saadan Storm, at Karl i Begyndelsen veg tilbage. Under disse Omstændigheder kaldte han Thomas Wentworth, der hidtil med stor Strenghed, men ogsaa med stor Dygtighed havde styret Irland, til sin Førsteminister, og denne Mand raadede ham til at kalde Englænderne til Hjælp mod Skotterne for at rejse en national Begejstring, og saaledes skulde Kongen blive i Stand til med Magt at gennemføre sine Planer. Men dette mislykkedes ganske. Da Kongen sammenkaldte Parlamentet (1640), viste dette sig uden Interesse for de skotske Sager og kun opsat paa at hævde sine Privilegier. Wentworth blev anklaget og ved en Parlamentslov dømt til Døden. Kongen var svag nok til at lade Dommen fuldbyrde. Derpaa fulgte stormende Scener i Parlamentet, der dels vedtog Remonstrationer til Kongen, dels vendte sig imod Biskopperne. Dertil kom ogsaa Uroligheder paa Irland, hvor skrækkelige Myrderier

paa Englænderne en Stund bragte deres Herredømme i Fare. Til sidst forsøgte Kongen at fængsle de vigtigste Oppositionsførere, og da dette mislykkedes, var hans Stilling næsten umulig. Han besluttede da at gribe til Vaaben (1642). Han kunde under denne Kamp regne paa Støtte i de nordlige og vestlige Landskaber, og særlig hos de højkirkelige Landadelsmænd. Parlamentet havde sin Støtte i Hovedstaden og i Flaaden, og hos de mange puritanske Borgere og mindre Landejendomsbesiddere. I Begyndelsen var Kongen heldig; men derved bevægedes Skotterne til at hjælpe Parlamentet, og tillige fik dette nu i Oliver Cromwell, en velhavende Landejendomsbesidder, en fremragende Hærfører. Han forstod at disciplinere Parlamentshæren og vække en religiøs Begejstring, som gjorde den uovervindelig. Kongen blev nu gentagne Gange slaaet, og efter det sidste Slag (ved Naseby 1645) fattede han den Beslutning at betro sig til Skotterne¹⁾. Mellem dem og Parlamentet var det nemlig kommet til flere Rivninger. Men Skotterne behandlede Karl som Fange, og kort efter besluttede de at udlevere ham til Parlamentet mod en Pengesum. Dog var Kongens Stilling endnu ikke afmægtig. Thi mellem Parlamentets presbyterianske Flertal og Hæren herskede en stærk Spænding. Cromwell tilhørte Independenternes Parti. Dette ansaa en presbyteriansk Landekirke for at være lige saa stridende mod Evangeliet som en højkirkelig. I religiøs Henseende vilde det have Frikirke, i politisk Henseende gik dets Ønsker i Retning af Republikken. Parlamentet ønskede derfor at komme til en Forstaaelse med Kongen. Men denne kunde ikke fatte nogen rask Beslutning, og imidlertid bemægtigede Cromwell sig hans Person; og Stemningen i Hæren drev ham til at træde bestandig skarpere op imod Kongen. Alle Forsøg paa at rejse en Bevægelse til Gunst for Kongen bleve slaaede ned, og til sidst rensede Cromwell Underhuset for sine Modstandere og lod de tilbageblevne Independentere dømm

¹⁾ Kort før havde Parlamentet ladet Ærkebiskop Laud henrette.

Kongen. Karl blev henrettet (1649); og kort efter ophævedes Overhuset, og Kongedømmet erklæredes for afskaffet. Et Statsraad og en Eksekutivkommission paa 40 Medlemmer overtog Styrelsen.

Kongens Henrettelse fremkaldte et Oprør blandt de Tropper, som fandtes paa Irland. Cromwell drog derover og bragte i meget kort Tid Øen til Ro ved at gaa frem med stor Strenghed. Ogsaa Skotterne, som ansaa sig for tilsidesatte ved den nye Ordning af Styrelsen i England, rejste sig for Karl den 2den, men ogsaa disse bleve snart betvungne af Cromwell; og Karl den 2den, som imidlertid forsøgte et Indfald i England, blev ligeledes selv overvundet af Cromwell og maatte flygte til Holland (1651).

Cromwell og Resten af Parlamentet fra 1640 styrede nu. For at fremme Handelen udstedtes en Navigationsakt (1651)¹⁾, der bestemte, at Varer fra fremmede Verdensdele kun maatte indføres paa engelske Skibe, og at fremmede Skibe kun maatte indføre de Varer, der frembragtes i Skibets Hjemstavn. Derved skulde al Mellemandel sikres Englændere. Denne Akt gav Anledning til en Krig med Holland, i hvilken England blev Sejrherr. I de indre Forhold kunde Parlamentet derimod ingen Bedring skaffe. Dets Anseelse var brudt, og det var Cromwell, som sørgede for Ordenens Overholdelse. Da Parlamentet egennyttig søgte at sikre sine Medlemmer Genvalg, lod Cromwell det opløse med Magt (1653). I 13 Aar havde det siddet sammen og kaldes derfor det lange Parlament. Efter forskellige Forsøg paa at ordne Styrelsen blev Cromwell udnævnt til Protektor for alle 3 Riger; ved hans Side skulde der staa et Parlament, fælles for alle Riger, og Protektoren havde intet Veto over for dets Beslutninger. Med stor Dygtighed hævdede Cromwell i den følgende Tid sin Stilling saa vel over for Parlamentet som over for Udlandet. Overalt steg Englands Anseelse igen. Ind ad til sørgede han for, at der kom til at herske fuld

¹⁾ Ophævet 1849.

Trosfrihed, ud ad til traadte han kraftig i Skranken for Englands Interesser og for den almindelige protestantiske Sag. Særlig med Spanien kom det til en ærefuld Krig.

Til sidst var Cromwells Stilling saa anset, at man tilbød ham Kongetitlen, hvilken han dog afslog. Derimod blev hans Magt forøget ved en ny Forfatningslov. Aaret efter døde han imidlertid (1658), nedbøjet ved nogle af sine Børns Død og muligvis ogsaa opskræmmet ved enkelte Attentater.

Hans Søn kunde ikke hævde sig, og snart traadte Modsetningen mellem det borgerlige og militære Parti aabent frem. Ogsaa begyndte der at røre sig en Stemning i Landet, der længtes efter Høj Kirkens friere og mageligere Livsanskuelse og trættedes ved Lavkirkens snævrere og strengere Livssyn. Skotlands Statholder, General Monk, antog sig da det borgerlige Partis Sag og førte en Hær til England. Den højeste Magt overdroges ham, og han benyttede den til at genoprette Kongedømmet. De endnu levende Medlemmer af det lange Parlament erklæredes for det eneste rette Parlament, og dette besluttede da Udskrivningen af et nyt Parlament, som ikke var bundet ved den bestaaende republikanske Forfatning. Karl den 2den hentedes tilbage fra Haag (1660).

Under de lange Stridigheder, som udfyldte de første 2 Stuarters Regering, havde det engelske Aandsliv udfoldet sig kraftigt. Særlig de naturvidenskabelige og statsretlige Studier blomstrede. Lord Bacon begrundede hele den naturvidenskabelige Forsknings Metode; Harvey opdagede Blodets Kredsløb; Th. Hobbes fremsatte en for Absolutismen gunstig Opfattelse af Staten. Digtningen gik derimod tilbage, om end den kan fremvise Navne som Miltons¹⁾. Det puritanske og independentiske Parlament var ikke gunstig stemt for Videnskaben; men Cromwell støttede den.

¹⁾ Englands Nationalsang: God save the King (af Ben Johnson) er fra 1607. — Miltons »tabte Paradis« er først fra 1667.

Skandinavien.

(1600—1660).

Medens de politiske Forhold i de store europæiske Stater i højeste Grad prægedes af Modsætningen mellem de religiøse Bekendelser, var Reformationens Sejr i Norden fra 1600 saa afgjort, at der her ikke blev Tale om sligt. Det var i Norden de almindelige sociale Forhold, som førte Udviklingen hen imod en enevældig Kongemagt. Adelen opførte at være Krigerstand, og som Godsejerstand bleve dens Privilegier meningsløse. I Sverige, som gennem sin Deltagelse i de store europæiske Krige kastedes ind paa en militær Udvikling, holdt Adelens Magt sig længere end i Danmark; i Danmark indførtes Enevælden 1660, i Sverige først 20 Aar senere.

Danmark under Kristian den 4de (1588—1648).

Den Række Tvistepunkter, som fandtes mellem Danmark og Sverige, førte omsider til en Krig. Sverige gjorde med Urette Fordring paa Finmarken, og Gøteborgs Anlæggelse truede den danske Krones Indtægter af Øresundstolden paa en følelig Maade. Den gamle Forbitrelse mellem Landene hindrede en mindelig Bilæggelse af Stridighederne, og omsider fik Kristian den 4de det danske Rigsraad til at give sit Samtykke til Krigen (1611—1613). Kristians Plan var at bryde ind baade i Smaaland og Vestergøtland og derfra at trænge frem imod Stockholm med en stor samlet Styrke. Men ved Indfaldet i Smaaland blev han standset af Fæstningen Kalmar, og om denne By kom Hovedkampen til at staa, hvorfor Krigen kaldes Kalmarkrigen. Vel lykkedes det de danske at erobre Kalmar, ogsaa Øland faldt i deres Hænder, og en dansk Flaade kunde krydse helt op til Stockholm; men Hovedplanen blev hindret. Karl den 9de døde straks i Begyndelsen af Krigen, og hans unge Søn,

Gustaf Adolf, fik Tid til at befæste Jønköping saa stærkt, at en Forening af den østlige og vestlige danske Hær blev umulig. Vestarmeen erobrede Vestergötland, og Gøteborg blev ødelagt; men derefter opløste Krigen sig til en Række Strejftog, der udmattede begge Parter¹⁾. Det kom derfor snart til Fredsunderhandlinger, og allerede i Begyndelsen af 1613 sluttedes Freden i Knærød; Danmark fik sine Fordringer paa Finmarken anerkendte, og for Vestergötland skulde Sverige betale 1 Million. Danmark havde vel hævdet sin Overlegenhed; men dets Krigsmagt havde vist sig at være tung og vanskelig at mobilisere. Sejren og de paafølgende Fredsaar bevirkede, at man ikke gjorde tilstrækkeligt for at afhjælpe Manglerne. Vel indrettedes der en liden national Hær (paa 4000 Mand), men Adelens Rostjeneste og fremmede Lejetropper vedbleve at udgøre Hovedbestanddelen af Hæren.

Efter Freden i Knærød fortsattes Kongens Arbejde for at ophjælpe Handel og Industri. Der stiftedes flere Handelskompagnier, et grønlandsk, et ostindisk og et vestindisk; men intet af dem fik synderlig Betydning. Jens Munk sendtes ud for at finde Nordvestpassagen, men naaede kun til Hudsonbugten; Ove Gedde sendtes til Ceylon for at erhverve fast Fod paa denne Ø; men dette mislykkedes, og kun den lille By Trankebar paa Koromandelkysten blev en dansk Koloni. Fabrikker (Krudt, Papir, Øl) anlagdes; Silke- og Klædekompagnier oprettedes, og flere Byer grundlagdes (Kristianstad, Kristiania, Røraas, Kongsberg). Men Regeringens Virksomhed var ikke nok; Borgerstanden manglede selv tilstrækkelig Kraft og tilstrækkelig Formue til at føre det paabegyndte videre. Kongens Byggelyst slugte desuden uforholdsmæssig mange Penge (Frederiksborg (fra 1602), Kronborg, Rosenborg, Rundetaarn, Holmens Kirke, Tøjhuset,

¹⁾ Bekendt er Kong Kristians Kamp paa Skellinge Hede, og Gustaf Adolfs Tog mod Åhus (det senere Kristianstad). Ligeledes fortælles om den skotske Oberst Zinclairs Nederlag i Gudbrandsdalen.

Børsen). Adelen var vanslægtet og frembragte i denne Tid ikke en eneste virkelig fremragende Mand; og Aandslivet trykkedes af den strenge Ortodoksi. Vel oprettedes flere nye Lærestole ved Universitetet, dets Formue forøgedes, og Regensen indrettedes med Bolig for 120 fattige Studenter; Sorø Akademi for adelige støttedes paa enhver Maade; men der kom ingen Fart i den hele Udvikling.

Da Kejser Ferdinands Sejre i Tyskland begyndte at true Nord-Tyskland, lod Kong Kristian sig bevæge til at antage sig Protestanternes Sag (1625—1629). Rigsraadet fraaadede denne Politik; men Englands og Frankrigs Opfordringer dreve Kongen fremad. Det uheldige Slag ved Lutter am Barenberg (1626) tvang Kristian til at rømme Tyskland, og Wallenstein oversvømmede Nørre-Jylland og ødelagde Landet. Paa Søen vedblev Danmark at være Herre, og der aabnede sig en Udsigt til at give Landkrigen en anden Vending, da Gustaf Adolf tilbød Kristian et Forbund. Men Kristians Skinsyge tillod ham ikke at modtage Tilbudet, og han sluttede Fred med Kejseren i Lübeck mod at faa sine Lande tilbage (1629).

Denne Krig havde dels vist den gottorpske Hertug, at Danmark ikke kunde beskytte sin Sydgrænse, og fra nu af rettedes Hertugernes Politik paa at løses fra Lensforholdet til Danmark for ikke at blive indviklet i dets Krige. Dels havde Krigen ødelagt Landets Velstand, og Kongen blev derved fremtidig mere afhængig af Rigsraadet¹⁾. Han blev derfor nødt til at skaffe sig Penge ad de Veje, som stode ham aabne uden Rigsraadets Samtykke. Dette gjorde han ved at forhøje Tolden ofte paa meget vilkaarlig Maade; og derved synes han tillige at have stilet imod at bringe Sverige til en Krigserklæring. En ny Krig, haabede han, skulde tvinge Raadet til at give ham Penge og Soldater, og dermed kunde han ogsaa haabe at befæste sin Magt i Landet selv.

¹⁾ Blandt andet skulde Rigsraadet kautionere for ethvert Laan, der skulde binde Riget og ikke blot Kongen personlig.

At han ved sin Toldpolitik opbragte Holland, bekymrede ham ikke. Tillige arbejdede Kristian paa at faa de lavere Stænder op ved Siden af Adelen. Ved at afholde spredte Stændermøder gav han dem Lejlighed til at fremkomme med deres Klager; men det lykkedes ham ikke at faa Adelen til at gøre Indrømmelser.

Sveriges Fremgang i Trediveaarskrigen opfyldte Kristian med Uro, og han modarbejdede dem, hvor han kunde. Da han saa begyndte at mægle til Gunst for Kejseren, tabte den svenske Regering Taalmodigheden og sendte Torstenson til Danmark uden Krigserklæring (1643—1645). Herpaa havde Kristian ikke været belavet, og hverken Hær eller Flaade var i Orden. Med stor personlig Iver arbejdede Kongen nu paa at møde Fjenderne; men da Hertugen af Gottorp tilkøbte sig Neutralitet, var Halvøen aaben for Torstenson, og den led skrækkeligt under Plyndringerne. Særlig tilføjede Svenskerne Landet en varig Skade ved at ødelægge Skovene. Det lykkedes dog Kongen at hindre Fjendernes Overgang til Øerne. En hollandsk Flaade, som den svenske Købmand Louis de Geer paa egen Haand havde udrustet, blev standset i Listerdyb, og i et stort Slag paa Kolbergerheide led den svenske Flaade saa betydeligt, at den maatte lægge sig ind i Kielerfjord. Herfra lykkedes det den dog senere at undslippe, og i Forening med de hollandske Skibe, som nu naaede ind i Østersøen, tilføjede den de danske under Pros Mund et stort Nederlag. De danske havde ikke tænkt, at det saa sent paa Aaret kunde komme til nogen alvorlig Søtræfning. Nogen virksom Hjælp fra Kejseren maatte man opgive Haabet om, og da i Sverige Stænderne bevilgede Regeringen alt, hvad den vilde have til Krigens Fortsættelse, medens alle i Danmark klagede over den haarde Nød, og Rigsraadet var uvilligt til at bringe noget Offer, maatte Freden sluttes. Den kom i Stand i *Bromsebro* (1645); Danmark afstod Herjedalen og Jemteland, Gotland og Øsel, Toldfrihed i Sundet indrømmedes alle

Sveriges Besiddelser, og betydelige Toldnedsættelser tilstodes Hollænderne.

Kongens Kraft var fra nu af brudt. Styrelsen var væsentlig i Hænderne paa de saakaldte Svigersønner, gifte med Døtre af Kristian den 4de og Kirstine Munk. Af disse vare de vigtigste Rigshofmesteren Korfitz Ulfeldt og Norges Statholder Hannibal Sehested. Vel gjorde Kongen nogle Forsøg paa med de lavere Stænders Bistand at tvinge Adelen til at opgive enkelte af sine Privilegier (Rostjenesten skulde forvandles til Pengeafgift og Lenene bortforpagtes). Men da hans ældste Søn, den udvalgte Tronfølger, døde, og Adelen ikke vilde anerkende den næste Søn, Frederik, som Tronfølger, med mindre Kongen gav efter, opgav han Modstanden. Han døde paa Rosenborg (1648).

Straks efter Kongens Død bemægtigede Ulfeldt sig den egentlige Styrelse. Hertug Frederik var endnu ikke valgt, og det galdt om at benytte Øjeblikket til at sikre Svigersønnerne deres Stilling. Men i de øvrige Rigsraader fandt disse en betydelig Modstand, og Rigsraadet som Helhed maatte atter vende sig mod den øvrige Adel, der var bange for at blive stillet i Skygge. Opløsning og modstridende Interesser fandtes paa alle Kanter. Ganske mod Sædvane udskreves en Stænderforsamling for at foretage Valget. Men der fandtes ingen fast Form for, hvilken Indflydelse de forskellige Stænder skulde have, og hvorledes de skulde udøve den. Adelen gjorde Forsøg paa at benytte Stænderne mod Rigsraadet; men det viste sig, at den kun havde Tanke for at sikre sig de økonomiske Fordele, som laa i Lensvæsenets Indretning og ikke havde noget Blik for hele Statens Krav eller nogen Plan i denne Retning. Paa egen Haand vare de upriviligerede Stænder ude af Stand til at sætte noget igennem; de kunde kun give et klart Vidnesbyrd om den almindelige Utilfredshed, som herskede med den bestaaende Tilstand. Resultatet blev da, at Hertug Frederik valgtes mod at undertegne en Haandfæstning, som gav Rigsraadet den overvejende Indflydelse og berøvede Kongen næsten

enhver Mulighed til selvstændig Optræden. Frederik kronedes derpaa til Konge; men i sit stille Sind var han fast besluttet paa at arbejde paa at sprænge Haandfæstningen og skaffe sig arvelig Regering.

Sverige under Gustaf Adolf og Kristina (1611—1654).

Da *Gustaf Adolf* (1611—1632) midt under Kalmarkrigen arvede Sverige, var Landet tillige i Krig med Rusland og Polen. Efter at have faaet Fred med Danmark paa ret haarde Vilkaar (1613) vendte den unge Konge sig mod Russerne og tvang dem til at afstaa Ingermanland og Keksholm (1617), hvorved de helt udestængtes fra Østersøen. Derpaa gik han mod Polen, og i en Række sejrige Felttog bemægtigede han sig Estland og Kurland og Dele af Østpreussen. Ved Richelieus Mægling, der vilde have ham til at føre Krig i Tyskland, opnaede han en meget fordelagtig Vaabenstilstand (1629).

Under disse Kampe havde Sverige udviklet sin krigerske Dygtighed i høj Grad. Landets Kultur var ikke saa stor som Danmarks; men dets Befolkning var kraftigere og friere. Bønderne vare ikke saa kuede, og Borgerne havde i de foregaaende indre Kampe vundet en stor Selvfølelse. Adelen var saa knækket, at Kongen kunde støtte sig til den uden at frygte den, og *Gustaf Adolf* gav den store Privilegier (Ridderhuset), men stillede ogsaa store Krav til dens personlige Tjeneste. Hæren var helt national, og dels fremkaldte Krigen en Række store Personligheder, dels skabte den siden en stor Velstand for enkelte. *Gustaf Adolfs* store Personlighed virkede ogsaa fremmende og styrkende paa alle Forhold; den store Begejstring, hans storslaaede og heldige Politik fremkaldte, samlede hele Nationen om Kronen, og Kongen selv forstod ogsaa at vedligeholde Folkets Deltagelse i det offentlige Liv. Han ordnede Stændernes Møder efter faste Regler. Desuden fulgte han i sin Faders

Fodspor med Hensyn til at ophjælpe Landets Næringsveje; mange Byer anlagdes, og Bjærgværksdriften fremmedes.

Gustaf Adolfs Deltagelse i Trediveaarskrigen (Slaget ved Leipzig 1631, Bayerns Erobring, Slaget ved Lützen 1632) endte med hans Død i Slaget ved Lützen (1632). Han efterlod en Gaarig Datter *Kristina*, som kom under Formynderskab af Raadet, og de udenrigske Anliggender lededes særlig af hendes Faders Ven og Kansler, *Axel Oxenstjerna*. Med stor Kraft fortsatte han Kampen i Tyskland; Slaget ved Nördlingen (1634) truede en Tid de svenske; men Frankrigs Indgriben vendte atter Krigens Gang, og under *Banér*s og *Torstensons* Ledelse vandt de svenske Vaaben stadig Fremgang. *Torstenson* kunde allerede bryde ind i de kejserlige Arvelande, da *Oxenstjerna* sendte ham mod Danmark (1643—1645). Ved Freden i Brømsebro blev Sverige Nordens Stormagt; og da Svenskerne og Franskmandene i Forening droge mod Kejseren og tvang ham til den westfalske Fred (1648), fik Sverige ogsaa en europæisk Stormagts Stilling. Forpommern, Rügen, Wismar, Bremen og Verden gave det Herredømmet over store tyske Flodmundinger, og dets militære Anseelse gjorde det til en søgt Forbundsfælle.

Men denne Stormagtsstilling svarede ikke til Landets egne Kræfter og skyldtes mere et Sammentræf af heldige Omstændigheder. Kronens Indtægter vare for smaa, og for at holde Krigen i Gang maatte man dels forøge Skatterne, dels sælge en Del af Krongodserne. Erobringerne skaffede ikke Kronen en tilsvarende Forøgelse i Indtægter og forøgede i det hele mere Sveriges politiske Magt end dets sociale Velstand. Idet Kronen blev fattigere, blev den mere afhængig af Adelen, og dennes Magt steg ogsaa ved, at den lettere kunde trykke Bønderne ned, efter at den havde faaet de mange Krongodser i sin Besiddelse. *Axel Oxenstjerna* ordnede Styrelsen ved Indførelsen af Kollegier; men for øvrigt var hans politiske Ideal en Stat, hvor Adelen var Kronens Undersaatter, alle andre derimod Adelens Undersaatter. Men

Kristina delte ikke denne Opfattelse, og Oxenstjerna faldt i Unaade.

Kristina var i det hele uden Interesse for Styrelsen. Hun var en Skønaand og holdt af at indkalde fremmede lærde (Grotius, Descartes); sine Yndlinge gav hun Godser og Adelsnavn og formindskede derved yderligere Kronens Indtægter. Da Folket forlangte, at hun skulde gifte sig, bidrog hendes Ulyst til at opfylde dette Ønske til at modne hendes Beslutning om at nedlægge Kronen, for i Syden at kunne føre et fuldkommen uafhængigt Liv. Hendes Beslutning kom til Udførelse (1654). Hun overgav Kronen til sin Fætter, Karl Gustaf, og forlod selv Sverige. I Innsbruck afsvor hun den lutherske Lære og døde efter et omflakkende og eventyrligt Liv i Rom (1689).

Frederik den 3djes og Karl Gustafs Tid (1648—1660).

Karl Gustaf (1654—1660) havde allerede i Trediveaarskrigen udmærket sig. Han havde under Torstensons Vejledning tjent sig gennem alle Grader. Til Overkommandoen var han kommet, just som Krigen endte. Han ansaa Krigen for nødvendig for en Stat som Sverige, kun ved Krig kunde de Midler skaffes til Veje, ved hvilke Sverige kunde bevare sin Stormagtsstilling. Og denne Mening deltes af de fleste i hans Omgivelser. Tillige var det klogere at angribe end at angribes, og Angreb truede fra flere Sider. Danmark havde ikke glemt Freden i Brømsebro, Rusland søgte at trænge frem til Havet, og med Polen var den gamle Strid om Livland ikke endelig afgjort. Desuden ansaa Polens Konge, Johan Kasimir, en Søn af Sigismund, sig for arveberettiget til Sverige, og Kristinas Tronfrasingelse gav disse Krav en øjeblikkelig Betydning. Derfor besluttede Karl Gustaf at angribe Polen, og da Johan Kasimir laa i Strid med sine Stormænd, var den Modstand, Svenskerne fandt, ikke synderlig stor. I Løbet af kort Tid erobredes Warschau og Krakau, og Johan Kasimir var en landflygtig fra sit Rige (1655).

Derefter blev Kurfyrsten af Brandenburg tvunget til at slutte Forbund med Svenskerne.

Men snart efter rejste Polakkerne sig til en almindelig Opstand, og Karl Gustafs Magt var for ringe til at holde det vidtstrakte Land besat. En glimrende Sejr ved Warschau (1656) var mere et Vidnesbyrd om hans store Feltherredygtighed end af afgørende Betydning; og da tillige Russerne og Kejseren viste sig fjendtlig stemte, blev hans Stilling snart temmelig fortvivlet. Da fik han en Krigserklæring fra Danmark, som frelste ham ud af Forlegenheden.

Frederik den 3dje (1648—1670) havde siden sin Tronbestigelse gjort et vigtigt Skridt fremad mod sit Maal, at trænge Rigsraadet tilbage, ved at knække Svigersønernes Parti. Ulfeldt var blevet sendt til Holland for at forhandle om et Forbund, og imidlertid lykkedes det Kongen at vinde flere af Rigsraadets vigtigste Medlemmer. Til den allerede eksisterende Spænding mellem Raadet og Svigersønnerne kom Harmen over Righshofmesterens Forvaltning af Rigets Finanser og Sehesteds Forvaltning af Norge; og da Ulfeldt vendte tilbage, fandt han sig allerede stærkt isoleret. Hans Navn blev snart efter indviklet i en Skandaleproces, idet han blev anklaget af et letfærdigt Fruentimmer, Dina Vinhofer, for at have villet forgive Kongen; og uagtet han vandt sin Sag, og Dina blev henrettet, gav den hele Proces dog Kongen Mod til at træde mere direkte op imod ham. Der rejstes Undersøgelser angaaende hans Forvaltning, og han flygtede til Holland uden at afvente Udfaldet. Hans Svoger Sehested afsattes fra sin Statholderpost i Norge og slap kun med Nød og næppe for alvorligere Straf mod at betale en overordentlig stor Erstatning (1651). Adelsens dygtigste Førere vare dermed gaaede ud af Spillet.

Ulfeldt blev ikke længe i Holland, men drog til Sverige, hvor han ved Kristinas Hof spillede en stor Rolle og stadig virkede i danskfjendtlig Retning. Ogsaa Karl Gustaf havde han søgt at bevæge til at paaføre Danmark Krig; men det polske Felttog havde hindret dette. Karl Gustafs mislige

Stilling i Polen i Sommeren 1656 fremkaldte nu i Danmark Krigstanker; man haabede at finde Forbundsfæller i Kejseren og i Hollænderne; disse sidste saa med Bekymring Karl Gustafs Østersøvælde. Uden at have opnaaet nogen Sikkerhed for Hjælp fra disse Magter og uden selv at have Penge, Hær, Flaade eller Fæstninger, kastede man sig letsindig ind i en Krig, som nær var blevet Statens Undergang (1657).

Karl Gustaf førte uden et Øjeblikks Tøven sine Tropper til Halvøen. Den gottorpske Hertug, Frederik den 3dje, var hans Svigerfader og sluttede sig aabenlyst til ham, og nogen Modstand fandt Svenskerne først i Frederiksodde, hvor Rigsmarsken Anders Bille blev indespærret. Wrangel tog Fæstningen med Storm, og næsten hele Billes Korps faldt i hans Hænder, blandt andet Marsken selv. Til Søs hævdede dog Bjelke den danske Overmagt, og en Overgang til Øerne blev derved umulig. Men da satte en stærk Frost Karl Gustaf i Stand til at gaa over Bælterne. Fyn erobredes efter en svag Modstand, og over Smaaøerne gik Toget uden at finde yderligere Modstand over Lolland og Falster til Sjælland. Brast Isen, eller brød den op, medens Gustaf stod paa Øerne, vilde Sveriges Undergang have været beseglet. Russerne, Polakkerne, Brandenburg og Holland vilde da have fundet frit Spil. I Kjøbenhavn var Kongen stemt for Forsvar; men Borgerne vare vaklende, og Rigsraadet forsagt, og allerede i Februar 1658 sluttedes da en Fred i Roskilde, hvorved Danmark afstod hele den østlige Halvdel af Riget: Trondhjem, Bohus, Halland, Skaane, Bleking og Bornholm. Ulfeldt, der havde ført Forhandlingerne fra svensk Side, skulde genindsættes i sine Len og Ejendomme, og Hertugen af Gottorp have Erstatning. Dette sidste Punkt bestemtes derefter nærmere saaledes, at han løstes fra det Lensforhold, hvori han for sine slesvigske Besiddelsers Vedkommende stod til Danmark.

Karl Gustaf tænkte derefter paa at genoptage Kampen i Polen. Men da Holland indtog en truende Holdning, vilde han tvinge Danmark til at spærre Sundet. Denne Vasal-

stilling nægtede Kong Frederik at tage imod, og et halvt Aar efter Freden landede da Kong Karl pludselig i Korsør for ved Overrumpling at tvinge Danmark. Men denne Gang lykkedes det Kongen ved sin modige Holdning at rejse en kraftig Stemning hos Borgerskabet. De nødvendigste Forsvarsforanstaltninger foretoges i stor Hast, og Karl maatte belejre Staden i Stedet for at overrumple den. Borgmesteren Hans Nansen, Biskoppen Hans Svane, Feltmarskalken Hans Schack og flere andre satte Kraft i Forsvaret; men alligevel vare Udsigterne kun slette, Kronborg faldt i de svenskes Hænder, og derved blev det sandsynligt, at de vilde kunne spærre Sundet for Hollænderne, fra hvem man haabede Undsætning. Desuden fik Karl Gustaf svært Skyts fra Kronborg til at beskyde Kjøbenhavn. I de følgende Maaneder stege Vanskelighederne, Hungersnød begyndte at gøre sig gældende, og kun med Nød og næppe hindrede man Svenskerne i at erobre Amager, hvorved Staden vilde have været fuldstændig afspærret. Men i Slutningen af Oktober ankom endelig den hollandske Flaade under Opdam og slog sig efter en haard Kamp igennem ved Kronborg. Kjøbenhavn var nu undsat fra Søsiden, og dens Forsyning med Levnedsmidler sikret. Karl Gustaf besluttede da at tage Staden med Storm, og Natten mellem den 10de og 11te Februar 1659 begyndte denne. Men Stormen blev afslaaet og den egentlige Belejring derefter opgivet.

Imidlertid havde Jyderne rejst sig, og med Undsætning af Østrigere, Brandenburger og Polakker brøde de snart Svenskernes Herredømme paa Halvøen. Forbundsfællerne plyndrede dog endnu værre end Svenskerne, og Bønderne flygtede ud i Skovene. Ogsaa paa Bornholm havde Indbyggerne afkastet det svenske Aag, og de overgave derpaa Øen til Kong Frederik personlig til evig Arv og Eje. Derimod mislykkedes Forsøg paa at befri Malmø og Kronborg.

Karl Gustaf havde hidindtil stolet paa, at England vilde støtte ham over for Holland. Han havde endogsaa i sin Tid

tænkt paa at overlade Cromwell en Del af Danmark. Men Cromwell var nu død, og den nye Styrelse vilde blot mægle en Fred paa Grundlag af Roskildefreden, og mødtes her med Hollænderne. Hverken Danmark eller Sverige vilde dog gaa ind herpaa, og Krigen fortsattes. Hollænderne førte Hans Schack over til Fyn, og her kom det til et Slag ved Nyborg (1659), hvorved Karl Gustaf mistede denne Ø. Han tænkte nu paa at kaste sig over Norge; Hollænderne hindrede Danmark i at føre Hæren over til Sjælland, og alt stod saaledes endnu usikkert, da Karl Gustaf pludselig døde (1660). Hans Søn, Karl den 11te, var mindreaarig, og Formynderstyrelsen var tilbøjelig til Fred. Ogsaa Danmark maatte nu bøje sig for Vestmagternes Tryk, og i Kjøbenhavn kom det da til en Fred, hvorved Roskildefreden i det væsentlige opretholdtes, saa at Danmark kun fik Trondhjem og Bornholm tilbage. Ogsaa med Polen sluttede Sverige Fred i Oliva (1660), hvorved Estland og Livland forbleve i dets Besiddelse. Karl Gustafs store Drømme vare ikke gaaede i Opfyldelse; men Sverige havde dog hævdet og forøget sin Stormagtsstilling.

Statsomvæltningen i Danmark.

Danmark var frelst fra Undergang væsentlig ved Kongens modige Holdning og ved Borgernes Støtte. Men alle Forhold vare i en sørgelig Tilstand; Nød og Elendighed herskede overalt, og Finanserne vare i den fuldstændigste Forvirring. For at finde Midler til at afhjælpe Nøden sammenkaldtes en Stænderforsamling til Kjøbenhavn i Efteraaret 1660.

Den danske Adel var kun en faatallig Klasse, og dens Stilling beroede mindre paa det rige Jordegods, den besad, end paa de Indtægter, den fik gennem sine Privilegier, særlig dens Skattefrihed og dens Ret til at oppebære de Bøder, dens Bønder idømtes. Det var ikke at vente, at den skulde tage Initiativet til Forandringer, der ikke blot vilde

true dens politiske Magt, men vilde undergrave dens økonomiske Stilling. Paa den anden Side var dens Anseelse gennem de sidste Aars Tildragelser blevet saa nedbrudt, at den næppe vilde være i Stand til at opretholde den bestaaende Tilstand mod de andre Stænders Ønske.

Borgerne vare under Krigen blevne mere selvbevidste, særlig Kjøbenhavns Borgerskab med den kraftige Hans Nansen i Spidsen. Men alligevel var det ikke at vente, at de skulde kunne bære en ny Statsordning. Dertil var deres Velstand gennemgaaende for ringe, og desuden svækkedes de derved, at mange af dem havde deres Hovederhverv ved Leverancer til Hoffet og som kongelige Bestillingsmænd.

Bønderne endelig kunde der ikke være Tale om. Deres Stilling var siden Reformationen blevet stadig ringere. Ikke alene trykkedes de ved at være Adels Hals og Haands Ret undergivne; men ogsaa det rent økonomiske Tryk, hvorunder de levede, gjorde deres Stilling haabløs. Landgilde, Møletvang, Hoveri trykkede i lige Grad jordegne Bønder og Fæstebønder. Dertil kom endda paa Sjælland og omliggende Øer Vornedskabet.

Kongedømmet var den eneste Faktor i Landet, som kunde tage Ledelsen af dets Fremtid i sin Haand, og med stor Klogskab og Dygtighed benyttede Kong Frederik sin Stilling paa Stænderforsamlingen. Allerede før denne aabnedes, var han rimeligvis enig med sine Raadgivere, Sehested, Lenthe og Gabel, og med Nansen og Svane om Indførelse af arvelig Regering og en Forandring af Adels privilegerede Stilling. Og da Stænderne aabnedes, udviklede Begivenhederne sig rask. Adelen nægtede at gaa med til en Konsumtionsskat og viste sig i det hele umedgørlig. I Forstaaelse med Kongen virkede da Nansen og Svane for at faa de to menige Stænder til at tilbyde Kongen arvelig Regering, og Kongen modtog Tilbudet, selv om Adelen og Rigsraadet ikke vilde samtykke. Adelen maatte da give efter, idet Nansen lod Byens Porte stænge, saa de ikke kunde forlade Byen og derved sprænge Rigsdagen. Med Arve-

regeringens Indførelse var ogsaa en ny Haandfæstning blevet nødvendig, og efter flere frugtesløse Forhandlinger om, hvorledes denne skulde være, overdroges det Kongen at bestemme dens Indhold, som han fandt det kunde være til Rigets Gavn. Kongen hylledes derefter som Arveherre, og Stænderne hjemsendtes. 3 Maaneder senere, den 10de Januar 1661, udstedtes derefter Arveenevoldsakten, som sendtes rundt i Landet til Underskrift, og hvorved Kongens Magt bestemtes paa en saa enevældig Maade, at der intet Side-stykke fandtes dertil i det øvrige Europa. Det var navnlig Gabels Værk; Kongen selv var hverken nu eller senere fremmed for Tanken om Stænderinstitutioner, og i lang Tid vedblev Haabet om saadanne at røre sig i Folket. Men Borgerskabet var for politisk umodent til at give sine Ønsker Vægt, og Enevælden bragte det Opfyldelsen af dets væsentligste Krav. Medens Fyrstemagtens Udvikling i Europa forvandlede Adelen til en Hofadel, der vedblev at se ned paa Borgerstanden som paa en lavere Kaste, blev det i Danmark for en stor Del Borgerstanden selv, der som Embedsmænd og Statens Tjenere kom til at udgøre den nye Kreds af Rangspersoner. Den gamle danske Adel havde udspillet sin Rolle; nogle af dens Medlemmer traadte i den nye Styrelses Tjeneste Side om Side med Borgerne, andre trak sig tilbage; og da Privilegierne ikke længere holdt deres Indtægter oppe, sank de ned i Armod og gik til sidst over i Bondestanden.

2den Periode.

Enevældenes Tidsalder.

(1660—1789).

Ludvig den 14des Tidsalder.

(1660—1715).

Frankrig (1661—1685).

Da *Ludvig den 14de* (1643—1715), efter Mazarins Død selv overtog Styrelsen, var ingen anden Stat saa mægtig som hans. Intet andet Sted stod en Konge i Spidsen for et Land, hvis samlede Hjælpekilder i den Grad stode til hans Raadighed; og den Kraft og Fasthed i Planer og Ledelse, som Ludvig derved kunde give sin Politik, gjorde disse Hjælpekilders Betydning endnu større. Da Ludvig desuden var en Regent med overordentlig fremragende Evner, kom Frankrig i den følgende Tid til at øve en dominerende Indflydelse i Europa.

Ind ad til vare de første Aar af Ludvigs Selvregering en storartet Reformperiode. For Landets Opkomst gjordes der overordentlig meget. Finansstyrelsen omordnedes, og *Colbert* fik den største Indflydelse paa dens Ledelse. Han forstod at formindske Skatterne, samtidig med at han forøgede Indtægterne ved at ophjælpe Industrien. Hidindtil havde Frankrig været et i Hovedsagen agerdyrkende Land, nu anlagdes der en Mængde Fabrikker, og den indenlandske

Industri beskyttedes ved Monopoler og høje Toldsatser¹⁾. Den store Kanal i Syd-Frankrig bragte Liv i Handelen i disse Egne. Endvidere forbedrede Ludvig Retsplejen, og det menige Folk følte sig tryk under Kongens og hans Embedsmænds direkte Beskyttelse²⁾. Hæren, der hidtil ved sin Tøjleløshed havde været en Landeplage, indordnedes i Statslivets Rammer ved at faa faste Garnisoner og en større Disciplin. I *Louvois* fandt Ludvig en Mand, der med stor Kraft og Omsigt forestod Hærbestyrelsen.

Ud ad til vare Ludvigs Bestræbelser rettede paa at give Frankrig dets naturlige Grænser, Jurabjærgene (Franche Comté) og Rhinen. Efter sin Svigerfader, Filip den 4de af Spaniens Død (1665) rejste han Arvekrav paa de spanske Nederlande, og i et kort Felttog (1667) erobrede han ogsaa en Del af dem og strakte desuden Haanden ud efter Franche Comté. Men Holland under Jan de Witt frygtede for, at Ludvigs Krav ved en længere fortsat heldig Krig skulde vokse; sammen med England og Sverige (Triplealliancen) optraadte det derfor som Mægler, og ved en Fred i Aachen nøjedes Ludvig med Flandern, hvorimod han opgav Franche Comté (1668). Men Ludvig havde videregaaende Planer.

Man ventede, at den spanske Konge, Karl den 2den, ikke vilde leve længe, og med Kejseren aftalte Ludvig, at de spanske Nederlande ved Karls Død skulde tilfalde Frankrig. Ludvig vilde nu i Tide bryde den Modstand, han efter sine Erfaringer kunde vente at finde hos Holland, og det lykkedes ham at drage England og Sverige over paa sin Side og isolere Holland. I 1672 faldt han pludselig ind i Holland, og i en Haandevending syntes Landet at skulle falde i hans

¹⁾ Landet skulde købe saa lidt som muligt i Udlandet og sælge saa meget som muligt i Udlandet. Derved maatte Landets Formue forøges (Merkantilismen).

²⁾ Molière giver denne Stemning Udtryk. Det er jævnlig en kongelig Rets tjener, der til sidst straffer den slette, som er ved at sejre, og hjælper den gode, der er ved at bukke under.

Hænder¹⁾. Men da lykkedes det Befolkningen at aabne Sluserne; Jan de Witt afsattes og myrdedes kort efter, og den unge, energiske oraniske Prins, Vilhelm den 3dje, blev Statholder. Ham lykkedes det at vinde Forbundsfæller og forvandle Krigen til en europæisk Krig. Kejseren og Brandenburg og Spanien erklærede Frankrig Krig, og Ludvig havde paa sin Side kun Sverige. England trak sig nemlig allerede det næste Aar ud af Krigen. Sverige blev uden stor Nytte for Frankrig; thi det fik nok at gøre først med Brandenburg og siden med Danmark (den skaanske Krig), og Ludvig maatte saaledes væsentlig kæmpe alene. Her viste sig nu Fordelen ved den samlede Styrelse. Koalitionens kunde intet udrette, tværtimod erobrede Ludvig Franche Comté og flere Pladser ved Rhinen. Men Holland maatte han opgive at erobre. I Nijmegen sluttede han Fred med det, uden at det mistede noget (1678), og de andre Magter maatte derefter føje sig efter ham. Danmark og Brandenburg maatte tilbagegive Sverige alle Erobringer, selv beholdt Frankrig Franche Comté og Rhinpladserne. Efter Freden var Ludvigs Stilling saa stærk, at han egenmægtig kunde lade franske Domstole (Reunionskamre) tildømme sig Distrikter og Byer, som i gamle Dage sagdes at have tilhørt de Provinser, han havde erhvervet i sin Regeringstid. Den vigtigste af disse Erhvervelser var Strassburg. Kejseren kunde kun protestere svagt, da han paa denne Tid laa i en fortvivlet Kamp med Tyrkerne. Men Ludvigs Overmod frembragte en meget fjendtlig Stemning imod ham i Europa; særlig var Vilhelm den 3dje af Holland hans uforsonlige Modstander.

Alt hvad Frankrig havde af fremragende, samlede sig paa denne Tid om Kongen. Ludvig kunde med Rette betragte sig som Statens Repræsentant, i den Grad gik alle Bestræbelser op i ham. Kunstnere og Videnskabsmænd forherligede ham, og Kongen viste sig ikke utaknemmelig. Hans store Byggefore-

¹⁾ Louvois skal for at forlænge Krigen, der styrkede hans Indflydelse, have hindret de franske Tropper i at besætte Siuseportene.

tagender (Versailles) gave Kunstnerne betydelige Opgaver. Racine, Molière, Boileau frembragte Mesterværker, som vidne til Ære for den Konge, der forstod at give Tiden sit Præg. Den ejendommeligste Repræsentant er maaske Hofprædikanten Bossuet, Dauphinens Opdrager; han kæmpede hele sit Liv for det absolute Kongedømme; mod Jesuiter og Huguenotter og andre afvigende Sekter var han lige ivrig; den evigt uforstyrrede lovmæssige, guddommelige Verdensstyrelse var hans religiøse Tros Hovedsætning, og Ludvigs Kongedømme skulde være denne Styrelses Afbillede. Al Forandring tyder paa Ufuldkommenhed; kun det bestaaende har Ret. Men netop i en saadan Opfattelse viste Svagheden i Ludvigs hele Styrelse sig. Dens Grundvold var Ufrihed og Mangel paa Liv.

Allerede i disse Aar kom dette frem i Ludvigs Optræden over for Huguenotterne. Efterhaanden som den huguenottiske Adel skiftede Tro for at gaa i Kongens Tjeneste, og den huguenottiske Tro saaledes indskrænkedes til Borgerbefolkningen, begyndte de ivrige Katolikker at sætte en Propaganda i Bevægelse, som benyttede alle Midler for at føre Huguenotterne tilbage til den romerske Kirke. Kongen sympatiserede med disse Bestræbelser, fordi han i Troens Enhed saa et af de mange Udtryk for Statens Enhed; han ønskede ogsaa at vise Paven en Villighed, da han i andre Henseender traadte ret skarpt op over for denne. Omsider bevægedes Ludvig til at ophæve det nantiske Edikt (1685). Alle protestantiske Præster forvistes; men ingen andre maatte forlade Landet. Dog lykkedes det omtrent en halv Million at flygte, og disse hørte til Landets flittigste og dygtigste Borgere. Ludvigs Statsindtægter følte Tabet, og hans Naboer, særlig Holland og Brandenburg, nød godt af den betydelige Arbejdskraft, de flygtede repræsenterede. De tilbageblevne Huguenotter bleve ved strenge Indkvarteringer (Dragonader) tvungne til Omvendelse; og i den følgende Tid kom det flere Gange til Uroligheder, som svækkede Ludvigs Kraft i den ydre Politik. Den Del af Ludvigs Regering, som ligger

efter 1685, adskiller sig fra den, som ligger forud, ved at Kongens Lune og Følelsen af hans ophøjede Stilling mere og mere giver sig Udtryk i en Styrelse, der bestemmes mere ved personlige Forhold end ved Hensyn til Landets Interesser.

England.

(1660—1689).

Karl den 2den (1660—1685) var under sin Landflygtighed blevet en letsindig og frivol Natur, og det væsentligste Formaal for hans Regering var at gøre sig uafhængig af Parlamentets Bevillinger, saa han uforstyrret kunde hengive sig til sine Adspredelser. Over for Deltagerne i de forløbne Uroligheder viste han sig mild; kun hans Faders Dommere bleve henrettede, og Cromwells Hoved blev sat paa en Skampæl i London. Men Højkirken benyttede Reaktionen til at faa skarpe Bestemmelser mod alle Dissenters vedtagne, og dermed begyndte den første Utilfredshed i Landet at røre sig. Og snart voksede denne ved Karls slette udenrigske Politik.

En kortvarig Krig med Holland (1667) medførte store Nederlag, og England gik derefter sammen med Jan de Witt i Tripplealliancen (1668). Men kort efter lod han sig købe af Ludvig den 14de, der gav ham betydelige Pengesummer, mod at han lovede at gaa over til Katolicismen og deltage i Krigen mod Holland. Krigen var ikke heldig for Englænderne, og Parlamentet tvang Kongen til at slutte Fred (1674); og de mere og mere fremtrædende katolske Tendenser vakte en levende Opposition. Hertugen af York, Kongens Broder og Arving, blev aabenlyst Katolik og maatte senere en Tid lang forlade Landet. Og i Parlamentet vedtoges en Testakt (1673)¹⁾, i Følge hvilken en-

¹⁾ Ophævet 1828.

hver Embedsmand maatte sige sig løs fra Paven, Helgendyrkelsen og den katolske Nadverlære. Ligeledes vedtoges Habeas-corpus-Akten, der yderligere fastsatte, hvad man allerede tidligere havde krævet, nemlig at Kongen ikke vilkaarlig kunde lade Borgere fængsle. Ogsaa i Skotland rejste der sig en levende Opposition mod Kongens Vilkaarlighed og hans Forsøg paa at opretholde Højkirken.

Til sidst saa det oven i Købet ud til, at Parlamentet skulde udelukke Hertugen af York fra Tronfølgen. Karl besluttede da efter Ludvigs Tilskyndelser og mod hans Tilsgagn om nye Pengebidrag at regere uden Parlament. Forsøget paa at omstøde Tronfølgen styrkede hans Tilhængere, Torries, og Partierne afsluttede sig skarper (Torries og Whigs)¹⁾, og i sine sidste Aar styrede Karl ret vilkaarligt. Kongen tillod sig endogsaa at forandre Stædernes Privilegier, og han øvede et Tryk paa Domstolene (Juryerne), saa han endogsaa kunde faa sine vigtigste politiske Modstandere henrettede.

Jakob den 2den (1685—1688) besteg uden Modstand Tronen efter sin Broder. Man haabede endog, at han vilde styre lovligere. Men snart begyndte han at indsætte Katolikker i Statens Embeder uden Hensyn til Testakten. Han hævdede som Kronens Privilegium, at han kunde gøre Undertagelser fra Lovene. Fra nu af rejste der sig en stærk Opposition imod ham; det drejede sig om, hvor vidt Kongen var Englands Lov, eller Loven var Englands Konge. Jakob var uklog nok til i sin katolske Iver at krænke selv de ivrigste Tilhængere af den Lære, at Kongedømmet skrev sig fra Gud (Torries). Universitetet i Oxford saa sig truet, Høj Kirkens Prælater skulde tvinges til at godkende den katolske Gudstjeneste; og dette førte til en Proces for Majestæts-

¹⁾ Torries hævdede, at Kongedømmet skriver sig fra Gud; Whigs hævdede, at det skyldtes en Overenskomst mellem Konge og Folk, og at Folket havde Ret til at modsætte sig Kongens Lovbrud. John Locke var den betydeligste Forfatter, som hævdede denne Mening.

forbrydelse mod Londons Biskop, som Kongen tabte. Medens Misfornøjelsen saaledes bredte sig, fødtes der Kongen en Søn. Ude blandt Folk blev det troet, at der slet ingen Fødsel havde fundet Sted, men at Jesuiterne havde understukket et Barn. Og nu ansaa nogle Medlemmer af Oppositionen Tiden for at være kommet til at indkalde Kongens Svigersøn, Vilhelm den 3dje, Statholderen i Holland.

Vilhelm landede i Syd-England, men fandt i Begyndelsen ingen Tilslutning. Snart begyndte dog Tropperne at gaa over til ham, og Kong Jakob flygtede til sidst fra London. Han blev greben og ført tilbage; men Vilhelm sørgede for, at han atter kunde flygte; og i Frankrig fik han et kongeligt Underhold anvist af Ludvig. Vilhelm overtog den foreløbige Styrelse, indtil et frit Parlament traadte sammen. Dette erklærede, at Jakob havde brudt Tro og Love mod sit Folk, og at dette derfor var løst fra enhver Forpligtelse. Tronen var ledig, og den overdroges derpaa til *Vilhelm den 3dje* (1689—1702) og hans Kone Marie, mod at de undertegnede *the declaration of rights*, hvori Landets vigtigste Privilegier bleve optegnede, og det fastsloges, at Kongen stod under Loven (1689). Ogsaa i Skotland anerkendtes Vilhelm; men Ierne rejste sig, og Kong Jakob kunde med fransk Hjælp foretage en Landgang, der dog ved hans egen Uduelighed ikke førte til noget. Han vendte atter tilbage til Frankrig, og ogsaa Irland maatte underkaste sig Vilhelm (1691).

Tyskland.

(1648—c. 1700).

Efter den westfalske Fred beroede det tyske Riges Fremtid paa Enkeltstaterne. En samlet Statsledelse var der ikke længere Tale om. Rigsdagen i Regensburg var uden Magt, og de store indre og ydre Opgaver, som Tiden stillede, maatte Landsfyrsterne tage op. De stænderske

Institutioner tabte deres Betydning, og det enevældige Fyrstedømme viste sig som det eneste, der havde Kraft og Konsekvens nok til at arbejde paa at afhjælpe de Ulykker, den lange Krig havde bragt over Landet. Det er navnlig to Begivenheder, som danne Midtpunktet for Tysklands Historie i disse Aar. Den ene er Dannelsen af den protestantiske Førerstæt i Nord, Brandenburg-Preussen, den anden er Tyrkernes Nederlag i Kampen med Østrig.

Brandenburg. Kurfyrst *Frederik Vilhelm den store* (1640—1688) opnaaede ved Freden i Münster og Osnabrück betydelige Landudvidelser: Bagpommern og Magdeburg med flere Stifter. Hans fremragende Personlighed gav ham i de følgende Aar en betydelig Indflydelse i Tyskland, og han forstod at benytte de brogede politiske Forhold til yderligere at øge sin Magt. Han skabte en efter Landets Størrelse betydelig staaende Hær, der gjorde ham til en søgt Forbundsfølge, og i den svensk-polske Krig deltog han først som Karl Gustafs Forbundsfølge, siden som Polens og opnaaede Lensfrihed for Hertugdømmet Østpreussen (1660), som de brandenburgske Kurfyrster havde arvet i Begyndelsen af Aarhundredet. Hans Deltagelse i Koalitionen mod Frankrig og Sverige (1672—1679) skaffede ham vel ikke nye Besiddelser; men Krigen viste, at Sverige ikke længere kunde hævde sig som Nord-Tysklands Stormagt. For Handel og Agerbrug drog han paa indsigtfuld Maade Omsorg (Kanalen fra Elben til Oder); især blev det af Betydning, at han aabnede sit Land for de landflygtige Huguenotter. Hans Søn *Frederik den 3dje* (1688—1713) gik i sin Faders Fodspor om end med mindre Dygtighed. Han hævdede Statsmagtens Myndighed med stor Fasthed. Det lykkedes ham at opnaa Kejserens Samtykke til at antage Kongenavn mod at deltage i den spanske Arvefølgekrig. Forfængelighed spillede heri en stor Rolle; men det betonedede tillige hans suveræne Stilling. Han kaldte sig efter sit ikke-tyske Land: Konge af Preussen og blev kronet i Königsberg (1701).

Samtidig havde en anden tysk protestantisk Fyrste antaget Kongenavn. Det var Kurfyrsten af Sachsen, August den stærke, der blev Konge i Polen 1697; men han maatte købe sig denne magtløse Krone ved at gaa over til den katolske Tro, og Sachsens Førerstilling for det protestantiske Tyskland var dermed forbi; denne Stilling tilfaldt Preussen.

Østrig. Habsburgernes Rige var efter Trediveaarskrigen svækket og opløst. Kejser Ferdinand døde 1657, just som han tænkte paa at angribe Karl Gustaf i Polen, og hans Søn *Leopold den 1ste* (1658—1705) havde endda Vanskelighed ved at blive valgt til Kejser, da Frankrig modarbejdede ham. Han lededes ganske af Jesuiterne, og deres Intolerance fremkaldte flere Uroligheder, især i de ungarske Lande, hvor Tyrkernes Naboskab gav de protestantiske misfornøjede et farligt Rygstød. Over for Frankrig maatte Leopold finde sig i en Række Ydmygelser; hans Deltagelse i den nederlandske Krig (1672—1678) var afmægtig, og mod Reunionskamrene kunde han kun nedlægge en svag Protest. Fra Midten af Halvfjerdserne var Ungarn i aabent Oprør; Magnaterne søgte som sædvanlig Støtte hos Tyrkerne, og under Storveziren Kara Mustafa rykkede en stor Hær frem mod Wien (1683). Byen var næsten forsvarsløs; men Borgerne værgede sig med stort Heltemod et halvt Aar. Til alt Held drev Kara Mustafa ikke Belejringen med al sin Kraft, fordi han ønskede, at Byen skulde kapitulere. Hvis den faldt ved Storm, maatte han nemlig dele Byttet med sine Soldater. Saaledes fik en polsk-tysk Undsætningshær Tid til at samle sig, og Polens Konge, Johan Sobieski, slog Tyrkerne og gjorde et vældigt Bytte. Ikke alene var Wien nu befriet, men der indtraadte paa alle Punkter et fuldstændigt Omslag i Stillingen. Krigslykken gav endvidere ogsaa Kejserens Optraeden paa andre Punkter Kraft. Medens han sloges heldigt med Tyrkerne og erobrede Ofen, som i 150 Aar havde været i deres Hænder, tvang han Ungarerne til at anerkende ham som Arveherre. Og samtidig traadte han i Spidsen for hele det tyske Rige op imod Kong Ludvigs

brutale Overfald (1688—1697), sluttede sig til Kong Vilhelm den 3djes Ligevægtspolitik og fik ved Freden i Ryswyck (1697) en Del af det tilbage, som var gaat tabt ved Reunionskamrene. Tyrkernes Magt blev af hans General, Eugen af Savoyen¹⁾ fuldstændig knækket i Slaget ved Zenta (1697); og ved Freden i Karłowicz (1699) fik Kejseren Ungarn og Siebenbürgen. Han havde nu frie Hænder til at gribe ind i det spanske Arvefølgespørgsmaal.

Det aandelige Liv blev i de katolske Lande holdt nede af Jesuiterne, der i deres Skoler oplærte Ungdommen i en ufri Tankegang og bibragte dem en Del døde Kundskaber. I de protestantiske Lande var den stramme ortodokse Opdragelse ganske vist ikke synderlig bedre, men fra enkelte Mænd udgik der dog Bestræbelser, som snart satte Frugt i vide Kredse. Comenius' Skoletanker vakte Opmærksomhed; Spener og Francke vakte den pietistiske Bevægelse, som vendte sig fra den døde Dogmelære til et levende personligt Trosliv, og for at vække et saadant personligt Liv nødedes man til at forandre Undervisningen. Ved Siden af de klassiske Sprog begyndte man da i Skolen at lægge Vægt paa Real FAG. De første Vajsenhuse stiftedes. I den lærde Verden glimrede enkelte Navne som den store Tænkter Leibniz; og Stiftelsen af videnskabelige Selskaber, Anlæggelsen af botaniske Haver og flere nyttige naturvidenskabelige Opfindelser (Guericke opfandt Luftpumpen) vidnede om, at Spirene til et frugtbart aandeligt Liv vare til Stede.

¹⁾ Han var langt ude beslægtet med Hertugerne af Savoyen. Han var født i Frankrig og bestemtes til den gejstlige Vej, da han var af en svagelig Legemsbygning. Men hans Lyst stod alene til Krigen, og da han henvendte sig til Ludvig om en Ansættelse i Hæren, fik han paa Grund af sin Svagelighed Afslag. Han forlod derefter Frankrig og traadte i østrigsk Tjeneste, hvor han hastig gjorde Karriere.

Polen og Tyrkiet.

(c. 1500—c. 1700).

Polen. Under de sidste Konger af Huset Jagello havde Polen en lykkelig Tid. Landets Omraade voksede baade mod Nord og Syd, og under dygtige Konger blomstrede dets Velstand og Kultur. Adelen var Rigets første Stand og skarpt adskilt fra Borgerskabet. Ingen adelig maatte give sig af med Handel. Kun i de nordlige Byer ved Østersøen udviklede en Borgerstand sig, ellers var Handelen i Hænderne paa Jøderne, der ikke nød borgerlige Rettigheder. Bønderne vare ganske ufrie. Blandt Adelen udviklede der sig i Løbet af det 16de Aarhundrede en høj Kultur. Reformationen vandt Indpas, og Kongerne optraadte tolerant. Litteraturen blomstrede, og Universitet og Skole stode i høj Anseelse; fra Europa kom mange for at nyde Undervisning der. Men alligevel var Riget svagt. Det bestod af mange brogede Folkestammer, og kun den polske og lithauiske Adel havde Andel i Statsmagten. Adelen godsejerlige Rettigheder vare saa store, at hver Adelsmænd var som en lille Konge paa sit Gods; om en virkelig Fasthed og Enhed i Styrelsen var der ikke Tale. Og da saa Huset Jagello uddøde (1572), forvandlede Riget til et Valgrige, hvorved Adelen stadig forøgede sine Rettigheder og svækkede Kongens Magt; og samtidig droges Polen ind i den virksomme jesuitiske Propaganda, som i Slutningen af det 16de Aarhundrede hjemsogte hele Europa. Dermed begyndte Rigets Undergang. Fra den første Tredjedel af det 17de Aarhundrede var hele Skolevæsenet kommet i Jesuiternes Hænder, og en mørk religiøs Fanatisme kvalte hele det rige litterære og aandelige Liv. Adelen Tøjleløshed steg; den begyndte at tiltage sig Ret til at slutte Konføderationer mod Kongerne, og det frie nej¹⁾ vandt Indpas paa Rigsdagen. Domstolene

¹⁾ Herved forstaaer man, at alle vigtigere Bestemmelser maatte vedtages enstemmigt.

bleve i Adels Hænder rent vilkaarlige Institutioner, og Adels eneste Maal var at stille Idealet af en fri Herremand saa højt som muligt. Staten faldt hen imod Stutningen af det 17de Aarhundrede mere og mere fra hinanden i tallose smaa Stater.

Tillige begyndte Provinserne at gaa tabt. Under Vasakongerne (1587—1668) tabtes Livland til Sverige (1660), Østpreussen til Brandenburg og flere østlige Landskaber til Rusland. Karl Gustafs Erobringstog havde endda et Øjeblik truet Landets Bestaaen. Senere hen blev Polens Trone et Stridens Æble mellem fremmede Prinser; Kongevalget afgjordes ved Bestikkelser, og Adels patriotiske Følelser nedbrødes derved yderligere. En kortvarig Glans fik Riget under den tapre Johan Sobieski (1667—1697), der valgtes ved fransk Indflydelse. Han undsatte Wien mod Tyrkerne 1683, men kunde ikke faa Riget til at deltage i den fortsatte Kamp mod Tyrkiet. Efter hans Død blev August af Sachsen trods den franske Indflydelse valgt til Konge (1697—1733). Ved Freden med Tyrkerne i Karlovicz (1699) vandtes Podolien; men kort efter udvikledes Polen i den store nordiske Krig og begyndte at føle Trykket af sin store østlige Nabo Rusland.

Tyrkiet. Efter Konstantinopels Erobring fik Tyrkiet en glimrende Periode. Særlig under *Suleiman den 2den* (1520—566) viste dets Erobringskraft sig endnu i sin fulde Styrke ved saa glimrende Bedrifter som Erobringen af Rhodos (1522), Erobringen af den største Del af Ungarn, hvis Hovedstad Ofen i 150 Aar blev tyrkisk, og Wiens første Belejring (1529). Men derefter gik det kendelig tilbage. Ind ad til begyndte en stærk Opløsning. Sultanerne vare gennemgaaende svage og levede i deres Harem, medens Janitsjarerne optraadte overmodigt og oprørsk. Dette Korps opførte at blive rekruteret af røvede Kristenbørn, og ærgerrige købte sig ind i Korpset, hvorved dets krigerske Aand tabte sig og forvandlede til en politisk Uregerlighed. Blødgøthed og Laster bredte sig mellem de fornemme, og europæisk

Kultur var dem fremmed. Tyrkernes krigerske Foretagender i disse Aaringer indskrænke sig til planløse Plyndringstog gennem russiske og polske Lande eller ud over Middelhavet. Fra Nord-Afrika udgik særlig en lang Række grusomme Sørøvertog til Sicilien og Spanien. Over for Østrig vare Tyrkerne fra Midten af det 17de Aarhundrede ikke længere heldige. Deres Krigskundskab havde ikke holdt Skridt med Europas. Men da en ungarsk Opstand mod Kejseren brød ud som Følge af hans jesuitiske Regimente, toge Tyrkerne sig dog atter af den. Deres Tog til Wien (1683) endte med et fuldstændigt Nederlag, og det ene Nederlag fulgte nu paa det andet. At en af de følgende Sultaner igen personlig drog i Felten, kunde ikke forandre Krigens Gang; han blev fuldstændig slaaet af Eugen af Savoyen (1697). Ogsaa Russerne greb nu Lejligheden til at trænge frem til Sortehavet, og Venedianerne besatte Morea. Ved Freden i Karlovicz maatte Ungarn og Siebenbürgen afstaas til Østrig, Asov til Rusland, Podolien til Polen og Morea til Venedig (1699). Tyrkerne vare for bestandig kastede tilbage mod Øst og indskrænkede til at forsvare sig.

Europa i Ludvig den 14des sidste Tid.

(1685—1715).

Samme Aar som det nautiske Edikt blev ophævet, besteg Jakob den 2den Englands Trone, og da han helt og holdent støttede sig til Kong Ludvig, mente denne at kunne optræde ganske eneraadig i Europa. Han rejste Fordringer paa Pfalz og begyndte i 1688 en Krig, der aabnedes med grusomme Plyndringer, for hvilke ganske vist særlig Louvois og ikke Kongen bar Ansvar. Louvois faldt i den Anledning i Unaade og døde. Men faa Maaneder efter Krigens Udbrud blev Jakob den 2den forjaget, og Ludvigs bitreste

Modstander, Vilhelm den 3dje, forbandt England og Holland. Det tyske Rige, som ellers var splittet, stod paa Grund af Plyndringerne mere enigt end sædvanligt, og saaledes lykkedes det Vilhelm at danne en Koalition, der hindrede Ludvigs Erobringer. Vel vandt dennes Hære flere Slag; men hans Flaade blev fuldkommen ødelagt, og hans Pengemidler udtømtes. Ved en Fred i Ryswyck (1697) maatte Ludvig for første Gang erkende Grænserne for sin Magt; han tilbagegav en stor Del af det, han havde vundet ved Reunionskamrene, og anerkendte Vilhelm som Konge i England.

Efter Freden søgte Ludvig i Forstaaelse med Kong Vilhelm at faa Spørgsmaalet om den spanske Arv ordnet. I Spanien regerede *Karl den 2den* (1665—1700), en Søn af Filip den 4de; han var svagelig og barnløs og den sidste mandlige Ætling af den ældre habsburgske Linie. Kejser Leopold kunde som Hoved for den yngre habsburgske Linie og desuden gennem sin Moder og sin Kone fremsætte Arvekrav; men ogsaa Ludvig mente at besidde saadanne, baade gennem sin Moder og Kone. Hvis det samlede spanske Monarki blev forbundet med en af disse europæiske Stormagter, vilde den europæiske Ligevægt være ganske forstyrret. En Deling af Riget laa da nær, og om en saadan syntes ogsaa Ludvig og Vilhelm at blive enige. Men i Spanien rejste der sig en meget stærk Stemning herimod. Nationen følte sin Ære krænket. Riget skulde forblive samlet, og Frankrig alene ansaas for at være stærkt nok til at sætte dette igennem. Spaniernes Stemning æggede Ludvigs Ærgerrighed, og han gav sit Minde til, at Kronen overdroges til hans Sønnesøn, Filip af Anjou. Da Karl den 2den døde (1700), efterlod han et Testamente, der gik ud herpaa, kun maatte Spaniens og Frankrigs Kroner aldrig forbindes. Ludvig anerkendte straks sin Sønnesøn som Konge i Spanien og lod ham føre til Madrid, hvor han blev modtaget med Jubel. Naturligvis maatte det nu komme til Krig.

Den spanske Arvefølgekrig (1702—1714).

Paa Ludvigs Side stod Spanien, Savoyen¹⁾, Bayern og Köln²⁾. Imod ham stode England og Holland, Kejseren og Preussen. Kejser Leopold overdrog sine Krav til sin yngste Søn, Karl, for at ikke Østrigs og Spaniens Kroner skulde forenes. I Foraaret 1702 var alt rede til Krigen, da Vilhelm døde, og efterfulgtes af sin Svigerinde Anna (1702—1714); hun opretholdt sin Forgængers Politik, og baade Anførslen i Krigen og Førsteministeriet overdroges til Hertugen af Marlborough, en meget talentfuld Feltherre og Statsmand. Kejserens Hære anførtes af Eugen af Savoyen; de franske Hære anførtes af forskellige Marskalker, af hvilke Villars var den betydeligste.

De første Krigsaar vare uafgørende; dog kæmpede Frankrig uheldig i Italien, og Hertugen af Savoyen bevægedes derved til at skifte Parti. Men i 1704 førte Marlborough sin Hær til Tyskland og forbandt sig med Eugen, hvorefter Franskmændene og Bayrerne lede et stort Nederlag ved Höchstedt og Blenheim (1704); dog hindredes Fjendernes Fremtrængen over Rhinen. I Spanien erobrede Englænderne samtidig Gibraltar og Barcelona; den sidste Stad gave de til Karl, og i den følgende Tid gjorde denne gentagne Gange Philips Stilling i Madrid usikker. Men Spanierne, særlig ledede af deres Gejstlighed, holdt fast ved Filip. Derimod gik det spanske Italien tabt, idet Eugen erobrede det (1706); og i Nederlandene kæmpede Franskmændene ogsaa uheldigt mod Marlborough. De stadige Nederlag demoraliserede efterhaanden de franske Hære, og Ludvigs Finanser vare tilmed i en slet Forfatning. Skatterne maatte forøges, og Landets Handel og Erhverv gik stærkt tilbage. Da saa en sjælden streng Vinter (1708) yderligere forøgede

¹⁾ Vigtig som Forbundsfølge, da det beherskede Alpepasserne mellem Frankrig og Italien.

²⁾ Disse Forbundsfølger gave Ludvig Rhinggrænsen og Donaudalen.

Ulykkerne, var Ludvig villig til at opgive sin Sønesøns Sag; men Fjenderne forlangte, at han skulde medvirke til Filip's Forjagelse fra Spanien. Dette vilde han ikke, og en Appel til Befolkningen fremkaldte en saadan Virkning, at han kunde bringe en ny Hær paa Benene. Villars førte den op i Nederlandene; og om han end tabte Slaget ved Malplaquet¹⁾ (1709), havde Fjenderne dog selv lidt meget, og Franskmændenes Selvtillid vendte tilbage. Mangel paa Penge gjorde det dog fremdeles vanskeligt for Ludvig at fortsætte Krigen. Men da forbedredes Stillingen for ham ved to Begivenheder.

Marlborough faldt i Unaade. Han og hans Hustrus Gerrighed, Bestikkelighed og Herskesyge skaffede dem mange Fjender. Lady Marlborough mistede Dronningens Venskab, og hun drog sin Mand med sig i sit Fald. En Torryregering, der ønskede Fred, kom til Roret.

I Østrig var Kejser Leopold allerede død 1705, og hans ældste Søn, *Josef den 1ste* (1705—1711), døde nu barnløs. Derved blev Prætendenten til Spanien, hans yngre Broder Karl, Regent i Østrig og tysk Kejser som *Karl den 6te* (1711—1740), og den truende Forening af alle de gamle habsburgske Lande stod da i Udsigt. England aabnede derfor alvorlige Fredsunderhandlinger, og i 1713 sluttedes Freden i Utrecht. Filip den 5te beholdt Spanien og Italien, England fik Gibraltar, Savoyen fik Sicilien, og Resten af Landene, Belgien, Milano, Neapel og Sardinien²⁾ skulde Karl den 6te have. Aaret efter maatte Holland og Kejseren tiltræde denne Fred.

Krigen havde saaledes ganske vist skaffet Bourbonerne en betydelig forøget Familiebesiddelse, men ikke større end at man 14 Aar tidligere kunde have opnaaet den uden Krig. Og Frankrig havde ingen Interesser haft i denne Familiepolitik.

¹⁾ Villars blev under Slaget haardt saaret. Den halvt vundne Sejr vandledes da til et ærefuldt Nederlag.

²⁾ Kort efter fik Karl Sicilien, mod at Savoyen fik Sardinien.

Landet gik svækket ud af Kampen, og den skabte Finansnød blev ikke igen afhjulpet før den store Revolution. Den vedblev fra nu af at lamme al virkelig og gavnlig Forvaltning, og den bidrog til den store Demoralisation, som om-sider førte til Revolutionen.

Ludvig den 14de kom i disse Nedgangens Aar mere og mere ind under en mørk fanatisk religiøs Paavirkning. Livet i Versailles blev trist og hyklerisk. Folkets Hengivenhed for Kongen begyndte at svinde, og da han døde (1715), forefaldt der ret tumultuariske Optrin ved hans Jordefærd. Han efterfulgtes af sin Sønesønssøn, *Ludvig den 15de* (1715—1774), der kun var et Barn og kom under Formynderskab af sin Grandonkel, Hertugen af Orléans.

Rusland til Peter den stores Død.

(c. 1250—1725).

I det 13de Aarhundrede oversvømmedes de russiske Stepper af Mongolernes Horder, og i halvtredje Aarhundrede varede disses Herredømme. I denne Tid hævdede Moskau sig over de andre smaa slaviske Fyrstendømmer, idet Fyrsten af Moskau (af Ruriks Stamme) blev en Slags Skatteopkræver over hele Landet. Da Mongolernes Magt i Slutningen af det 15de Aarhundrede blev brudt af andre Tatarhorder, stod Fyrsten af Moskau som fri Herre, Czar over hele den midterste Del af Sletlandet, mod Vest grænsende til Polen (Litthauen), mod Syd afskaaret fra Sorte-Havet af Tyrkerne, der herskede til op imod Tula; kun mod Nord naaede Riget Havet ved de øde Egne om det hvide Hav. Her opstod i det følgende Aarhundrede Archangelsk, og samtidig erobrede Czaren, *Ivan den skrækkelige* (1533—1584), Volgalandet, Kasan og Astrakan. Sibirien bragtes ligeledes under russisk Højhed. Mod Vest mislykkedes derimod Forsøget paa at udvide Landet ved Erobring af Livland. Svenskerne besatte

endogsaa Ingermanland, og i 1617 maatte Russerne definitivt afstaa dette Land.

Ind ad til styrede Czaren fuldstændig despotisk. Bojarer saa vel som Bønder vare i lige Grad prisgivne hans Vilkaarlighed; en Borgerstand fandtes ikke. Ivan den skrækkelige oprettede en Livvagt, Strelitserne, der navnlig i hans sidste Aar brugtes til at begaa de voldsomste Handlinger. Medens Folket levede i fuldstændig asiatisk Barbari og bevægedes af de mest overtroiske Forestillinger og en ganske udvortes Religiositet, der i Præsterne saa en Slags Troldmænd, søgte Czaren ved sit Hof at efterligne vesteuropæisk Kultur. Folket saa paa dette vesteuropæiske Væsen uden Forstaaelse og med Afsky.

I Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede hjemsoegtes Rusland af Tronstridigheder, idet den gamle Fyrstestamme uddøde. Polen og Sverige søgte hver for sig at skaffe deres Kandidater Tronen; men om-sider samlede Russerne sig selv om en indfødt Bojar, *Mikael Romanov*, fra hvem de senere Czarer nedstamme (1613). Bøndernes Stilling var under disse Kampe blevet forværret, idet det forbødes dem at forlade deres Kommune, og de sank nu rask ned i Livegenskab.

Under Huset Romanov fortsattes Hoffets Bestræbelser efter af efterligne Vesteuropa og indkalde Officerer og Haandværkere, medens Folkets Afsky for den vestlige Kultur snarere steg end faldt. Russerne mente, at den, der klippede sit Skæg, blev fordømt; den, der brugte Vievandet eller sang Salmer paa anden Maade end den i den græske Kirke foreskrevne, kunde heller ikke blive salig. En ny Messebog, som blev indført i det 17de Aarhundrede, vakte ligefrem blodig Opstand i flere Klostre, fordi Kristi Navn var stavet anderledes end i den tidligere brugte.

Over dette Folk kaldtes Peter den store til at regere i Aaret 1682.

Peter den store (1682—1725). Han kom først under Formynderskab af sin Halvsøster Sofie. Fjernt fra Hoffet

i Moskau morede Peter sig med at bygge smaa Skibe, og han opnaaede selv en stor Færdighed i Haandværket. Han lod disse Skibe afholde formelige Søslog og havde en liden, paa europæisk indøvet Hofgarde, med hvilken han ligeledes morede sig med at anstille Kampe. Det var særlig en skotsk Officer, Gordon, der hjalp ham med alt dette. Men da han erfarede, at hans Søster tænkte paa at fortrænge ham, greb han rask ind; han viste sig i Moskau, alt bøjede sig for ham, og Søsteren blev indespærret i et Kloster (1686).

I Moskous Forstad, hvor en Del europæiske Købmænd boede, holdt Peter af at aflægge Besøg. Her lærte han Genferen Lefort at kende, og denne Mand vandt snart stor Anseelse hos ham. Han gav ham Lyst til ved Selvsyn at sætte sig ind i Vestens Forhold, og Peter foretog da en Rejse til Holland og England, hvis væsentligste Betydning var at modne hans Beslutning om at tvinge sit Folk til en lignende Udvikling af deres Hjælpekilder. Russerne skulde blive lige saa rige og mægtige, naar de fik en lignende Handel og Industri som Vesteuropa. For at naa dette Maal maatte han bekæmpe Russernes Dovenskab og Overtro. For at bryde den sidste gav han saadanne Befalinger som, at alle skulde klippe deres Skæg. Mange flygtede ud i Skovene for at beholde Skæget (Gammelrussere); alle ansaa Peter for en af Satans Udsendinge. Dovenskabens maatte han bekæmpe ved at tvinge Folk til at arbejde. Fremmede Haandværksmestre sattes i Spidsen for store Foretagender af forskellig Art, og ofte bleve Bønderne med Knut tvungne til Arbejde ved disse Fabrikker og Anlæg. Skoler anlagdes, som Adelens Børn bleve tvungne til at besøge; alle adelige bleve forpligtede til Krigstjeneste, og samtidig mistede Adelen sin Rang. Al Fornemhed kom til at afhænge af den Rang, man opnaaede i Statens Tjeneste, og her maatte man tjene sig op fra neden af.

Straks ved Begyndelsen af Peters Reformvirksomhed viste Strelitserne sig meget misfornøjede. Medens Peter var i Udlandet, gjorde de Oprør, og deres Korps opløstes da,

og mange henrettedes. Siden fandt Peter kun en passiv Modstand, indtil de misfornøjede troede at finde et Hoved i Peters egen Søn og Arving, Alexei (1718). Prinsen blev fængslet og døde i Fængslet, og Peter tiltog sig Myndighed til selv at udpege sin Tronfølger.

Særlig nævneværdigt er, at Peter gav Riget en ny Hovedstad, St. Petersborg. Forholdene i denne nye Stad kunde han ordne ganske anderledes efter sit Hoved end i det gamle Moskau. Og tillige medførte den nye Stads Beliggenhed ved Havet, at det vesteuropæiske Handelsliv med en saa stor Magt trængte ind i Landet, at den nye Kultur, Peter havde givet Stødet til med sin stærke Vilje, ogsaa efter hans Død vedblev at holde sig og udvikle sig. Men for at naa ud til Havet maatte Peter føre en langvarig Krig. Hans Kamp med Tyrkerne (Fred i Karlovicz 1699) skaffede ham Asov; han opnaaede derved mindre Fordelen ved at komme til Havet end at dække sit Land mod Tatarernes Plyndringstog. Det var hans Deltagelse i den store nordiske Krig, der lagde Grunden til Ruslands Stormagtsstilling. Slaget ved Pultava (1709) brød Sveriges Overmagt, og da Peter efter Freden i Nystad (1721), der skaffede ham Viborg, Ingermanland, Livland og Estland, antog Navnet Kejser i Stedet for Czar, var dette ikke blot en tom Navneforandring.

Skandinavien.

(1660—1721).

Danmark (1660—1699).

Efter at være blevet hyldet som Arve-Enevoldsherre skulde Frederik den 3dje ordne den nye Regeringsforms Institutioner. Dette tog lang Tid, og først i Frederik den 4des Regeringstid naaedes den endelige Ordning. Bestræbelsen gik ud paa at danne en centraliseret Styrelse, hvor alt

samledes i Kongens Haand, saaledes at han til enhver Tid kunde skaffe sig fuld Oversigt og Klarhed over alle Forvaltningens Grene og gøre sin Vilje gældende uden Vanskelighed. Forvirring og Uorden havde udmærket den sidste Tid af Adelsvældens Styrelse; herpaa maatte der raades Bod. Navnlig maatte Finansstyrelsen ordnes, og herpaa have Enevældens Konger ogsaa arbejdet med stor Iver. Princippet for Styrelsen laante man fra Sveriges Kollegiestyrelse. Kollegierne skulde saa atter gøre Indstillinger til Kongen, og denne personlig danne sig sin Mening og træffe sin Afgørelse. Foruden et Finanskollegium, Rentekamret, dannedes særlige Kollegier for Krigsvæsenet og Flaaden (Admiralitetet). Den indre civile Styrelse laa under danske Kancelli, den slesvig-holstenske og udenrigske Styrelse under tyske Kancelli. Tillige opstod der snart et Gehejmestatsraad, hvor alle vigtigere Sager drøftedes i Kongens Nærværelse. Kollegieordningen gav en ikke ringe Sikkerhed for, at alt blev grundig overvejet; til Gengæld arbejdede den langsomt og kom let til at mangle Initiativ.

Domstolene indordnedes under Højesteret, og denne organiseredes snart uafhængig af den udøvende Magt. Forvaltningen af Landet forestodes af kongelige Embedsmænd, og al Selvstyrelse i Kommuner og Stæder forsvandt.

Kongemagtens enevældige Karakter og Kronens Arvelighed i Frederiks mandlige og kvindelige Linie bestemtes nærmere ved Kongeloven (1665). Gabel og Schumacher have haft den største Indflydelse paa dennes Affattelse, og de vare tillige de virksomste Organisatorer af hele den nye Styrelse. Kongeloven fastsatte ingen anden Indskrænkning for Kongens Myndighed, end at han skulde bekende sig til den lutherske Lære og opretholde den lutherske Kirke.

Kristian den 5te (1670—1699) var en flittig og retskaffen Konge, der ligesom Faderen ansaa det som sin første Pligt at arbejde paa sine Undersaatters Vel. Hans første Raadgiver var Peter Schumacher, der tilhørte det fornemste Borgerskab i Kjøbenhavn, og hvis Løbebane først viste, hvor store Ud-

sigter den nye Statsform kunde aabne for Borgerfolk. Han havde i sin Ungdom gennemgaaet hele den Udvikling, vort Universitet dengang kunde byde; siden havde han studeret i flere Aar i Udlandet, saaledes som det begyndte at blive Skik hos rige Borgersønner. Paa disse Rejser lærte han særlig at se op til Ludvig den 14des absolute Kongestyrelse, og herhjemme sluttede han sig med al sin Evne til den nye Statsskik. Som Kongens Bibliothekar og Arkivar vandt han snart Indflydelse og kom allerede i Frederik den 3djes Tid i Spidsen for danske Kancelli (o: den civile Styrelse, Embedsbesættelser, Koncessioner etc.). Hans Forretningsdygtighed og organisatoriske Evner gjorde ham snart uundværlig; men hans Selvraadighed og Bestikkelighed traadte ogsaa allerede frem. Kristian den 5te følte stort Venskab for Schumacher, og i Løbet af forholdsvis kort Tid lykkedes det denne at samle saa godt som hele Styrelsen i sine Hænder.

Nu fuldenndtes, hvad der allerede i den forrige Konges Tid var paabegyndt. En ny Rang- og Hofadel skulde omgive den enevældige Konge; der indførtes Ordensdekorationer (Dannebrog- og Elefantordenen), og Grever og Baroner skulde danne en arvelig Godsejeradel, hvis sociale Glans skyldtes Kongens Naade og de Privilegier, han tilstod dem (Majorat og Amtsstyrelse) paa deres Godser. Schumacher adledes selv under Navnet Griffenfeldt og optoges imellem Greverne. Med Kongens Halvbroder, Gyldenløve, sluttede Griffenfeldt det varmeste Venskab, og de to udfyldte paa en Maade hinanden; Gyldenløve havde hundrede Planer, Griffenfeldt bragte Orden og Klarhed i, hvad der skulde udføres.

Ud ad til lykkedes det Griffenfeldt ved behændige Forhandlinger at skaffe Kongen Oldenburg; derimod lykkedes det ikke at knytte den danske Politik til Ludvig den 14des. Denne Magt foretrak den svenske Alliance, og Misstemningen mellem Danmark og Sverige var for stærk, til at der kunde slaas Bro over den. Den nederlandske Krig (1672—1678) drog til sidst ogsaa Nordens to Magter med ind i Fjendtlig-

hederne; Kongen kastede sig med stor Iver ind i Kampen, Griffenfeldt søgte stadig at holde igen og navnlig at bevare et Tilknytningspunkt til Frankrig. Men under dette Spil paadrog han sig Mistanke for Forræderi, og Kongen lod ham pludselig fængsle (Marts 1676). I Forræderi havde han ikke gjort sig skyldig, men derimod i en utrolig Bestikkelighed, og paa mange andre Maader havde han paa det dybeste krænket Kongens Tillid og Hengivenhed. Kongen kunde aldrig glemme det. En Domstol dømte Griffenfeldt fra Ære, Liv og Gods; paa Retterstedet benaadedes han med livsvarigt Fængsel; en Tid sad han fangen i Kastellet; senere førtes han til Trondhjem, hvor han døde 1699. Hans Efterfølger blev Frederik Ahlefeldt; men Kongen drog Omsorg for, at ingen fremtidig kunde samle Styrelsen saaledes paa sine Hænder, som Griffenfeldt havde gjort.

Den skaanske Krig (1675—1679).

Som Frankrigs Forbundsfælle maatte Sverige rykke i Marken, da Vilhelm af Oranien fik dannet en Koalition mod Ludvig den 14de for at hindre ham i at erobre Holland. Sverige faldt ind i Kurfyrsten af Brandenburgs Lande (1675), og dermed var ogsaa Signalet givet til Danmarks Optræden. Mod den gottorpske Hertug, Kristian Albrecht, sikrede Kongen sig ved at fængsle ham og besætte hans Lande, og medens Flaaden, som var blevet fortrinlig udviklet af Cort Adeler, beherskede Havet, trængte Hæren frem imod Wismar. Denne By erobredes ogsaa efter et tappert Forsvar. Først efter Griffenfeldts Fald det følgende Foraar kom der imidlertid for Alvor Gang i Krigen. Niels Juel erobrede Gotland og sejrede i Forbindelse med Hollænderne i et stort Slag ved Øland. Til Lands syntes Generobringen af de skaanske Landskaber at skulle lykkes uden Besvær. Befolkningen derovre var endnu dansksindet med Undtagelse af de vigtigere Stæder, og den svenske Formynderstyrelse havde efterladt Kronen forarmet og Hæren temmelig demoraliseret. Men

den svenske Konge forstod at bringe Orden i Sagerne paa ny; han fik samlet en Hær og brød med den ind i Skaane, hvor det midt paa Vinteren kom til et blodigt Slag ved Lund. Svenskerne sejrede, og Skaane var dermed i det væsentlige generobret (1676). De danske gjorde det følgende Aar Forsøg paa at bryde frem fra Landskrona, men uden at dette lykkedes. Derimod vandt Niels Juel nogle glimrende Sejre paa Havet; særlig gav Slaget i Kjøgebugt (1ste Juli 1677) de danske ubestridt Herredømmet paa Østersøen. En i længere Tid fortsat Krig vilde muligvis have sat Danmark i Stand til atter at erobre Skaane; thi Sveriges Hjælpekilder vare udtømte. Men da Ludvig den 14de sluttede Fred i Nijmegen (1678) med Holland, maatte de andre krigsførende Magter føje sig efter hans Vilje. Baade Brandenburg og Danmark maatte opgive deres Erobringer. Ved Freden i Lund (1679) vandt Danmark intet. Ogsaa de gottorpske Lande maatte gives tilbage til Hertug Kristian Albrecht.

I den indre Styrelse gik alt efter Krigen sin jævne Gang. Regeringen søgte at ophjælpe Handel og Industri ved Monopoler og beskyttede Fabriksanlæg, men uden synderligt Held. I Vestindien erhvervedes St. Thomas og St. Jan, uden at derfor Handelen paa disse Egne steg i nogen betydelig Grad. Landbruget forværredes; Godsejerne skulde nemlig svare Staten til Bøndernes Skatter, og man maatte derfor give dem stor Magt over Bønderne; mange Steder laa Bøndergodset øde. Universitetet var nærmest kun en Præste- og Lægeskole; for at sikre sig duelige Embedsmænd oprettede Kristian den 5te et ridderligt Akademi¹⁾, hvor alle, som vilde træde i Statens Tjeneste, maatte studere; men disse Studier kostede mange Penge, og Akademiet bidrog derfor til at uddybe Kløften i Befolkningen. Efter en Snes Aars Forløb gik Akademiet atter ind. Skoleundervisningen var yderst tarvelig; Latinskolerne stode under Gejstlighedens strenge Tilsyn og indøvede kun Eleverne i latinske Remser; de

¹⁾ Sorø Akademi var blevet lukket 1665.

enkelte Borgerskoler, som fandtes, underviste kun i Religion, Læsning og Skrivning, og Lærerne vare ganske uvidende. Derimod var den store Ordning af Lovgivningen, Kristian den 5tes danske Lov 1683, et betydeligt Fremskridt; hele Landet fik nu en fælles, klar og bestemt Retsorden. Nogle Aar senere fik Norge en lignende Lov. Rømers Matrikelordning gav et godt Grndlag for Jordens Beskatning. For Byernes kommunale Styrelse gjordes der ogsaa en Del; der sørgedes for større Renlighed og et bedre Politi. Men til Skade var det, at Regeringen i stort og smaat vilde ordne Borgernes hele daglige Liv. Rangforordninger og smaalige Bestemmelser om de forskellige Rangklassers Klædedragt og ydre Optræden fremkaldte en ufri Forfængelighed (honnet Ambition), og den bestandige Lyst til at ville regere og ordne undergravede al selvstændig Virksomhedstrang hos Befolkningen.

Kristian den 5te døde 1699, just som det gottorpske Spørgsmaal igen begyndte at volde Vanskeligheder, idet Hertugen, Frederik den 4de, forlangte Fællesregeringen ophævet for de udenrigske Sagers Vedkommende.

Sverige (1660—1697).

Karl den 11te (1660—1697) var kun et Barn, da Faderen døde, og en Formynderstyrelse overtog Regeringen i stærk Afhængighed af Raadet. Den unge Konges Opdragelse blev ganske forsømt; han voksede op i vilde Lege og udviklede sig til en hensynsløs og voldsom Karakter. I Styrelsen af Riget viste Formynderne stor Omsigt paa enkelte Omraader. De skaanske Provinser knyttedes til Riget gennem svenske Embedsmænd, svensk Lovgivning og Kirkesprog; et Universitet oprettedes i Lund, og svenske Handelsforbindelser gave Byerne Interesser fælles med deres nye Fædreland. Derimod styrede de letsindigt med Statens Finanser og betænkte sig ikke paa at gøre sig privat Fordel paa Statens Bekostning. Og ud ad til var det deres Opgave at sælge Sveriges Alliance til den højest bydende. Saaledes deltog

de i Tripplealliancen¹⁾, og senere gik de atter over paa Frankrigs Side.

Karl blev myndig samme Aar, som den hollandske Krig begyndte (1672); og snart viste der sig i Landet en stærk Stemning mod det hidtidige Regimente. Og da senere Sveriges Deltagelse i den hollandske Krig (skaanske Krig) bragte saa mange Ulykker over Landet, steg denne Stemning, og Stænderne forlangte en Undersøgelse af Formyndernes Styrelse og en gennemgribende Reduktion, hvorved Kronens Godser atter kunde vindes tilbage. Karls personlige Fortjenester af Skaanes Generobring styrkede hans Stilling, og Raadet trængtes allerede under Krigen næsten ganske i Baggrunden. I sin Ven Johan Gyllenstjerna havde Karl en udmærket Støtte. Denne mente, at Sveriges store europæiske Stilling kun kunde opretholdes, naar Hæren og Flaaden udvikledes, og Finanserne ordnedes; men dertil krævedes, at Adelens Magt knækkedes, og Kronen blev enevældig.

Efter Freden i Lund (1679) sammenkaldtes Stænderne atter til Stockholm. Gyllenstjerna døde vel, inden deres Sammentræden (1680); men alt var modent til en gennemgribende Omordning. En Undersøgelsesdomstol nedsattes for at dømme Formynderne, og de fleste af disse bleve ganske forarmede. Reduktionen i stor Stil over alle Rigets Provinser besluttedes, og Kongen gennemførte den i Resten af sin Regering med den yderste Strenghed og ofte med stor Uretfærdighed. Særlig i de »udenrigske Provinser«, navnlig Livland, fremkaldte den en uhyre Forbitrelse, og mange livlandske Adelsmænd, saaledes Føreren Patkull, traadte i Peter den stores Tjeneste. Og endelig udtalte Stænderne, at Kongen burde styre enevældigt uden Raadets Medvirken. Saaledes gennemførtes Enevælden i Sverige under noget andre Former end i Danmark. Stænderne fraskreve sig ikke al Magt, navnlig ikke i Skattespørgsmaal; og om end Ene-

¹⁾ Sverige kom rigtignok først til i sidste Øjeblik, da Ludvig allerede havde forligt sig med Spanien.

vælden yderligere skærpedes paa følgende Rigsdage, saa var det dog i det væsentlige kun en administrativ og delvis lov-givende Enevælde, der indførtes.

De mange Penge, Karl fik ved Reduktionen, anvendte han udelukkende til at styrke Landets Forsvar. I Karlskrona byggedes en Orlogshavn; ved Gøteborg og i Bohus anlagdes Fæstninger. Hæren ordnedes saaledes, at Befolkningen i de enkelte Landskaber mod at fritages for alle særlige Udskrivninger paatog sig stadig at stille og underholde et vist Antal Soldater eller Ryttere. Officererne fik Underhold paa Kronens Gaarde. Ved denne Ordning (Inddelingsværket) dannedes en national Hær paa c. 40,000 Mand. Dertil kom saa en betydelig Lejehær i de østersøiske Lande.

For Handel og Industri drog Karl ogsaa Omsorg, om end ikke med samme Held. Agerbruget steg, da Godserne ved Reduktionen kom paa flere Hænder i mindre Gaarde. Men en stor Misvækst og ødelæggende Hungersnød, som indtraf i Karls sidste Aaringer, lagde mange Egne ganske øde. Ogsaa for Undervisningen viste Karl nogen Interesse, og han bestræbte sig for at faa en almindelig Almueskole gennemført.

Da han døde, var hans Søn, *Karl den 12te* (1697—1718), kun 15 Aar, men erklæredes straks for myndig. Desuden havde han to Døtre, hvoraf den ældste blev gift med sin Faders Fætter, den gottorpske Hertug Frederik den 4de¹⁾, den anden med Arveprins Frederik af Hessen.

Den store nordiske Krig (1700—1721).

Karl den 12tes Ungdom og letsindige Liv, Gæringen i de livlandske Provinser og Spændingen mellem Danmark

¹⁾ Karls Moder var nemlig en Søster til Hertug Kristian Albrecht. Men da Kristian Albrecht og Karl den 11te begge vare gifte med Søstre til Kristian den 5te, var Hertug Frederik den 4de ogsaa sin Kones Fætter.

og den af Sverige støttede gottorpske Hertug, Frederik den 4de fremkaldte en Forhaabning hos Sveriges Nabomagter om, at Tiden var kommet til at gøre Ende paa Sveriges Overmagt. Peter den store af Rusland, August den stærke af Sachsen og Polen og Frederik den 4de af Danmark indgik da et Forbund mod Sverige, og Krigen aabnedes, ved at August gjorde Indfald i Livland (1700). Karl den 12te opgav straks sine Jagter og Fornøjelser for kun at tænke paa at afslaa det uretfærdige Overfald. Men inden han kunde komme afsted til Polen, fik han Underretning om, at Danmark havde gjort Indfald i Gottorp. Han besluttede da først at gaa mod Kong Frederik. Vilhelm den 3dje, som var personlig forbitret paa den danske Konge og desuden Garant for Freden i Lund, sendte en Flaade til Sundet, og dækket af denne gik Karl over til Sjælland (Humblebæk). De danske Tropper vare i Hertugdømmerne, og Hovedstaden var saaledes forsvarsløs. Danmark sluttede da en Fred i Travendal (1700); Hertugens Fordringer opfyldtes og Alliancen med Sachsen og Rusland opgaves.

Imidlertid var Peter brudt ind i Ingermanland med en stor Hær paa 50,000 Mand og belejrede Narva. Karl førte en liden Hær paa c. 8000 Mand derover og vandt en glimrende Sejr over den uøvede og slet opstillede Fjende, i hvis Rækker der oven i Købet herskede Mytteri. Sejren bibragte Karl den Tro, at han altid let kunde blive færdig med Russerne. Den Fare, der laa i Ruslands uhyre Størrelse og Czarens enevældige Raadighed over dets Hjælpekilder, havde Karl ikke Øje for, og heller ikke forstod han, at det var Ruslands Vilje at komme ud til Havet, og at det i samme Øjeblik vilde være forbi med Sveriges Stormagt. Han overlod derfor nogle Generaler det videre Forsvar af disse Egne og fordybede sig i et eventyrligt og ret unyttigt Tog til Polen.

Karl kunde nu have opnaaet Fred; men han vilde straffe August ved at afsætte ham og gøre Polen til Sveriges Forbundsfaelle. Derfor gik han over Diina og trængte langt

mod Syd, hvor han ved Klissov (nær ved Krakau) slog August (1702). I Slaget faldt Hertug Frederik den 4de. De følgende Aar gik hen med Tog til forskellige polske Provinser. I Warschau indsattes en Adelsmand, Stanislaus Leczinski, til Konge, og omsider drog Karl ind i Sachsen, medens russiske og polske Tropper trængte frem i det østlige Polen. August maatte nu slutte Fred i Altranstädt (1706) og opgive Polens Krone. En Tid blev Karl staaende i Sachsen, og det saa et Øjeblik ud til, at Ludvig den 14de skulde bevæge ham til at falde Kejseren i Ryggen og saaledes tage Del i den spanske Arvefølgekrig. Men Karl opgav dog denne Tanke og vendte sig mod Czaren.

Peter den store havde i Mellemtiden erobret Ingermanland, Estland og Livland og anlagt St. Petersburg (1703). Kun Lewenhaupt holdt endnu Stand mod Russerne omkring Riga. Karl afviste Peters Fredstilbud; denne vilde nøjes med Ingermanland; men Karl svarede, at han i Moskau skulde diktere Freden. I Spidsen for 40,000 Mand gik han over Njemen og jog Russerne hen mod Beresina, hvor Lewenhaupt skulde støde til ham. Men da de polske Hjælpetropper, han ventede, udebleve paa Grund af Uroligheder i Polen, lyttede han til Kosakhetmanen Mazeppas Opfordring om at gaa ind i Ukraine og støtte Kosakkerne i et Oprør mod Czaren. Uden først at afvente Lewenhaupts Ankomst drog Karl da mod Syd; men Kosakkerne, som vel elskede deres Frihed og vare misfornøjede med Czaren, vilde ikke støtte den lutherske Konge mod den ortodokse Czar. Mazeppas Hjælp blev derfor ganske ubetydelig; og Lewenhaupt var imidlertid blevet afskaaret, saa han kun kunde slaa sig igennem med 6000 Mand uden Forraad af nogen Art. Den strenge Vinter (1708) og en Række planløse Tog svækkede yderligere den svenske Hær; og da Karl det næste Aar belejrede Pultava, og Czaren kom den til Undsætning med over 50,000 Mand, havde Karl kun c. 20,000 under sine Faner. Selv var han tilmed saaret i Foden og kunde ikke ride; og dette var af saa meget desto større Betydning, som Karl egentlig ikke

var nogen Feltherre, men en Ryttergeneral, der under Slaget idelig sprængte hid og did mellem sine Folk og forstod at elektrisere dem til at udføre Vidundere af Heltemod. Nu manglede Svenskerne denne Spore, og da et Angreb paa Czarens Stillinger alligevel besluttedes, endte dette med et fuldstændigt Nederlag. Overgeneralen, Rehnskiöld, blev fanget, og Karl undslap kun med 500 Mand over Dnjepr; Lewenhaupt, som havde dækket hans Flugt, maatte derefter overgive sig med Resten af Hæren (1709). Fra dette Øjeblik var Sverige ikke længere Nordens Stormagt.

Karl modtoges gæstfrit af Tyrkerne og fik Bolig i Bender. Han bevægede Sultanen til en Krig mod Rusland, der dog baade i sig selv blev uden Betydning og aldeles ikke kom til at øve nogen Indflydelse paa Sveriges Stilling. Danmark og Sachsen begyndte Krigen igen; og medens August forjog Stanislaus fra Polen, førte de danske en Hær over til Skaane, hvor dog Statholderen, Magnus Stenbock, slog dem saa eftertrykkeligt ved Helsingborg, at de atter forlode Landet (1710). Paa Søen viste derimod de danske sig straks overlegne. Berømt er Ivar Huitfeldts modige Handlemaade, da han under en Kamp i Kjøgebugt lod sit Skib springe i Luften for ikke at bringe den øvrige Flaade i Fare. Nordmanden Peter Wessel, senere adlet under Navnet Tordenskjold, vakte ogsaa Opmærksomhed ved sine raske Bedrifter.

Karl tænkte imidlertid paa at faa Tyrkerne til atter at angribe Russerne, og da dette glippede, ønskede han selv at vende hjem. En tyrkisk Hær skulde føre ham gennem Polen; men han frygtede, at den undervejs skulde overlevere ham til August. Derfor befalede han Stenbock at sætte over til Pommern og møde ham i Polen; men Stenbock fandt baade Russere, Sachser og danske foran sig og frygtede for at blive indesluttet. Ved et rask Angreb paa de danske ved Gadebusch (1712) slog han sig ganske vist igennem, men havde ingen anden Udvej end at gaa op igennem Holsten. Her blev han nødsaget til at indeslutte sig i

Tønningen, og efter et Aars Belejring maatte han overgive sig med hele Hæren. Karl turde ikke nu betro sig til Tyrkerne og Sultanen lod ham derfor med Magt føre bort fra Bender (Kalabaliken, Folkeopløbet). Den tyrkiske Gæstfrihed forbød Sultanen at jage Karl ud af Riget, og endnu et Aar boede han ved Adrianopel. Men da blev hans Nærværelse hjemme nødvendig. Selvanden red han gennem Polen til Stralsund (1714). I Pommern kunde han intet udrette; ogsaa Preusserne grebe Lejligheden og toge Stettin. Karl vendte da tilbage til Sverige, hvor alle haabede, at han vilde slutte Fred. Men Karl vilde endnu ikke opgive nogen af sine Provinser, og ved den tidligere holstenske Minister Gørtz's Hjælp fik han ved de haardeste Forholdsregler rejst baade Penge og Soldater. Med sin Hær gjorde han et Indfald i Norge og trængte frem til Kristiania; men han kunde ikke indtage Akershus; og da Tordenskjold ødelagde hans Transportflaade i Dynekilen, og samtidig et Angreb truede fra Danmark, hvor Czaren var ankommet med en Hjælpehær, maatte Karl atter forlade Norge (1716). Det danske Angreb blev ikke til noget, idet Czaren og Kong Frederik bleve uenige; og Karl, som nu tog sit Hovedkvarter i Lund, forberedte atter alt til et Indfald i Norge. Med Magt bleve Undersaaternes Ejendomme beslaglagte, og værdiløse Kobberpenge udgaves med Tvangskurs (c. 30 Millioner). Men Halvdelen af Sveriges Jorder laa øde, Handel og Industri var standset; ret længe kunde det ikke gaa. I Sommeren 1718 brød Karl da ind i det sydlige Norge og belejrede Frederikssten. Her faldt han (1718), og Hæren gik straks tilbage.

Det var usikkert, hvem Kronen skulde tilfalde. Gottorperen Karl Frederik, Karl den 12tes Søstersøn, havde en Tid gode Udsigter; men da Karls anden Søster, Ulrikka Eleonora, gik ind paa at afskaffe Enevoldsmagten og indføre en meget fri Stænderforfatning, blev Kronen overdraget til hende. Regeringen førtes væsentlig af Arvid Horn, og han fik efterhaanden sluttet Fred paa alle Kanter.

Tordenskjolds Erobring af Marstrand og Peters ødelæggende Plyndringer paa Sveriges Østkyst var det vigtigste, som endnu skete paa Krigsskuepladsen. Ved at afstaa Stettin til Preussen og Bremen til Hannover fik Sverige disse Magters Mægling over for Danmark. Ved Freden i Frederiksborg (1720) maatte Danmark nøjes med, at Sverige betalte en Sum Penge, opgav Toldfriheden i Øresund og tillod Danmark at ordne sit Forhold til Gottorp, som det vilde. Russerne fik det følgende Aar ved Freden i Nystad (1721) Ingermanland, Estland, Livland og Viborg i Finland. I Polen var August atter Konge; men Fred blev der først sluttet mange Aar senere.

Frederik den 4de af Danmark havde faaet Beviser i Hænde for, at den gottorpske Regering, som efter Frederik den 4des Død i Slaget ved Klissov førtes i hans umyndige Søn Karl Frederiks Navn af hans Broder Kristian August, havde spillet under Dække med Stenbock og aabnet Tønningen for denne. Kong Frederik havde derfor besat hele Sønderjylland, og efter Freden i Frederiksborg indlemmede han det i Danmark og fik Englands og Frankrigs Garanti derfor. Han lod sig paa Gottorp hylde som Arveenevoldsherre efter Kongeloven (1721); men der skabtes ikke en klar og utvetydig Omordning, saa det senere kunde betvivles, at Slesvig virkelig var blevet indlemmet i Danmark og Ribetraktaten (1460) ophævet. Særlig var det til Skade, at man fremdeles lod Slesvigs og Holstens administrative Fællesskab bestaa. Karl Frederik vilde ikke godkende det skete og fandt i Rusland en Støtte for sine Krav. Han blev gift med en af Peter den stores Døtre, og Forholdet til Rusland blev i den følgende Tid meget spændt.

Frederik den 4des indre Styrelse (1699—1730).

Den hvervede Hær, som Danmark besad, havde i 1700 vist sig utilstrækkelig til at beskytte baade Hertugdømmerne og Sjælland. Aaret efter Freden i Travendal oprettede

Kongen derfor en national Hær paa 15000 Mand (1701), som skulde udskrives efter Jordegods; Landets skattepligtige Jord deltes i Lægder (à 20 Tdr. Hartkorn), og hvert Lægdstillede een Soldat. Tjenesten var meget mild; men denne Byrde vakte alligevel stor Uvilje hos Bønderne, og de rømmede i Mængde. Til Dels for at hæve Bondens Selvfølelse og Lyst til at være Soldat ophævede Kongen Aaret efter Vornedskabet (1702). Men Godsejernes Forpligtelser over for Staten til at svare til Skatterne og stille Soldater i Forbindelse med Datidens Tro paa, at Bonden kun ved Tvang kunde holdes til Arbejde, gjorde en virkelig Bondefrihed umulig. Godsejerne tvang Bønderne til at blive ved Stavnen, og Kongens Bestræbelser i modsat Retning kunde ikke hindre Udviklingen. Under hans Søn indførtes Stavnsbaandet lovligt. Til Gavn for Bonden oprettedes en Mængde Skoler rundt paa Landet (1721); men den første aandelige Vækkelse udgik dog ikke fra dem, men fra den religiøse Bevægelse, Pietismen, som begyndte at vinde Indpas. Kongen var selv paavirket af denne, og den bevægede ham til at oprette Vajsenhuset (1727) og tage sig af den grønlandske Mission (Hans Egede).

For Handel og Industri blev man ved at virke som tidligere med det samme tarvelige Resultat. Kjøbenhavn fik en kort Tid et Opsving, men gik atter i Staa efter Branden 1728. For Videnskaben havde Kongen ingen synderlig Interesse; Universitetet vedblev at være en Præsteskole, og Mænd som Gram og Holberg vare Undtagelser. Holbergs Betydning ligger ogsaa væsentlig uden for hans Universitetsvirksomhed i hans Arbejde for dansk Nationalitet og hans Grundlæggelse af den danske Skueplads. Ribe-Rektoren Kr. Falsters Satirer danne ogsaa et Lyspunkt i Datiden.

Frederik den stores Tidsalder.

(1715—1789).

Fra Ludvig den 14des Død (1715) til Frederik den stores Tronbestigelse (1740) spille smaalige Kabinetsintriger Hovedrollen. I England, hvor Dronning Anna¹⁾ var død (1714), havde Huset Hannover arvet Tronen med *Georg den 1ste* (1714—1727), og dennes Minister, Walpole, stræbte særlig efter at opretholde den europæiske Fred. Hannoveranske Interesser bestemte ofte den engelske Politik. I Frankrig bredte Demoralisationen sig meget stærkt under Formynderregeringen for Ludvig den 15de, og Kvinderegimente raadede for Staten. Da Ludvig blev myndig, fik den dygtige Kardinal Fleury den ledende Stilling, og ogsaa han søgte at opretholde Freden. Vel forefaldt der i Syd-Europa nogle krigeriske Optrin fremkaldte ved spanske Intriger; men de vare uden Interesse. I Tyskland var Kejseren, Karl den 6te, optaget af at sikre sin Datter Maria Theresia Arven efter sig ved en Mængde Traktater med de enkelte Magter. Og dette bevægede ham til efter August den 2dens Død (1733) at tage sig af hans Søn, August den 3dje, der ogsaa støttedes af Rusland. Stanislaus Leczinski's Datter var imidlertid blevet gift med Ludvig den 15de, og Fleury blev derved tvunget til at antage sig dennes Sag. Det kom da til en kort Krig, den *polske Tronfølgekrig* (1733—1735). Uden mindste Interesse for det polske Spørgsmaal lod Fleury Stanislaus saa godt som uden Hjælp, og han blev da ogsaa snart forjaget fra Polen. Derimod førte Fleury Krigen med Kraft ved Rhinen og i Italien. Ved Freden i Wien (1735) blev August anerkendt som Konge i Polen; men Stanislaus fik Lothringen, der efter hans Død skulde tilfalde Frankrig (1766); Hertugen af Lothringen, Frants Stefan, senere Maria

¹⁾ Under Anna var i 1707 det skotske Parlament blevet ophævet og England og Skotland forenede i en real Union.

Theresias Gemal, fik til Erstatning Toscana, og Arvingen til Toscana, Don Karlos, en Søn af Filip den 5te af Spanien (Bourbon), fik Neapel og Sicilien som Kongerige. Saaledes fik Fleury Kejseren skilt ved en Del af det, denne havde vundet ved den spanske Arvefølgekrig. Til Gengæld anerkendte alle Magterne Maria Theresias Arveret. Faa Aar efter døde Karl den 6te (1740); men da havde nogle Maaneder i Forvejen Frederik den store bestøget den preussiske Trone.

Frederik den store.

(1740—1789).

Den første preussiske Konge, Frederik den 1ste, var død 1713, og hans Søn, *Frederik Vilhelm den 1ste* (1713—1740) var en haard og ligefrem Mand, der gik ud paa at spare paa alle Kanter for at kunne hverve saa mange Soldater som muligt. I de Dage spillede nationale Hensyn ikke mere nogen Rolle. Folkene vare slumrede ind, det var Kabinetterne, som styrede. En Stats Magt ahang af, hvor mange Soldater den kunde holde slagfærdig paa Benene, og overalt i Europa, men især i Tyskland fandtes Hververkontorer for alle Magter. I Slagene var det Landsmænd, som kæmpede mod hverandre. Frederik Vilhelm fik dannet en efter Landets Størrelse meget betydelig slagfærdig Hær, hvis Disciplin og Manørefærdighed overalt blev beundret og gav Kongen en ikke ringe Vægt i Datidens Politik. Tillige genindførte Frederik Vilhelm ogsaa i den indre Styrelse en militær Disciplin og Kommando, som gav Styrelsen en stor Fasthed og Handlekraft. Ingen anden Stat kunde som Preussen stille alle Landets Hjælpekilder saa fuldstændig og saa ordnet til Kongens Raadighed.

Mellem Kongen og hans Søn herskede der et meget daarligt Forhold. Frederik følte sig frastødt af Faderens plumpe Soldatervæsen og syslede gerne med litterære

Studier. Bekendt er hans mislykkede Flugtforsøg, der nær havde bragt ham paa Skafottet. Kongen tvang ham til at udføre ensformigt og trættende Kontorarbejde, og dette kom senere Frederik til stor Nytte. At han sejrede i sine store Kampe, skyldte han ikke alene sit Geni, men ogsaa sin utrolige Arbejdsevne og sit i Prinseaarene erhvervede grundige Kendskab til Statsstyrelsens Enkeltheder.

Da *Frederik den 2den* (1740—1786) besteg Tronen, sørgede han straks for at indføre yderligere Besparelser og forøge sin Hær¹⁾. Og da saa Karl den 6te kort efter døde, fremtraadte han med Krav paa Schlesien.

Den østrigske Arvefølgekrig (1740—1748).

Frederik den 2den brød med sin Hær ind i Schlesien og sejrede i et stort Slag over Østrigerne. Derved fik Maria Theresias øvrige Fjender Mod til at træde frem. Kurfyrsten af Bayern fordrede alle de habsburgske Arvelande som Ætling af Ferdinand den 1ste, og uden at Frankrig erklærede Østrig Krig, sendte dette Land ham en Hjælpehær, saa han kunde rykke frem mod Wien; Bøhmen og Mähren hyldede ham, og han valgtes til Kejser i Frankfurt som Karl den 7de. Imidlertid fik Maria Theresia Hjælp hos Ungarerne, der i Begejstring for hende glemte al deres gamle Uvilje mod Habsburgerne. Karl den 7de trængtes tilbage, og med Frederik den 2den sluttede Maria Theresia Fred i Breslau (1742); ved at afstaa Schlesien fik hun frie Hænder mod Vest. England sluttede dernæst Forbund med hende, idet Walpole blev styrtet; og Frankrig saa nu sine Grænser truede. Men da traadte Frederik atter op; han frygtede, at Østrig skulde fratage ham Schlesien, hvis det sejrede for afgjort. I flere store Slag i Sachsen og Bøhmen besejrede han Østrigerne, og en ny Fred (i Dresden 1745) be-

¹⁾ Faderens bekendte Passion for kæmpehøje Soldater havde kostet mange overflødige Penge.

kræftede Schlesiens Afstaaelse. Karl den 7de døde, og Maria Theresias Mand Frants Stefan valgtes til Kejser; Bayern sluttede Fred og opgav sine Arvekrav; tilbage stod kun Frankrig. Men dette Land havde imidlertid taget sig sammen og var trængt sejrrikt frem i Nederlandene. Til Lykke for Østrig var Kongens Elskerinde, Madame Pompadour, ked af Krigen, og det kom da til en Fred i Aachen (1748), hvor Frankrig opgav alle sine Erobringer.

Frederik havde ved sin selvstændige Politik under Krigen opbragt baade Østrig og Frankrig; disse Stormagter anerkendte ikke Preussen som jævnbyrdig Magt. Dertil kom, at Frederik ved selv at styre sine Lande stillede sig i Mod-sætning til saa godt som alle Datidens Hoffer, hvor Yndlinge og almægtige Ministre spillede Hovedrollen. Han lagde ikke Skjul paa sin Ringeagt for disse ofte ret ynkelige Hofmænd, og de hadede til Gengæld ham. Mellem Frankrig, Østrig, Rusland, Sachsen og Sverige aftaltes der da et hemmeligt Forbund; Preussen skulde deles imellem dem. Men Frederik fik Nys om Planerne og han besluttede da at angribe, for hans Fjender ikke skulde faa Tid at ruste sig.

Samtidig var det ovre i Amerika kommet til Stridigheder mellem engelske og franske Kolonister, og ogsaa i Ostindien stødte franske og engelske Interesser sammen. Ved Freden i Aachen havde man forgæves søgt en Ud-jævning af disse Stridigheder; det drejede sig i Virkeligheden om, hvilke af de to Magter der skulde have Vejen aaben ind over det store Fastland (Mississippidalen) og dermed Fremtids-Herredømmet over den nye Verden. Disse Stridigheder førte nu til en Krigserklæring mellem Frankrig og England.

Syvaarskrigen og Kolonialkrigen (1756—1763)

I den første Tid førtes disse to Krige uafhængig af hinanden. Frederik brød ind i Sachsen, besatte Landet og udskrev Soldater (1756); det næste Aar forsøgte han forgæves at erobre Bøhmen; hans egen Utaalmodighed førte til, at

han led et Nederlag ved Kollin (1757), der havde Bøhmens Rømning til Følge. Kort efter vandt han imidlertid en glimrende Sejr ved Rossbach over Franskændene og den tyske Rigshær, hvor hans energiske Krigsførelse traadte i den største Kontrast til de franske Officerers Letsindighed og Blødagtighed. Og endnu samme Aar slog han en tredobbelt østrigsk Overmagt ved Leuthen, hvorved han sikrede Schlesien.

Fra engelsk Side var Kampen mod Frankrig hidtil ført uden Kraft. Hannover var blevet oversvømmet af franske Tropper, og i Kolonierne skete intet. Men i 1757 traadte William Pitt ind i Ministeriet, og nu fik alt et andet Udseende. Hannover dækkedes, og med Preussen sluttedes et Subsidiel forbund, hvorved Frederik blev i Stand til at forøge sin Hær. Kanada blev angrebet; og da Franskændene ikke sendte Forstærkning, blev det snart erobret. Ogsaa i Ostindien havde Englænderne nu god Fremgang; det ostindiske Kompagnis geniale Feltherre, Oberst Clive, fratog de franske næsten alle deres Besiddelser.

For Frederik begyndte imidlertid Udsigterne at blive mørkere. Ogsaa Russerne rykkede nu frem, og vel lykkedes det endnu i 1758 med store Anstrengelser at kaste dem tilbage; men det følgende Aar forenede de sig med Østrigerne, og i Slaget ved Kunnersdorf (1759) led Frederik et saa stort Nederlag, at hans Udsigter til at frelse Staten syntes ganske tabte. Han søgte selv Døden i Slaget. Uenighed mellem de forbundne skaffede ham en kort Tid Pusterum; men hans Hær var sprængt og ikke saa tillidsfuld som før, og hans Pengemidler vare ved at slippe op. Da døde oven i Købet Kong Georg den 2den (1760), og hans Efterfølger Georg den 3dje afskedigede Pitt og indledede Fredsunderhandlinger. Subsidierne til Preussen hørte op, ja England tænkte endogsaa paa at øve Tryk paa Frederik for at faa ham til at slutte Fred. Men Frederik vilde hellere gaa til Grunde end afstaa noget. Da frelstes han fra Undergang, ved at Kejserinde Elisabeth af Rusland døde (1762). Hendes

Efterfølger, Peter den 3dje, sværmede for Frederik og sluttede Forbund med ham. Kort efter blev Peter ganske vist afsat og myrdet af sin Gemalinde, Kathrine den 2den; men hun opretholdt dog Freden, selv om hun trak sig ud af Forbundet. Til Gengæld lovede Frederik at støtte hendes polske Politik. Sverige, hvis Deltagelse i Krigen havde været betydningsløs, sluttede samtidig Fred, og saaledes var der i Virkeligheden kun Østrig tilbage. Maria Theresia kunde ikke gjøre sig noget Haab om alene at kunne besejre Frederik, og Freden kom da i Stand i Hubertsburg og Paris (1763). Frederik beholdt alle sine Lande. Frankrig afstod Kanada og beholdt i Ostindien kun en lidet betydelig By tilbage (Pondichéry). Preussen var fra nu af en anerkendt Stormagt; og Frankrig havde maattet overlade England Pladsen som den store Kolonialmagt.

Sine Løfter til Rusland holdt Frederik, idet han støttede Stanislaus Poniatovskis Valg til August den 3djes Efterfølger; og ogsaa i den følgende Tid vedblev han at yde Kathrine sin Støtte i Polen. Saaledes deltog baade han og Maria Theresia i Polens første Deling sammen med Rusland (1772). Preussen fik Vestpreussen undtagen Danzig og Thorn. Østrig fik Galicien, Rusland Øst-Litthauen. For øvrigt bestræbte Frederik sig med Held for at opretholde den bestaaende Ligevægt i Tyskland og hindre baade Maria Theresias og hendes Søns, Josef den 2dens Planer om Magtudvidelse.

Den oplyste Enevælde.

Frederik den stores Sejr i Syvaarskrigen betød en Sejr for det Statsprincip, han repræsenterede. Overalt blev hans Kamp opfattet som en Kamp for den protestantiske Stat, og dennes Ejendommelighed bestod i, at Folket ikke betragtedes som Fyrstens Arvelod, med hvem han kunde skalte og valte efter Behag, men som Mennesker, hvis Interesser vare betroede til hans Omsorg. Ludvig den 14des Tid karakteriseres ved hans bekendte Udtalelse: *L'état c'est moi!*

Frederik den store, Repræsentanten for det oplyste Enevælde, saa i Fyrsten Statens første Tjener. Alt for Folket, intet ved Folket, blev denne nye Tids Valgsprog.

I *England* var der fra Slutningen af det 17de Aarhundrede vokset en videnskabelig Literatur op, der paa de forskellige Omraader søgte at undersøge Betingelserne for Menneskets Udvikling og give Anvisning paa, hvorledes Staten kunde fremme denne ved sin Lovgivning, ved Ordningen af Handelens og Erhvervslivets Forhold og ved Individets Opdragelse. Naturvidenskab (Newton, Herschel), Filosofi og Historie (Hume, Gibbon), Nationaløkonomi (Adam Smith) gik her Haand i Haand. I det frie England fandt disse Anskuelse naturlig Jordbund, og Landets mægtige Opsving gennem sine Kolonier (særlig efter Syvaarskrigen) stod i Overensstemmelse hermed.

Anderledes i *Frankrig*. Her sygnede Statslivet hen under Maitressestyrelsen; Landet var til for Hoffets og Hofadelens Skyld; og da de engelske Anskuelse fandt Vej til Frankrig, maatte de gøre sig gældende som en Opposition mod det bestaaende. Voltaire blev den store Banebryder for det nye, idet han rettede sin Spot mod det bestaaende. En stor Række Forfattere traadte snart i hans Fodspor og vakte et Forlangende om, at Staten skulde betragte det som sin første Opgave at fremme Undersaatternes Vel og sørge for, at Retfærdighed og Menneskelighed skete Fyldest. Montesquieu undersøgte Statsformernes naturlige Betingelser og lagde ingen Vægt paa deres guddommelige Oprindelse; Rousseau prædikede en Menneskeværdighedens Religion og viste, at den Kultur, som Datiden besad, kun bidrog til at fremme Elendighed og Undertrykkelse. I et stort Konversationsleksikon (Encyklopædien) fremstillede en Række af de mest betydelige Forfattere disse nye Anskuelse; og den glimrende Stil, de raadede over, gjorde snart deres Bøger læste overalt, selv i de fornemste Kredse. Men paa den franske Styrelse fik de ingen Indflydelse, saa længe den foragtelige Ludvig den 15de levede; først da han døde og blev

efterfulgt af sin Sønsøn, *Ludvig den 16de* (1774—1792), blev der gjort et Forsøg paa at slaa ind paa en Reformpolitik. Den unge Konge satte Turgot i Spidsen for Finansvæsenet, og denne søgte at raade Bod paa de værste Ulemper, som trykkede Folket, ved at fordele Skatterne retfærdigere, give de enkelte Kommuner og Provinser større Selvstændighed (Decentralisation) og afskaffe Hoveriet og de trykkende Monopoler. Men Hofadelen følte sig truet af disse Reformere, og gennem Dronningen, den østrigske Prinsesse Marie Antoinette, fik de Kongen bevæget til at afskedige Turgot og ophæve hans Foranstaltninger (1776). Dermed var en fredelig Omdannelse af det franske Samfunds forældede Former strandet.

Preussen blev den Stat, hvor de franske Skribenters Ideer først vandt Indflydelse paa Styrelsen. Straks ved sin Tronbestigelse viste Frederik den 2den sig stærkt paavirket af disse Forfattere; og han kaldte flere af dem til sit Hof, hvor han gav dem Plads i Videnskabernes Akademi. Voltaire selv havde i 3 Aar Ophold hos Kongen paa Sanssouci; men de kunde ikke stemme personligt og skiltes i Bitterhed; senere hen genoprettedes dog det gode Forhold imellem dem, og Frederik vedblev i Voltaires og hans Venners Øjne at være Idealet af en Regent.

Frederik søgte at drage alle dygtige Kræfter til Preussen ved at tilstaa en høj Grad af personlig Meningsfrihed. Og af Statens Kasse støttede han alle Foretagender, som kunde have Betydning for Handelens og Fabriksvæsenets Opkomst. Særlig efter Syvaarskrigens Slutning var hans Virksomhed i denne Retning overordentlig omfattende, og det ødelagte Land kom hurtig paa Fode igen. Til Hofholdningen brugte Kongen saa godt som intet, alt gik til nyttige Foretagender. Fabrikker anlagdes i de schlesiske Stæder, Agerbruget blev ophjulpet, og nye Strækninger langs Floderne indvundne til Dyrkning. Skolevæsenet omordnedes; der sørgedes for dygtige Lærerkrafter, og Frederik forstod ogsaa at faa private Godsejere til at interessere sig for Bøndernes Op-

læring. Under Frederik den andens Efterfølger, *Frederik Vilhelm* den 2den (1786—1797), standsede denne virksomme oplyste Reformstyrelse.

Rundt om i Tyskland begyndte der samtidig at røre sig et kraftigt aandeligt Liv. Det havde ikke nogen udpræget national Karakter, men bidrog særlig til at bane Vej for et kraftigere Følelsesliv, hvoraf senere en tysk Nationalfølelse kunde spire frem. Klopstock, Wieland og Lessing vakte ved deres Skrifter Interesse i vide Kredse, som hidtil havde været aandeligt døde. Herder fremstillede Tanken om Menneskeslægstens fortsatte Udvikling; Goethe og kort efter Schiller overskyggede alle andre ved deres sunde Digtning. Kant gav alle disse aandelige Rørelser deres højeste filosofiske Udtryk ved at vise, hvorledes det eneste sikre og værdifulde i Verden er det Arbejde, som Menneskets Bevidsthed selv lægger ind i alle de Forhold, hvori han bliver stillet.

I *Østrig* blev der fra Styrelsens Side gjort ikke saa lidt for at ophjælpe Landet. Særlig havde Maria Theresia stor Interesse for Skolevæsenet. Hendes Søn, *Josef den 2den* (1765—1790), der var blevet Kejser ved sin Faders Død, ønskede at gaa raskere frem med Reformen paa alle Omraader; men Moderen kunde ikke tilegne sig hans Ideer. Først efter hendes Død (1780) fik Josef Regeringen i sine Arvelande, og nu gjorde han Forsøg paa at afskaffe Vornedskabet, frigøre Universiteterne for Kirkens Indflydelse, opheve Klostrene og sammensmelte alle sine Undersaatter til een stor Nation med fælles Sprog. Men Kejserens upraktiske Sans og fremfusende Færd bevirkede, at der alle Vegne opstod Gæring; Reformarbejdet maatte standse, og snart vendte alt tilbage til det gamle. Under hans Broder, *Leopold den 2den* (1790—1792) begyndte den franske Revolution at lægge Beslag paa Opmærksomheden.

De nye Ideer vandt ogsaa Indpas rundt om i Syd-Europa. I *Neapel*, *Portugal* og *Spanien* kom der dygtige Ministre, som navnlig søgte at begrænse den katolske Gejstlighedens Indflydelse og fremme Oplysningen. Mod

Jesuitenre optraadte de meget stærkt, og i alle Landene endte det med, at man forjog dem; Frankrig fulgte Eksemplet, og Paven ophævede derefter Ordenen (1774). Men noget aandeligt Liv hos Befolkningen i det hele kunde denne Reformstyrelse ikke vække.

Om Gustaf den tredjes og Struensees beslægtede Styrelse i Sverige og Danmark skal fortælles ved disse Lande.

Den nordamerikanske Frihedskrig.

(1776—1783).

Kong *Georg den 3dje* (1760—1820) af England var en stivsinnet Mand, der kun vanskelig kunde finde sig i sit Parlaments Opposition. Allerede under hans to Forgængere havde de ledende Statsmænd søgt at støtte deres Stilling ved i stor Maalestok at bestikke Parlamentsmedlemmerne, og Georg den 3dje fortsatte med dette System. Men den fra-traadte Minister, William Pitt, lod sig ikke bringe til Taushed, og efter at Freden i Paris (1763) havde endt Kolonialkrigen til Englands Fordel, gav Finansernes Tilstand og Regeringens hele aristokratiske Tendens Oppositionen Grund nok til Kritik. Særlig i de amerikanske Kolonier førte Regeringens Op-træden til Uroligheder, der snart antog en farlig Karakter.

Kolonisterne vare udvandrede til Amerika under de skiftende politiske Forhold i Moderlandet for at unddrage sig det Tryk, som det sejrende Parti til enhver Tid havde øvet paa sine Modstandere. Independenten havde grundet Kolonien i Massachusetts, Kvækerne under William Penn havde koloniseret Pennsylvaniaen, Katolikkerne Maryland, og om end enkelte Kolonier havde givet sig en intolerant Styrelse, saa herskede der dog de fleste Steder stor religiøs Tolerance; særlig havde Penn i denne Retning øvet en stor Indflydelse, og Kolonisterne levede under Forhold, som fremkaldte en stærk Følelse af borgerlig og personlig Frihed. I hele deres

Erhvervsliv vare de derimod stærkt afhængige af Moderlandet.

Kolonialkrigen var i høj Grad til Fordel for Kolonierne, som befriedes fra den franske Konkurrence. Den engelske Regering fandt det derfor rimeligt, at de bare en Del af Omkostningerne; men Kolonisterne vilde ikke betale Skat, med mindre de fik Ret til at sende Medlemmer til Parlamentet. Oppositionen gav dem Medhold; engelske Borgere kunde ikke beskattes uden deres egen Bevilling. Paa forskellig Maade søgte nu Regeringen ad Omveje at naa sit Maal uden at indrømme Kolonisterne deres Fordringer. Til sidst solgtes Eneretten til at handle med Te paa Kolonierne til det ostindiske Kompagni. Dette vakte en stærk Bevægelse, og det kom til stormende Folkemøder, især i de nordlige Kolonier. Desuden rørte der sig ogsaa en Bestræbelse for at faa en friere Udvikling af Erhvervslivet; og i denne Henseende udfoldede særlig Benjamin Franklin en stor Virksomhed. Under disse Forhold blev en Del Teladninger, som Kompagniet sendte til Amerika, tilbageviste; i Boston kastedes oven i Købet Teen i Havet (1774). Da Regeringen nu krævede Erstatning for de ødelagte Varer og indtil videre spærrede Bostons Havn, traadte der en Kongres sammen i Filadelfia, bestaaende af Udsendinge fra de fleste Kolonier. I de sydlige Kolonier vare de loyale Stemninger stærke, men dog besluttede Udsendingene at erklære sig uafhængige (1776)¹⁾. Udsigterne til at sejre i Kampen vare ikke store. England havde en Hær af øvede Lejesoldater; Amerikanernes Hær bestod væsentlig af frivillige og af Soldater, der hvervedes paa kort Tid; og de enkelte Koloniers Interesser vare saa forskellige, at der ikke var noget synderligt Sammenhold imellem dem. Men i George Washington fandt de en Fører, der allerede havde udmærket sig under den sidste Krig, og som ved sin utrættelige Energi og sin af alle anerkendte

¹⁾ I denne Uafhængighedserklæring appellerede Kolonisterne til de »almindelige Menneskerettigheder«.

personlige Hæderlighed og uegennyttige Fædrelandskærlighed forstod at holde de stridige Elementer sammen.

En engelsk Hær, som fra Kanada skulde trænge frem til New York for at afskære de nordlige Kolonier, blev undervejs indesluttet og tvunget til Overgivelse af General Gates (1777); og denne Vaabendaad bevægede Frankrig og dermed ogsaa Spanien til at tage Del i Krigen. Allerede ved Oprørets Udbrud havde Franklin som Gesandt i Versailles søgt at faa et Forbund i Stand; men Ludvig den 16de havde ladet sig nøje med at yde Amerikanerne et Pengeaan. Franske frivillige vare ilede til Amerika; men de fleste af dem stillede saa store Fordringer, at man derovre var ked af dem; en Undtagelse dannede den unge Marquis Lafayette, der paa egen Bekostning stillede sig til Washingtons Tjeneste og med stor Hæder deltog i de følgende Kampe.

Frankrigs Krigserklæring afledte Englands Opmærksomhed fra Kolonierne. Paa Havet hævdede England ikke saa fuldt som tidligere sin Overlegenhed, men kunde dog benytte Lejligheden til at genere alle andre Nationers Skibsfart og Handel. Danmark, Sverige og Rusland indgik da et bevæbnet Neutralitetsforbund (1780), der opstillede en Række folkeretlige Principper, som først i vore Dage ere blevne endelig anerkendte¹⁾. Krigen, hævdede de, var ikke en Krig mod Individerne, men mellem Staterne; og Ejendom, som tilhørte de krigsførende Magters Undersaatter, maatte være i Sikkerhed under neutralt Flag, for saa vidt det ikke drejede sig om Krigskontrebande. Nogen større Betydning fik dette Forbund dog ikke.

Oppositionen i det engelske Parlament voksede imidlertid; der dannede sig et helt nyt Parti, »Ny-Whiggerne«, der forlangte en grundig Forbedring af alle Statsstyrelsens Grene. Krigen mod Kolonisterne vakte ingen national Begejstring, og da disse saa vandt en ny Sejr, idet Washington tvang et

¹⁾ Preussen, Østrig og Portugal sluttede sig til Forbundet, Holland derimod hindredes i at tiltræde det ved en Krigserklæring fra England.

engelsk Korps til at strække Gevær, vandt Ønsket om Fred Overhaand. I Versailles anerkendtes de 13 Koloniers Uafhængighed, og der gjordes Frankrig og Spanien nogle mindre Indrømmelser (1783). Regeringen lagdes derpaa i Hænderne paa den yngre Pitt, og hans fornemste Opgave blev det at bringe Finanserne paa Fode. Det blev saaledes især nødvendigt for Staten at bringe det ostindiske Handelskompagnis Styrelse af de vidtstrakte indiske Provinser ind under Kronens Kontrol (Indiabil. 1784).

De 13 Kolonier, som havde vundet Uafhængigheden, kunde længe ikke enes om, hvorledes de skulde ordne deres Forhold. De vare dog for svage til at staa hver for sig, og saaledes lykkedes det omsider at faa en Forfatning bragt i Stand, der lagde Styrelsen af alle Forhold til Udlandet ind under en Fællesregering med en Præsident valgt paa 4 Aar i Spidsen. Den lovgivende Myndighed overgaves til en Generalkongres. Hver Stat fik fuldstændig Selvstyre for sine indre Anliggender. For første Gang var en Stat grundet ved Borgernes frie Sammenslutning, og dette Eksempel blev ikke uden Betydning for den samtidig udbrydende franske Revolution.

Washington blev den første Præsident, og det varede ikke længe, inden denne nye Stat blomstrede stærkt op. Kolonisationen bredte sig mod Vest, og det frie Handels-samkvem, hvori den nye Stat traadte til andre Stater, gav det første Stød til den ejendommelige Udvikling, som den europæiske Handelspolitik har gennemløbet i vort Aarhundrede.

Rusland, Polen og Tyrkiet.

(1725—1796).

Efter Peter den stores Død (1725) styredes Riget i to Aar af hans Enke *Kathrine den 1ste*; men efter hendes Død

kom det gammel-russiske Parti igen en Stund til Magten. Residensen blev atter flyttet til Moskau, og Ruslands Indflydelse i Europa tabte sig. En Broderdatter af den store Czar, *Anna* (1730—40), støttede sig vel atter for en Del paa tyske Yndlinge; men da *Elisabeth*, Peter den stores Datter (1741—1762), besteg Tronen, fortrængtes Tyskerne atter fra deres Stillinger og en Gammelrusser, Bestusjev, fik hele Styrelsen. Kejserinden selv levede et forargeligt Liv og giftede sig med en Kosak; Ministeren og de andre formaaende Embedsmænd lode sig aabenlyst bestikke af de fremmede Magters Gesandter.

Kejserinde Anna havde ved Østrigs Hjælp faaet sat August den 3dje paa Tronen i Polen (1735) og til Gengæld garanteret Maria Theresias Tronfølge. Men Rusland kom dog ikke til at deltage i den østrigske Tronfølgekrig, idet Sverige paa Foranledning af Frankrig angreb det (1740). Elisabeth, som besteg Tronen kort efter Krigens Begyndelse, var heldig, og hendes Hære erobrede hele Finland. Men ved Freden i Aabo (1743) nøjedes hun med en ringe Afstaaelse, mod at Svenskerne toge den holsten-gottorpske Prins Adolf Frederik til Tronfølger. Selv adopterede hun sin Søstersøn, Gottorperen Karl Peter Ulrik. Af rent personlige Grunde deltog hun senere i den preussiske Syvaarskrig for at hævne sig for Frederiks Spotterier over hendes Levned. Hendes Død indtraf, just som Frederik var bragt til det yderste (1762), og hendes Efterfølger, *Peter der 3dje* (1762) sluttede i sin Begejstring for Preusserkongen Fred og Forbund med denne. Samtidig vilde han kaste sig over Danmark for at hævne den i 1720 stedfundne Inddragelse af det gottorpske Slesvig. Men hans Gemalinde, den tyske Prinsesse Kathrine, der frygtede for at blive forskudt, styrtede ham allerede et halvt Aar efter, og han myrdedes i Fængslet. Hun opgav Forbundet med Preussen og Planerne mod Danmark. Med dette sidste Land traf hun nogle Aar senere den Ordning, at det gottorpske Holsten ombyttedes med Oldenburg (1767—1773).

Kathrine den 2de (1762—1796) yndede at give sig Skin af at hylde de franske Skribenters frisindede Anskuelser. Vesteuropæisk Kultur og Tænkemaade vandt atter Indpas i de styrende Kredse; men om en virkelig frisindet Styrelse blev der ikke Tale. En lovgivende Forsamling, der traadte sammen i Moskau (1767), var en ren Komædie, og Bøndernes Stilling blev under hende saa langt fra forbedret, at Liv-egenskabet først i hendes Dage naaede sin fulde Udvikling. I hendes senere Aar, da Potemkin havde vundet Indflydelse over hende, blev Styrelsen meget vilkaarlig og barbarisk. Derimod havde hun Fortjenester af Landets Organisation. Det inddeltes i Guvernementer med mindre Kredse, hver med sin Domstol; Finansstyrelsen ordnedes, og Forvaltningen gjordes simplere. Sin største Betydning fik Kathrines Regering ved de Udvidelser, Riget fik paa Tyrkiets og Polens Bekostning.

I Polen var Stanislaus Poniatovski blevet Konge efter August den 3dje væsentlig ved Kathrines Indflydelse (1764). Den katolske Fanatisme, som beherskede det opløste Land, havde i den forløbne Tid jævnlig ført til Rivninger med andre Stater, idet der bestod flere Traktater, som sikrede anderledes troende Beskyttelse, men som den polske Rigsdag idelig krænkede. Kathrine greb nu med Glæde saadanne Rivninger som Paaskud til en voldsom Indblanding i Rigets Forhold. En Rigsdagsbeslutning, der gav Dissenterne Ligeberettigelse, blev trumfet igennem, og de bleve stillede under Ruslands Beskyttelse (1768); men den fanatisk katolske Adel dannede en Konføderation imod denne Beslutning og en russisk Hær rykkede derpaa ind i Landet og forfulgte endog flere polske Flygtninge over paa tyrkisk Grund. Sultanen, Mustafa den 2den, betragtede dette Overgreb som Fredsbrud.

Denne Kathrines *første Tyrkerkrig* (1768—1774) gik overmaade heldigt. Russerne trængte frem i Vallakiet, og en Flaade, der sendtes ud vest om Europa sejlede ind i Arkipelagus, hvor den sejrede over Tyrkerne ved Scio (Kios), uden at den dog vovede at benytte Sejren til et Angreb paa

Konstantinopel. Østrig frygtede Russernes store Fremgang, og Josef den 2den og Maria Theresia tænkte allerede paa Krig, da det lykkedes Frederik den 2den af Preussen at afværge denne Fare ved at faa afsluttet en Delingstraktat, der gik ud over Polen. Saaledes kom Polens *første Deling* i Stand (1772); Rusland vandt Øst-Litthauen. To Aar senere sluttede Tyrkerne Fred og afstode Sortehavskysten indtil Dnjepr. Krim skulde være uafhængig (1774).

Med Kejser Josef kom Katharine nu i nærmere Forbindelse. Denne urolige og ærgerrige Fyrste besøgte hende i St. Petersborg og saa rolig paa, at hun uden videre inddrog Krim (1783). Der var endogsaa Planer oppe om at dele Tyrkiet; og Frygten herfor fremkaldte en Krigserklæring fra Sultanen. Men i denne *anden Tyrkerkrig* (1787—1792) vare hverken de russiske eller østrigske Vaaben i Begyndelsen heldige, og Preussen saa med Skinsyge paa sine Nabomagters Planer om Udvidelse. Et Angreb fra Sverige vendte en Tid Kathrines Opmærksomhed mod en anden Kant (1788—1790); men efter at hun havde faaet sluttet Fred med Sverige, optog hun Krigen mod Tyrkerne med Kraft. Hendes Forbundsfælle, Josef den 2den, døde samtidig (1790), og hans Efterfølger, Leopold den 2den, trak sig snart ud af Krigen. Hans og Preussens Opmærksomhed henleddes paa den franske Revolution, og Kathrine syntes saaledes at faa frie Hænder. Under Suvarov trængte hendes Hære frem til Donau; da bevægede Forholdene i Polen hende til at slutte Fred og nøjes med en Afstaaelse af Landet mellem Dnjepr og Dnjestr (1792).

I Polen havde Kongen og et Parti mellem Adelen med Støtte af Preussens Konge, Frederik Vilhelm den 2den, gennemført en Forfatningsforandring, der skulde hindre den stigende Opløsning ved at ordne Regeringen i almindelige konstitutionelle Former (1791). Men Kathrine fik andre Adelsmænd til at indgaa en Konføderation herimod, og en russisk Hær besatte Landet. Den nye Forfatning ophævedes. Medens Østrig henvistes til at søge Erstatning paa anden

Vis, bemægtigede Kathrine sig et nyt Stykke af Litthauen og en Del af Volhynien og Podolien. Men Preussen krævede ogsaa Del i Byttet, og hun kunde ikke hindre det i at tage Danzig, Thorn og en Del af Posen (Polens *anden Deling* 1793). Den franske Republik, som imidlertid var kommet i Krig med en stor Mængde europæiske Stater, og som i Foraaret 1794 beredte sig paa et omfattende Felttog, søgte nu at benytte Gæringen i Polen. Det lykkedes at faa en Opstand rejst under Kosciuszko; men baade preussiske og russiske Tropper kastede sig nu over Landet. Suvarov erobrede Warschau, og ved en ny Delingstraktat opløstes det polske Rige. Østrig fik Lille-Polen med Krakau, Preussen det ufrugtbare Stor-Polen med Warschau. Rusland fik meget mere end de to andre Stater tilsammen: Resten af Litthauen, Volhynien og Podolien (1795). Aaret efter døde Kathrine den 2den og blev efterfulgt af sin Søn *Paul* (1796—1801).

Skandinavien.

(1721—c. 1800).

Danmark (1730—1808).

Efter Frederik den 4des Død fortsattes Udviklingen under hans Søn, *Kristian den 6te* (1730—1746). Denne Konge nærrede stor Omsorg for Handelens og Fabriksvæsenets Fremgang. Den vestindiske Handel støttedes ved Erhvervelsen af St. Croix, og Krigsflaaden bragtes i god Stand, saa at den kunde beskytte Handelsskibene. Kongen arbejdede selv med stor Flid, og flere dygtige fremmede ydede ham værdifuld Bistand. Men hos Folket selv rørte der sig intet kraftigt Initiativ, og Regeringen forstod ikke Nødvendigheden af at fremkalde dette. Kongen havde overmaade høje Forestillinger om sin kongelige Majestæt og var tilgængelig for den mest overdrevne Smiger. Hans ydre Fremtræden var altid omgivet

af et stort Apparat, og som Symbol paa Kongedømmets høje Stilling rejstes Kongeborgen Kristiansborg med større Pragt, end det fattige Land kunde taale. Hoffivet var stift og kedeligt, og dertil kom den tunge Stemning, som fulgte med Dronningen, Sofie Magdalenes stærke Pietisme. Denne Bevægelse udartede her ligesom i Tyskland til Hykleri, og de strenge Helligdagsforordninger formaaede ikke at vække nogen virkelig Fromhed. Derimod førte denne Bevægelse det gode med sig, at Kongen fattede Interesse for Almuens Oplæring. Konfirmationen indstiftedes, saa at det blev nødvendigt at oplære de unge i nogen Kristendomskundskab; og endvidere befalede Kongen Godsejerne at opføre Skoler for Bønderne og lønne Lærere. Dette blev rigtignok kun i ringe Grad efterkommet. Bøndernes Stilling undergik i en anden Henseende en betydelig Forværrelse, idet Kongen besluttede sig til, hvad hans Fader aldrig havde villet, at indføre Stavnsbaandet (1733). Fra det 14de til det 35te Aar skulde Bonden være bundet til sin Stavn. Dog maa man erindre, at Datiden ikke havde den Følelse for den personlige Frihed som vore Dage.

Med *Frederik den 5te* (1746—1766) begyndte der et friskere aandeligt Liv. Han var selv livsglad; senere sank han ned i Udsvævelser; men saa længe hans første Dronning Louise af England levede, traadte hans Svagheder ikke saa stærkt frem, og han nød en stor Popularitet. Offentlige Forlystelser kunde igen finde Sted, og den danske Skueplads aabnedes paa ny. Fremmede Digtere og Videnskabsmænd støttedes; de store Byggeforetagender omkring Amalienborg gave Kjøbenhavn et delvist nyt Udseende.

I Spidsen for Styrelsen stod Hannoveraneren, den ældre Bernstorff. Han fortsatte med Fabriksanlæg og Monopolhandelen: det ostindiske Kompagni rejste Kongen en Statue ved Amalienborg til Tak for den Støtte, der blev det til Del. Over for Bønderne fulgtes den samme Politik som tidligere, om end Bernstorff selv paa sit Gods tilstod Bønderne Selv-

eje. Sofie Magdalene gav sine Bønder paa Hørsholm Arvefæste og ophævede eller regulerede Hoveriet. Tillige bleve en Del Bønder Selvejere, ved at de købte Krongodser, som Regeringen maatte sælge for at hjælpe paa de slette Finanser. Der høstedes herved en Del Erfaringer, som siden kom til Nytte i den store Bondereformperiode. Af Betydning for disse Spørgsmaal var det ogsaa, at Censuren for alle national-økonomiske Skrifter ophævedes. I Sorø genoprettedes det gamle Akademi ved Holbergs Gaver; tvært imod hans Bestemmelse gav man kun adelige Børn Adgang til denne Anstalt.

Den udenrigske Stilling bestemtes særlig ved Forholdet til Gottorperne. Hertug Karl Frederiks Søn, Karl Peter Ulrik, blev russisk Tronfølger, og Danmark maatte være betænkt paa alvorlige Fjendtligheder, naar han besteg Tronen. Dette skete 1762, og Peter den 3dje lod straks en Hær rykke fra Krigsskuepladsen i Tyskland op imod Danmark.

En fransk Officer, St. Germain, havde som Krigsminister bragt vort Hærvæsen i god Stand; men heldigvis kom det dog ikke til nogen Kamp. Czaren blev afsat og myrdet, og med hans Gemalinde og Efterfølger, Kathrine den 2den, sluttedes der et Mageskifte, hvorved Holsten overgaves til Kongens mandlige Arvinger, medens Oldenburg overlodes til Gottorperne (1767). Dette Mageskifte bragtes til Udførelse, da Kathrines Søn, Poul, blev myndig (1773).

Frederik den 5te var to Gange gift. Med Louise af England havde han Sønnen Kristian, med Juliane af Braunschweig Sønnen Arveprins Frederik.

Kristian den 7de (1766—1808) var under sin Opdragelse blevet ødelagt ved den strenge Behandling, han havde faaet af sin Hofmester Reventlov. Da han fik Magten, nedbrød han yderligere sit Helbred ved et vildt Liv, og efter at være hjemkommen fra en Udenlandsrejse i England og Frankrig hensank han i fuldkommen Afsindighed.

Struensee (1770—1772).

Regeringen var hidtil blevet ført af den gamle Bernstorff. Men efter Kongens Hjemkomst vandt den tyske Læge, Struensee, der havde fulgt ham paa Udenlandsreisen, stor Indflydelse. Særlig fattede Dronningen, Karoline Mathilde, Kong Georg den 3djes Søster, en varm Kærlighed for ham. Som Kongens Sekretær fik Struensee snart hele den virkelige Magt, og i 1770 afskedigedes Bernstorff. Struensee ønskede at gennemføre de franske Filosoffers Ideer; den oplyste Enevælde skulde sige sig løs fra en hel Mængde gamle Forestillinger og slaa ind paa nye Baner for at gøre Folkene lykkelige. Først og fremmest maatte da Regeringsmaskineriet laves om. Den gamle Kollegiestyrelse med sin grundige, langsomme Behandling af Sagerne passede ikke for Struensees Reformiver. Der blev da indrettet en Kabinetstyrelse, saa Kongen umiddelbart fra sit Kabinet sendte sine Ordre til de forskellige Embedsmænd. Struensee lod sig til sidst udnævne til Gehejmekabinetminister med næsten uindskrænket Magt.

Finanserne reformeredes ved Besparelser, og ved at Hoffet fik anvist en bestemt Civilliste; tillige indførtes der større Orden i Regnskabsvæsenet. *Administrationen* forbedredes, ved at der sørgedes for dygtigere Embedsmænd. Struensee krævede, at der skulde tages Hensyn til Eksamen ved Embedsbesættelser, og afskaffede den gamle Uskik, at fornemme Folks Protegeer eller Tjenere fik Embeder. Han hadede alt Protektionsvæsen. *Rettergangen* forbedredes ved Oprettelsen af Hof- og Stadsretten, og ved at Torturen afskaffedes. Endvidere traf Struensee en stor Mængde enkelte gavnlige Foranstaltninger. Censuren ophævedes, overflødige Helligdage afskaffedes, Universitetet reformeredes, og der bragtes Liv i Bevægelsen for en Reform af Landboforholdene. Tal-*lotteriets* Indførelse derimod viste sig meget uheldig.

Hovedfejlen ved Struensees Styrelse var dens overilede Karakter. En almindelig Uro bredte sig i alle Forhold, og han krænkede de gamle Fordomme hos Befolkningen.

Saaledes vakte Struensee stor Forargelse ved sit Forsøg paa at indføre Vaksinationen. Man bebrejdede ham hans Frivolitet og hans umoralske Forhold til Dronningen. Ligeledes vakte hans Foragt for dansk Sprog megen Uvilje. De, der sympatiserede med hans frisindede Ideer, skammede sig ved at blive regnede til hans Parti, og saaledes blev Trykkefriheden særlig benyttet af hans Modstandere. Hans Forfølgelse, der bevægede ham til at lade sig udnævne til Greve, gjorde ham tillige foragtet.

Enkedronningen, Juliane Marie, og hendes Søn, Arveprins Frederik, blev det Midtpunkt, hvorom de misfornøjede samlede sig, og Arveprinsens Lærer, Guldberg, blev Hovedmanden i en Sømmensværgelse, der snart fandt Lejlighed til at styrte den forhadte Minister. Natten efter et Hofbal i Januar 1772 lykkedes det de sammensvorne at trænge ind i Kongens Soveværelse og faa hans Underskrift paa en Fængselsordre mod Dronningen, Struensee og dennes Hjælper, Brandt. Dronningens Ægteskab erklæredes ugyldigt; Struensee og Brandt dømtes for Majestætsforbrydelse og henrettedes. Regeringens Førelse overdroges til Arveprinsen.

Den Guldbergske Periode (1772—1784).

Arveprinsen lod sig lede af sin Lærer Guldberg, der som Sekretær fik den egentlige Magt, men ikke indtraadte i Ministeriet; i dette var den vigtigste Mand A. P. Bernstorff, den ældre Bernstorffs Brodersøn. Guldberg var en Modsætning til Struensee, rolig og klar, uden synderlig Lyst til at prøve noget nyt; han havde vanskelig ved at arbejde sammen med selvstændige Mænd, og han og Bernstorff stode sig ikke godt med hinanden.

Da Struensee var styrtet, genindførte man Kollegieordningen uden dog ganske at forlade Kabinetstyrelsen. Mange af Reformerne ophævedes; men flere maatte man dog lade blive staaende. For at betone Modsætningen til Struensee lagde man noget mere Vægt paa det danske; dansk

Kommandosprog, rigtignok yderlig slet dansk, indførtes i Hæren. For at standse Indvandringen af fremmede bestemtes det, at ingen, der ikke havde Indfødsret, kunde faa Embeder. Denne Bestemmelse var egentlig ikke national; thi baade Holstenere og Nordmænd kunde ogsaa nyde godt af den. I Landbospørgsmaalet var Guldberg ikke stemt for at gøre noget; han vovede ikke at udsætte Staten for den Risiko, som vilde blive Følgen af, at Herremændene ikke længere stode inde for Skatterne.

Den udenrigske Styrelse betegnedes særlig ved Tilslutningen til Rusland. Til Udførelsen af Mageskiftet om Holsten (1773) knyttedes et Forsvarsforbund, der var rettet mod Sverige, hvor Gustaf den 3dje just havde udvidet sin Magt. I 1780 gik alle tre Riger sammen i den bevæbnede Neutralitet for at beskytte Handelen mod Englands Overgreb under den amerikanske Frihedskrig. Men da Bernstorff indlod sig i særlige Forhandlinger med England, blev Rusland forbitret, og Bernstorff fjernedes.

Den opvoksende Kronprins nærede en stærk Uvilje mod Guldberg, der hverken behandlede ham klogt eller hensynsfuldt. Allerede i 13 Aars Alderen tænkte Kronprinsen paa at tiltvinge sig Myndighedserklæring¹⁾; men Bernstorff fik ham til at vente taalmodig, til han i 16 Aars Alderen blev konfirmeret og som myndig indtraadte i Statsraadet. Saa snart dette var sket, forelagde Kronprinsen i Statsraadet en Erklæring til Kongens Underskrift, hvorved Arveprinsen og Guldberg afskedigedes, og Regeringens Førelse overdroges til Kongens Søn (1784).

Kronprins Frederiks Styrelse (1784—1808).

Landboreformernes Tid.

Bondens uheldige Stilling i Danmark beroede paa hans ufri Forhold over for Herremændene, nemlig Stavnsbaandet og

¹⁾ Kongeloven bestemte, at Kongen var myndig med 13 Aar; Guldberg vilde ikke lade dette gælde for Kronprinsen.

Hoveriet. Dette sidste var ganske ubestemt og berøvede jævnlig Bonden den Arbejdskraft, han selv skulde bruge, eller tvang ham til for stort Folkehold. Tienden, der ydedes in natura (d. v. s. i Korn), tyngede ogsaa haardt¹⁾. Endvidere var Markfællesskabet, der bandt den enkeltes Dyrkning, og Loddernes spredte Beliggenhed en Hindring for Fremskridt i Dyrkningsmaaden; og Bonden, der indsaa Umuligheden af at arbejde sig op, blev ligegyldig og doven. Allerede fra Frederik den 5tes Tid begyndte der at gøre sig en Bevægelse gældende for at ændre disse Forhold. Man begyndte at indse, at Landbruget ikke kunde trives, naar Bonden ved Tvang skulde holdes ved Jorden; det maatte indrettes saaledes, at han kunde staa sig ved at dyrke sin Jord. Enkelte spredte Forsøg med at frigive Bonden gave gode Resultater, og et Landhusholdningsselskab, som stiftedes 1769, gjorde ogsaa megen Nytte. Men først efter Kronprinsens Tiltrædelse tog Regeringen sig for Alvor af Sagen. Reventlov fik ham til at nedsætte en stor Kommission (1786), som kom til at bestaa af Godsejere og Embedsmænd. Reventlov og Colbjørnsen ledede Arbejdet, og allerede Aaret efter ordnedes Fæstebondens Retsstilling. Det følgende Aar (20de Juni 1788) ophævedes Stavnbaandet, Værnepligten fordeltes paa Bønderne efter Folketal, og Herremanden fik intet at gøre med at stille Soldater. I de følgende Aar virkedes der hen til at faa Hoveriet afløst af Pengeafgift og at faa Jorderne udskiftede. Over Halvdelen af Bondegaardene blev i den følgende Tid Selvejendom. Aarhundredet ud virkede Kommissionen, og Bondens Stilling blev i denne Tid helt forandret, Han blev en fri Borger, og han fik Lyst til at arbejde sin Bedrift i Vejret. Da Tidens Omsætningsforhold tillige vare gunstige, og Priserne steg, begyndte snart Velstand at komme til Huse hos Bønderne.

¹⁾ Ofte stod Kornet paa Marken og ventede paa Tiendetageren og blev aldeles ødelagt.

Ogsaa for Bøndernes aandelige Oplæring drog man Omsorg. De humane Ideer, som havde bredt sig fra Frankrig, medførte ogsaa paa Skolevæsenets Omraade en stor Forandring. Den tyske Pædagog Basedov hævdede, at man skulde behandle Børnene med Mildhed (Filantroperne) og lære dem nyttige Ting. En Frugt af denne Tidsretning blev den danske Almueskoles Ordning, der efter en længere Tids Prøve endelig fastsattes ved Lov (1814).

Under de store Krige, som den franske Revolution medførte i Europa, holdt Danmark sig neutral. Handelen blomstrede op, og der var Liv og Fremgang overalt. En betydelig Litteratur begyndte at udvikle sig. Ewald og Wessel havde givet Digtningen en national Retning, og ogsaa Historieforskningen begyndte at arbejde sig frem. Frie Skrifter, der kritiserede det bestaaende, begyndte ogsaa at fremkomme (P. A. Heiberg). Men efter Bernstorffs Død (1797) fremkaldte disse Skrifter en strengere Optræden fra Regeringens Side, og Frygten for de franske Revolutionsideers Fremtrængen bidrog til, at man atter besluttede at indskrænke Pressefriheden. Heiberg maatte gaa i Landflygtighed.

Sverige.

Frihedstiden (1718—1772).

Den stærke Svækkelse, som for Sveriges Vedkommende var Følgen af den langvarige store nordiske Krig, krævede med Nødvendighed i de følgende Aar en fredelig Politik. Den frie Forfatning, som var blevet indført efter Karl den 12tes Død, levnede ikke Kongen megen Indflydelse, og Ulrikka Eleonora overdrog allerede 1720 Kronen til sin Mand *Frederik af Hessen (1720—1751)*. Arvid Horn var den egentlige Styrrer; og Landet kom efterhaanden igen til Kræfter; Fabriksvæsenet beskyttedes, Handelen søgtes udvidet ved et ostindisk Kompagni, og Landbruget bestræbte man sig ogsaa for at ophjælpe. Men efter den polske

Tronfølgekrig (1733—1735), som Arvid Horn med Besvær havde holdt Landet uden for, steg den franske Indflydelse, der ønskede at bruge Sverige mod Rusland. Det franske Parti, der fik Navnet Hattene, beskyldte sine Modstandere, Huerne, for Mangel paa Mod og Fædrelandsfølelse; og Kongens personlige Uvilje mod Arvid Horn gjorde det nu let at faa denne styrtet. Samtidig med at den østrigske Arvefølgekrig begyndte, erklærede Sverige Rusland Krig og havde i Begyndelsen nogen Fremgang (1740). Men da Elisabeth var kommen paa Tronen i Rusland, vendte Lykken sig; Finland erobredes, og rundt i Landet begyndte en Gæring hos Bønderne. Disse ønskede, at man skulde modtage et Tilbud fra Danmark om Hjælp og vælge den danske Kronprins Frederik til Tronfølger. Men Stormændene frygtede for den danske Enevælde og foretrak at tage en gottorpsk Tronfølger, en Søn af Kristian August, Adolf Frederik, da de derved kunde opnaa, at Elisabeth lod Sverige slippe saa godt som uden Landafstaaelse. Freden sluttedes derpaa i Aabo (1743).

Adolf Frederik (1751—1771) var en ubetydelig Mand. Hattene vedbleve at styre, og som fransk Vasal deltog Sverige uden Hæder i den preussiske Syvaarskrig. Da det sluttede Fred Aaret før Frankrig, mistede Hattene dette Lands Støtte, og Huerne kom derpaa til Magten. De mest forvirrede Partiforhold kom derefter til at raade paa Stændermøderne. Alle lode sig bestikke, og den almindelige Opløsning var næsten lige saa stor som i Polen. Hos de lavere Stænder rørte sig Ønsket om en stærkere Kongemagt, og hos Kronprinsen gærede allerede tidlig Planer om at begrænse Rigsraadets Indflydelse. Foreløbig maatte han nøjes med at sætte igennem, at han fik Lov til at rejse til Frankrig, hvor han traadte i nøje Berøring med de berømte Forfattere og stærkt paavirkedes af deres Ideer. Under hans Ophold her døde Faderen.

Den gustavianske Tidsalder.

Gustaf den 3dje (1771—1792) besvor vel Forfatningen; men da Stænderne traadte sammen, fremkaldte han i al Hemmelighed Uroligheder i Landet og fik saaledes Paaskud til at samle Tropper. Han lod derpaa Rigsraadet fængsle, og støttet af Stockholms Borgerskab forelagde han Stænderne en ny Forfatning, der ogsaa vedtoges. Stænderne beholdt den skattebevilgende Myndighed, men de skulde dele den lovgivende Magt med Kongen. Hele den udøvende Magt undtagen Retten til at erklære Krig lagdes i Kongens Haand (1772).

De første 10 Aar efter Statsforandringen vare en lykkelig Tid. Landet blomstrede op ved en forstandig og frisindet Styrelse. Møntvæsenet ordnedes, og det første Brandforsikrings-selskab oprettedes. Bestikkeligheden mellem Embedsmændene straffedes strengt. For Kunst og Litteratur blev der gjort overordentlig meget, og den franske Smag bredte sig fra Hoffet i vide Kredse. Trykkefrihed og Religionsfrihed for fremmede indførtes. Endvidere blev Landets Forsvarsvæsen bragt i god Stand. Men snart begyndte Kongen at trænge til Penge til sin ødsle Hofholdning. Han søgte da at forøge sine Indtægter ved at indføre et kongeligt Monopol paa Brændevinsbrænderi; men dette gav Anledning til mange Klager og heftige Sammenstød mellem Stænderne. Fra denne Tid regerede Kongen mere egenmægtigt, om han end i det væsentlige atter afskaffede det forhadte Monopol.

Under disse Forhold droges hans Opmærksomhed mere mod Rusland. Kathrine den 2den havde været meget misfornøjet med Omvæltningen i 1772; senere hen gik de to Magter dog sammen i Neutralitetsforbundet tillige med Danmark 1780. Men i Finland dreves der fra russisk Side en stadig Agitation for at skille dette Land fra Sverig. Finske Adelsmænd (Sprengtporten) haabede at faa større Frihed under russisk Højhed, og Gustaf begyndte alvorligt at ængstes. Da saa Kathrine indlod sig i Krig med Tyrkerne (1787),

fandt Gustaf Lejligheden gunstig til at sikre sig for længere Tid og lod pludselig sin Hær overskride Grænsen (1788). Men Adelen gjorde Mytteri, da Kongen ikke havde Stændernes Samtykke til Krigen, og da Danmark samtidig i Henhold til sit Forbund med Rusland erklærede Krig, blev Situationen betænkkelig. Kongen kunde vel rejse en stærk Stemning i Landet mod den pligtforglemmende Adel, og paa en Stænderforsamling i 1789 kunde han trumfe en Forfatningsforandring (Sikkerhedsakten) igennem, der gav ham næsten enevældig Magt. Men Krigen mod Rusland kunde han, nu da det heldige Øjeblik var forsømt, ikke give nogen gunstig Vending. Efter flere blodige Kampe maatte han være glad ved at slutte Fred i Verelä (1790) uden at miste noget.

I de følgende Aar tænkte han paa at komme Kong Ludvig den 16de til Hjælp mod Revolutionen. Han var meddelagtig i Kongens uheldige Flugtforsøg. Derefter tænkte han paa at faa en Koalition mod Frankrig i Stand; men da blev han myrdet af nogle sammensvorne Adelsmænd, der vilde hævne sig for 1789, og som haabede at kunne genoprette Friheden, da Kronprinsen var umyndig. Kongen levede dog længe nok til at ordne Formynderstyrelsen for sin Søn *Gustaf den 4de* (1792—1809).

3dje Periode.

Folkestaternes Tidsalder.

Den franske Revolution (1789—1815).

Det konstitutionelle Kongedømme.

(1789—1792).

Nationalforsamlingen (1789—1791).

Under den amerikanske Frihedskrig havde en schweizisk Bankier, Necker, med stor Dygtighed forstaaet at skaffe Penge til Krigens Omkostninger. Men Finanserne vare udtømte, og da Necker, der paa Grund af sin borgerlige Stand og protestantiske Tro allerede havde mange Fjender, yderligere fortørnede Hoffet ved at kritisere dets store og overflødige Udgifter og derfor blev fjernet, nærmede Staten sig rask en Bankerot. Gejstlighedens og Adelsens store Rigdomme kom paa Grund af deres Skattefrihed ikke Staten til Gode, og deres Privilegier syntes i Folkets Øjne at være en stor Uretfærdighed, fordi disse to Stænder aldeles ikke deltog i Statens Forvaltning, men i et ørkesløst Liv forterede Landets Velstand. Embederne vare i Hænderne paa den fornemme Del af Borgerstanden, det menige Folk trykkedes ved Monopoler, og Bønderne levede, omendskønt de vare Selvejere, i en saadan Afhængighed af Godsejerne, at de slet ikke kunde tænke paa at arbejde sig op til en blot nogenlunde sikker Tilværelse. Samtidig var hele Forvaltningen i den Grad samlet i Kongens Haand (centraliseret),

at intet selvstændigt Initiativ kunde vaagne hos de enkelte Kommuner.

Til sidst blev Finansnøden saa stor, at Kongen atter maatte søge Neckers Bistand, og denne forlangte, at Nationalstænderne skulde indkaldes; men for øvrigt havde han intet Program for, hvilke Reformer han vilde foreslaa dem. Under Valget af Repræsentanter herskede en feberagtig Ophidselse i Landet, og Tredjestand paalagde sine Afsendinge, at de ikke maatte samtykke i at stemme efter Stænder, da derved Tredjestands Indfyldelse vilde blive uden Betydning. Det fordredes, at der skulde stemmes efter Hoveder. Kongen havde bestemt, at Tredjestand skulde sende 600 Afsendinge, Adel og Gejstlighed hver 300. Afstemning efter Hoveder vilde saaledes sikre Folkets overvejende Indfyldelse. Abbed Sieyès hævdede i et Flyveskrift, at dette vilde være det eneste retfærdige, da de upriviligerede i Virkeligheden udgjorde Nationen, medens de privilegerede Stænder kun vare et forsvindende Mindretal. Noget bestemt Tilsagn om Afstemningsmaaden gav Regeringen ikke.

Den 5te Maj 1789 traadte Stænderne sammen i Versailles. Neckers uvederhæftige Fremstilling af Finansernes Stilling vakte straks stor Misstemning, og da de privilegerede Stænder ikke vilde bøje sig for Tredjestands Fordring om Afstemningsmaaden, tog Regeringen oven i Købet deres Parti. Tredjestand besluttede da efter mere end 6 Ugers Venten at tillægge sig Navnet Nationalforsamling, og i et stort Møde i Kongens Boldhus svore Afsendingene ikke at skilles, før de havde givet Landet en Forfatning (20de Juni). Et Par Dage efter befalede Kongen i et højtideligt Møde Tredjestand at give efter; men hans Befaling blev ikke adlydt; og Grev Mirabeau, der var valgt af Borgerne i Provence, besteg efter Kongens Bortgang Talerstolen og holdt en flammende Tale. En Hofmand mindede ham om Kongens Befaling, men fik til Svar, at man kun vilde vige for Bajonetterne. Kongen gav derpaa efter, og de andre Stænder indfandt sig nu til fælles Forhandling med Tredje-

stand. Det franske Folks Afsendinge havde i Virkeligheden besejret Enevælden.

I Landet var næsten al Styrelse ophørt. Politi var der ikke, Klubber og Flyveskrifter ophidsede Stemningen. Særlig var naturligvis Gæringen stærk i Paris. Mirabeau frygtede allerede nu, hvad der vilde komme; hans Maal var derfor at skabe et konstitutionelt Kongedømme med en stærk Kongemagt; men Begivenhedernes raske Udvikling og Kongens svage Personlighed gjorde hans Bestræbelser frugtesløse. Hofpartiet fik sat igennem, at Kongen begyndte at samle Tropper og derpaa fjernede Necker og omgav sig med Ministre, der vare Tilhængere af det gamle Regeringssystem. I Paris besvaredes disse Skridt med store Folkedemonstrationer, og til sidst satte Masserne sig i Bevægelse mod Bastillen, Kongedømmets forhadte Symbol. Den 14de Juli stormedes denne Fæstning, og Kommandanten overgav sig efter en kort Kamp. Schweizerbesætningen blev nedhugget. I den følgende Tid jævnedes Bastillen med Jorden. Kongen gjorde atter Necker til Minister, enkelte fornemme Herrer, blandt andre Kongens Broder Karl af Artois, begyndte at føle sig uhyggelig til Mode og emigrerede. Den 14de Juli regnes for Revolutionens første Dag.

Den franske Nationalforsamling havde sejret, men den formaaede ikke at beherske Folket. I Stedet for straks at ordne Forholdene ved at give en Forfatning, gav den sig mod Mirabeaus Formaning til at drøfte Menneskerettighederne. Rundt om i Landet fandt imidlertid vilde Scener Sted, idet Bønderne efterlignede Bastillestormen og overfaldt og brændte Herregaardene og dræbte Adelsmændene. Mange af disse emigrerede, og snart begyndte de at paavirke Udlandets Hoffer imod deres Fædreland. Under Urolighederne i Paris før den 14de Juli var der af Borgerne blevet oprettet en Borgervæbning, Nationalgarden, for at opretholde Roligheden ¹⁾; og i

¹⁾ Kendingsmærket blev Trikoloren, Parises Farver forbundne med Kongens hvide Farve (Liljebanneret). Kommandoen overgaves til Lafayette.

flere Byer efterlignedes dette; men dette Politi forsløg ikke til at bevare Landets Ro. Nationalforsamlingen gik da til at ophæve alle Adelens Privilegier (4de August), og dette bidrog i den følgende Tid til at berolige Stemningen mellem Bønderne.

Derimod voksede Gæringen mellem Byalmuen, særlig i Paris. Gennem Klubber og Blade (Marats: *Ami du peuple*) dreves der en ihærdig Agitation af revolutionære; en truende Bankerot medførte en Forøgelse af Skatterne, og Nød og Arbejdsløshed steg. Et Officersgilde i Versailles, under hvilket der skulde være blevet vist Haan mod Folket, gav da Anledning til, at Pariserpøbelen samlede sig i store Skarer, og drog ud til Versailles¹⁾ (den 5te Oktb.). Det kom dog endnu ikke den Dag til større Voldsomheder, og Nationalgarden, der ankom ud paa Aftenen, besatte Slottet med sine Vagter. Men den næste Morgen stormede en Hob pludselig Slottet, rimeligvis hidset af Hertugen af Orléans, og Kongen maatte nu for at frelse Livet love at flytte til Paris (6te Oktb.) Nationalforsamlingen forlagde ogsaa sit Sæde til Hovedstaden, og dermed var Pøbels Indflydelse steget i en foruroligende Grad. Mirabeau advarede forgæves mod det farlige i denne Situation.

I den følgende Tid befæstede Klubberne deres Magt. Særlig fik Jakobinerklubben en fast Organisation med Filialer over hele Landet. I Cordelierernes Klub var Advokaten Danton den ledende Mand. Paa Nationalforsamlingens Arbejde søgte disse Klubber at øve Indflydelse i Retning af Rousseaus Ideer om det menige Folks (Sansculotternes) Suverænitæt. Den Forfatning, som Forsamlingen udarbejdede, tilfredsstillede dem ikke; de ønskede en Republik. Frankrig blev et konstitutionelt Monarki med en lovgivende Forsamling; Forvaltningen lettedes ved at inndele Landet i 83 Departementer i Stedet for de gamle Provinser. Disse vilkaarlige Inddelinger

¹⁾ Ideen til dette Tog kom fra Lafayette selv, der for at faa Kongen til Paris havde truet med, at et slikt Tog muligvis kunde finde Sted.

vanskeliggjorde paa den ene Side Tilblivelsen af et selvstændigt Liv i hvert enkelt Departement; men paa den anden Side bidroge de stærkt til Dannelsen af en almen fransk Nationalfølelse. Kirken stilledes under Staten, dens Godser inddroges, dens Tjenere skulde lønnes af Staten; hvert Departement fik sin Biskop. Retsplejen skulde være let, billig og ens for alle, og Edsvorneretter (Juryer) indførtes i kriminelle Sager.

Men Biskopperne og Præsterne vægrede sig ved at aflægge Ed paa den nye Kirkeforfatning, og Kongen blev da betænkelig. Mirabeau, som han under disse Forhold tænkte at støtte sig paa, døde i Foraaret 1791; og Kongen saa sig nu uden Venner. Emigranterne og Udlandet bleve fra nu af hans Haab, og i Slutningen af Juni flygtede han fra Paris med sin Familie. Men i Nærheden af Grænsen blev han standset, og uden at forsøge paa at gøre Modstand lod han sig føre tilbage til Paris. Hans ynkelige Optræden gjorde alle Vegne et pinligt Indtryk; flere betydelige Mænd, f. Eks. Girondinernes¹⁾ Førere, begyndte fra nu af at arbejde for Republikkens Indførelse. Kongen erklæredes for afsat og holdtes Sommeren over under Bevogtning; men i September indsattes han paa ny efter at have besvoret den nye Forfatning. Den 30te September opløstes Nationalforsamlingen, og Dagen efter traadte

Den lovgivende Forsamling (1791—1792)

sammen. Nationalforsamlingen havde efter Advokaten Robespierres Forslag bestemt, at ingen af dens Medlemmer kunde vælges ind i den nye Forsamling; det var derfor helt nye og uerfarne Mænd, som traadte frem. De betydeligste vare Girondinernes Førere. Disse gjorde sig til Talsmænd for 3 Punkter: Afskaffelsen af Kongens Vetoret, en kraftig Op-

¹⁾ Partiet fik sit Navn deraf, at dets betydeligste Repræsentanter i den følgende lovgivende Forsamling vare fra Departementerne ved Gironde.

træden over for Emigranterne og Udlandet, og strenge Love mod de ubeedigede Præster.

Kejser Leopold ønskede ikke Krig med Frankrig, men ansaa det for nødvendigt at sikre sig ved et Forbund med Preussen 1792. Faa Uger efter døde han. I Frankrig blev Forbundet Anledning til en saadan Bevægelse, at Kongen maatte tage et Ministerium af Girondiner og erklære Østrig og Preussen Krig. Hæren var i fuld Opløsning, da de fleste Officerer vare emigrerede, og al Disciplin ophørt; men de to Koalitionsmagter vare heller ikke rustede, og hele Sommeren gik hen, inden deres Hære kunde rykke frem.

Imidlertid vedtoges en Lov mod Præsterne; Kongen nægtede den sin Tilslutning, og Pariserpøbelen kom derved i stærk Bevægelse. Da saa samtidig de fjendtlige Armeers Anfører, Ferdinand af Braunschweig, udstedte et Manifest, hvori han truede Paris med Ødelæggelse, hvis Kongen led nogen Overlast, kom Kongen til at staa i Landets Øjne som Emigranternes og Fjendernes hemmelige Forbundsfulle. Jakobinerne organiserede da Forstædernes Masser til en Storm paa Tuilerierne, og den 10de August fandt denne Sted. Man forstod at gøre Nationalgardens Holdning vaklende; men da det viste sig, at de faa Schweizerkompagnier dog vare tilstrækkelige til at forsvare Slottet, bevægede man den svage Konge til at begive sig over i den lovgivende Forsamling og befale Schweizerne at standse Kampen. Under Bortmarchen fra Slottet blev en stor Del af dem nedhugget. Den lovgivende Forsamling vedtog at suspendere Kongen og indkalde en ny grundlovgivende Forsamling, Danton blev Justitsminister i den foreløbige Regering. Lafayette, der var ved Grænsen, nægtede denne Regering Lydighed; men hans Soldater forlode ham, og han maatte flygte over Grænsen. Østrigerne holdt ham i strengt Fængsel i 5 Aar.

Parises Kommuneraad var nu den egentlige Herre over Situationen. Fængslinger, Husundersøgelser og Konfiskation af Emigranternes Gods foretoges i stor Udstrækning. Fra Grænsen rykkede Fjenderne frem, og hver Beretning om

deres Fremgang gav Anledning til vilde Rygter om Royalisternes Forræderi. Danton besluttede da at benytte Ophidselsen til at skræmme Royalisterne. En Bande Sansculotter blev sluppet løs paa Fængslerne, og hened 1400 af de fængslede myrdedes ved en »Folkejustits« (2den—3dje September). Under slige Forhold foregik Valgene til den nye Forsamling, der traadte sammen den 21de September.

Republikken.

(1792—1804).

Nationalkonventet (1792—1795).

Man enedes i Konventet straks om, at Frankrig skulde være en Republik. Men for øvrigt gjorde der sig fra første Færd en stærk Modsætning gældende mellem den girondinske maadeholdne Majoritet og den jakobinske Minoritet, der vilde gribe til de voldsomste Forholdsregler. Denne Minoritet, kaldet Bjærget, havde bag sig Paris's Kommunerraad og de bevæbnede Sansculotskarer fra Forstæderne, og Girondinerne lode sig ofte forskrække til at give efter. Saaledes frafaldt man at gøre Ansvar gældende for Septembermordene, men gik med til at anklage Kongen, og da dette først var sket, kunde man ikke hindre hans Domfældelse. Med en meget lille Majoritet blev han dømt og derpaa henrettet (21de Jan. 1793). I Paris styrede Kommunalraadet, som det vilde, uden Hensyn til Konventet, og de velstaaende levede i en bestandig Fare for at udplyndres; i Provinsbyerne vare Tilstandene ikke synderlig bedre.

Imidlertid var Ferdinand af Braunschweig blevet standset i sin Fremrykning ved Ardennerne samme Dag, som den lovgivende Forsamling opløste sig. Han havde derefter trukket sin Hær ud af Frankrig, og franske Skarer vare

trængte frem baade til Rhinen og ind i Belgien. Dette sidste Land blev styret af Danton, og de franske urolige Tilstande fandt ogsaa Vej derhen. Al ordentlig Regering hørte op. Danton indsaa, at Landet truedes med Undergang paa denne Maade, og efter at være vendt tilbage til Paris søgte han at faa skabt et stærkt Diktatur. Et Revolutionstribunal og et Velfærdsudvalg dannedes; men Konventets Majoritet kunde dels ikke rigtig forsone sig med Danton, dels droges den med ind i den fornyede Bevægelse, som Forholdet til Udlandet fremkaldte.

Kongens Henrettelse bragte Frankrig i Krig ogsaa med England, og der dannedes mellem dette Land, Østrig, Preussen, Holland, Spanien, Stater i Italien og Staterne ved Rhinen en Koalition (*1ste Koalition 1793—1797*), der snart blev meget truende. Belgien erobredes tilbage af de allierede, og den uheldige franske General forsøgte derpaa at genoprette Kongedømmet, men blev forladt af sine Soldater og maatte flygte til Fjenderne. Dette gav Royalistfrygten forøget Næring, og Sansculotterne benyttede sig heraf til at ydmyge Konventet. Danton, der selv frygtede Girondinerne, laante Haand her til, og den 2den Juni blev Konventet omringet og tvunget til at arrestere Girondens vigtigste Førere. Fra denne Begivenhed regner man Terrorismens Begyndelse.

Medens Preussens og Østrigs Opmærksomhed vendtes mod Øst (Polens anden Deling), og Englænderne intet videre foretog sig, blev Frankrig selv Skueplads for en Række voldsomme Oprør. Provinserne havde længe været forbitrede over Paris's Egenraadighed. Nu rejste man sig flere Steder til Kamp imod det af Kommuneraadet beherskede Konvent; Oprøret fandt Sted især i de store Byer i Syden, for hvilke de fængslede Girondinere vare Repræsentanter. Samtidig rejstes der i Vendée en Opstand til Gunst for Kongedømmet og den katolske Kirke.

Under disse forvirrede Forhold traadte Robespierre frem som den egentlige Leder. Han fik givet en Skinforfatning,

der gav Sansculotterne Magten¹⁾; han skød Danton til Side, og fra September organiserede han Rædselsherreder ved at danne en Revolutionsarmé og omdanne Revolutiostribunalet til en fuldstændig vilkaarlig Domstol. Guillotinen begyndte nu at arbejde; Dronningen, Hertug Filip af Orléans, der havde spillet en Jakobiners Rolle under Navn af Egalité, en Del af Girondens Førere og mange andre henrettedes. Provinserne, der kæmpede uden Sammenhold, kuedes ved de voldsomste Midler; Lyon blev næsten ødelagt, og Indbyggerne skødes ned massevis; i Nantes druknede man dem; Bordeaux udplyndredes, o. s. v. En Tredjedel af Befolkningen, mente man, vilde være nok til at grunde den ideale Republik, hvor Menneskene levede langt fra hinanden og kun havde nøjsomme Vaner. Toulon, der havde modtaget en engelsk Besætning, var den sidste By, som holdt sig; den erobredes i December.

Tillige havde Robespierre søgt at give Staten en ny Skikkelse. Den kristne Gudstjeneste afskaffedes, og en ny Kalender indførtes, der regnede Aaret fra den 22de September (Republikkens første Dag) og delte Aaret i 12 Maaneder²⁾, hver paa tre Dekader; hver Dekade havde 10 Dage. De 5 overskydende Dage indrettedes som Skuddage, nationale Højtidsdage, Sansculotiderne. Derimod optraadte Robespierre skarpt imod nogle Jakobinere, der vilde indføre en Kultus af Fornuften, og fik dem udstødte af Klubben.

Efter at Landet i Hovedsagen var bragt til Ro, vendte Robespierre sig mod Danton. Denne ønskede større Maadehold og mente, at Myrderierne nu kunde standse. Robespierre lod ham da fængsle og fik ham henrettet (April 1794). Robespierre var nu Eneherre; for at bevare sin Magt svækkede han Kommuneraadet og opløste Revolutionsarmeen;

¹⁾ Diktaturet skulde opretholdes, indtil den ydre og indre Fred var genoprettet.

²⁾ Vendémiaire. Brumaire. Frimaire. Nivose. Ventose. Pluiose. Germinal. Floréal. Prairial. Messidor. Thermidor. Fructidor.

men derved berøvede han sig de Midler, hvorved han havde besejret sine Modstandere. Hele Revolutionsjustitsen samledes i Paris; derved steg Tallet paa de henrettede i Byen overordentlig, og alle fik et levende Indtryk af Rædselens Omfang. En virkelig Styrelse var der ikke Tale om; der eksisterede en stor Mængde Underudvalg og Kommissariater, der idelig laa i Strid med hverandre, og Robespierre kunde ikke forsøge paa at ordne dem uden at skabe sig en Mængde Fjender. Dertil kom, at han fik et Skær af Latterlighed over sig, da han lod Konventet vedtage, at Landet troede paa et højeste Væsen og paa Sjælens Udødelighed, og da han selv ved en stor Fest lod sig hylde i det højeste Væsens Navn. Da han saa endvidere begyndte at tænke paa at ende Krigen med Udlandet, kom Partierne til at se paa ham med mistænksomme Øjne. Der dannedes nu af de misfornøjede en S sammensværgelse, som førte til, at man den 9de Thermidor (27de Juli) i Konventet angreb Jakobinerne og besluttede at fængsle Robespierre og hans Venner. Kommuneraadet befalede ganske vist at befri de fangne og kaldte Sektionerne under Vaaben. Men Tilstrømningen var mat og uden Plan; Nationalgarden viste sig upaalidelig, og Konventet kunde lade Raadhuset, hvor Robespierre holdt Standkvarter, storme. Robespierre blev saaret og fængsledes paa ny, og den næste Dag (10de Thermidor) henrettedes han og hans Venner. Henved 80 af hans ivrigste Tilhængere besteg i de følgende Dage Skafottet. Dermed endte Terrorismen.

Paris og Frankrig aandede atter op, da Robespierre var borte, og det blev umuligt at fortsætte med Rædselsregeringen. Velfærdsudvalget opløstes; men Konventet kunde dog ikke faa Bugt med Anarkiet. Middelstanden begyndte imidlertid atter at tage Magten; Girondens Repræsentanter vendte igen tilbage til Konventet; Jakobinerklubben lukkedes, og Sansculotterne afvæbnedes.

Fra Begyndelsen af 1794 havde Krigen med Udlandet taget en gunstig Vending. I Velfærdsudvalget styrede Carnot

Krigsvæsenet, og han optog i stor Stil den Kampmetode, som Nødvendigheden havde skabt for de uordnede franske Hære, at søge at overvælde Fjenden ved overalt at optræde med store Masser. Desuden fandt han dygtige Førere, som Pichegru og Hoche. En ivrig Agitation blev endvidere drevet i flere af de krigsførende Lande; Republikken skulde gøre Propaganda. Særlig lykkedes det at rejse et Oprør i Polen under Kosciuszko, hvorved Preussens og Østrigs Optræden over for Frankrig ganske lammedes. I Sommeren 1794 erobredes Belgien, og Vinteren derefter trængte Pichegru ind i Holland, hvor Statholderen forjoges, og Landet indrettedes som den bataviske Republik, der i Virkeligheden var en fransk Vasalstat. Preussen, som var misfornøjet med Østrig i de polske Anliggender, indledede nu Fredsunderhandling, og i Basel sluttedes der i Foraaret 1795 en Fred, hvorved Preussen indrømmede Frankrig Belgien og Rhin-grænsen. Kort efter sluttede ogsaa Spanien Fred, og dets Frygt for England drev det endogsaa til at slutte Forbund med Republikken.

Paa samme Tid blev et Par Opstande af Sansculotterne i Paris slaede ned, og rundt om i Provinserne dannede Middelstanden Politiskarer, der gik voldsomt frem mod Jakobinerne. En Terrorisme i konservativ Retning syntes i Færd med at danne sig, og mange haabede at se Kongedømmet genoprettet. Ludvig den 16des Søn, Ludvig, sad som Fange i Paris; til ham knyttedes Forhaabningerne; men han døde ud paa Sommeren som Følge af slet Behandling, og hans Farbroder, Greven af Provence, der nu var Arving, var kompromitteret ved sin Deltagelse i Emigranternes Stemplinger mod Landet. Der blev nu ikke længere Tale om Kongedømmets Genoprettelse. Konventet vedtog en konservativ republikansk Forfatning, og da Royalisterne forsøgte at optræde herimod, blev de overvundne af Konventets Soldater under Bonaparte. 3 Uger efter opløste Konventet sig, og den nye Forfatning traadte i Kraft (26de Oktober 1795).

Direktoriet (1795—1799).

Den nye Forfatning lagde Administrationen i Hænderne paa 5 Direktører, som valgtes af de ældres Raad. Den lovgivende Magt udøvedes af to Kamre, de yngres Raad, der udarbejdede Loven, og de ældres Raad, der vedtog dem. Bestemmelserne for Valgbarhed fastsatte en vis Alder og fast Bopæl i en længere Aarrække og gav derved disse Forsamlinger en konservativ Karakter. Denne nye Regering havde betydelige Opgaver; dels skulde Krigen med Udlandet afsluttes, og dels skulde Landets indre Forhold ordnes. Pengevæsenet var i den sørgeligste Forvirring, Retsplejen og Undervisningsvæsenet var i fuldstændig Forfald, de sædelige og borgerlige Forhold vare uden Fasthed, Ægteskab bestod endnu næsten kun af Navn. Men Direktoriet forsømte disse Opgaver for at manøvrere mellem Partierne og bevare sin politiske Magt. Ind ad til svingede det mellem Royalister og Jakobinere, ud ad til benyttede det Krigen til at holde Masserne i en vedvarende Gæring; men derved blev det efterhaanden helt afhængig af Hæren og Generalerne.

Bonaparte havde efter sine Tjenester i de sidste Gadekampe i Paris faaet Befalingen over alle Landets Garnisoner, og med stor Myndighed holdt han over den indre Orden. Men i Foraaret 1796 fik han Kommandoen over den italienske Armé. Direktoriet havde besluttet at føre Krigen baade i Tyskland og Italien; ved Rhinen fik Moreau Befalingen, og der ventede man, at Hovedslaget skulde føres. Bonaparte skulde operere mod Kongen af Sardinien og hans østrigske Forbundsfølge. Bonaparte var født 1769 i Ajaccio paa Corsica og udmærkede sig ved den utrolige Energi og Arbejdsevne, han var i Besiddelse af; for ham var Studium og Beregning alt, medens de øjeblikkelige geniale Indskydelser kun spillede en underordnet Rolle. Inden han overtog Befalingen i Italien, studerede han nøje Frankrigs tidligere Felttog i dette Land og lagde sine Planer i Overensstemmelse med de Erfaringer, der indeholdtes heri.

Efter i kort Tid at have bragt Orden i sin Hærs Forplejning gik Bonaparte i April 1796 over Appeninerne. En Række Sejre tvang Sardinien til at slutte Fred i Turin og afstaa Savoyen og Nizza. Dernæst kastedes Østrigerne tilbage mod Øst (Lodi), og Milano besattes. De mindre Stater i Italien maatte slutte særlige Overenskomster med Frankrig, og store Kontributioner i Penge og Kunstværker sendtes til Paris.

I Tyskland begyndte Felttoget først, efter at alt dette var foregaaet, og endskønt Østrigerne havde svækket deres Hær ved at sende Undsætning til Italien, bleve dog de franske Hære slaade og nødte til at gaa tilbage over Rhinen. Derimod vedblev Bonaparte at sejre i Italien. Mantua belejredes, og alle Undsætningsforsøg strandede (Arcole, Rivoli). I Foraaret 1797 begyndte Bonaparte en Fremrykning mod selve de østrigske Lande; men selv ønskede han Fred, da han begyndte at sysselsætte sig med Planer til et Felttog i Orienten. Venedig var nemlig blevet besat, og de ioniske Øer dermed komne i Franskmændenes Hænder; dette havde givet Bonaparte Ideen til hans ægyptiske Felttog. Direktoriet ønskede at fortsætte Krigen; men dels var det afhængigt af Bonaparte, fordi han sendte det Penge fra Italien, dels havde det maattet benytte hans Bistand til at sprænge de yngres Raad, hvor nye Valg havde skabt en royalistisk Majoritet med Pichegru som Leder. Pichegru var blevet deporteret; og samtidig var Carnot blevet styrtet og var flygtet til Genf. Direktoriet maatte nu føje sig efter Bonapartes Vilje og slutte Vaabenstilstanden i Campo Formio 1797. Frankrig fik Belgien og Rhingrænsen. Lombardiet omdannedes til den cisalpinske Republik i nøje Forbindelse med Frankrig; Venedig blev givet til Østrig som Erstatning for Lombardiet; men de ioniske Øer beholdt Frankrig. Genua knyttedes ligeledes nøje til Frankrig og omdannedes kort efter til den liguriske Republik.

I det følgende Foraar greb Direktoriet egenmægtig ind i Kirkestatens Forhold. Paven førtes bort som Fange, og Landet omdannedes til den romerske Republik. Og i Schweiz

indrettedes den helvetiske Republik ligeledes efter fransk Mønster. Republikken begyndte at omgive sig med et Bælte af mindre Stater. Og samtidig fik Bonaparte sat igennem, at der udrustedes en Ekspedition til Ægypten. Fra Toulon sejlede Flaaden uden Hindringer til Abukir. Under Vejs erobredes Malta fra Johannitterne. Men medens den franske Hær fra Abukir drog ind i Landet, blev Flaaden ødelagt af Englænderne under Nelson paa Abukirs Red, og Forbindelsen mellem Hæren og Frankrig var derved afbrudt. Bonaparte underlagde sig ganske vist Landet; en Kamp ved Pyramiderne sprængte Mammelukkernes Rytterskarer, og Kairo blev besat. Men Bonaparte tænkte dog kun paa, hvorledes han skulde komme tilbage. Et Indfald i Syrien førte ikke til noget, og da der saa kom daarlige Efterretninger hjemmefra, besluttede han at overgive Befalingen til Kléber og selv vende hjem. Efter 6 Ugers Sejlads lykkedes det Bonaparte at lande i Sydfrankrig (Oktober 1799).

Direktoriet Optræden i Kirkestaten og Schweiz havde medført, at England, Rusland og Østrig sluttede en ny Alliance imod Frankrig. Men før disse Magter havde endt deres Forberedelser, havde Direktoratet begaaet en ny Voldshandling; det havde ladet den romerske Republik rejse Krav paa Lenshøjhed over Neapel¹⁾, og derefter havde et fransk Korps besat Landet, forjaget Kongen og indrettet en republikansk Styrelse. Et Par Maaneder efter, i Foraaret 1799, begyndte den store Krig, den *2den Koalition* (1799—1801).

Østrigerne besejrede Franskmandene i Tyskland og erobrede en Del af Schweiz; og i Italien bleve de franske Hære totalt slaaede af Russere og Østrigere under Suvarov. Den østrigske Regering forlangte imidlertid, at Russerne skulde overlade dem Italien, og Suvarov maatte over St. Gotthardt føre sin Hær til den anden Side Alperne, hvilket ogsaa under utrolige Besværigheder lykkedes ham. Men Koalitionsmagternes enige Optræden var dermed forbi.

¹⁾ I Henhold til Pavernes Lenshøjhed i Middelalderen.

Under disse Forhold var det, at Bonaparte vendte tilbage. I Direktoratet selv var der Splid, navnlig havde Sieyès ikke noget imod en Forfatningsforandring; de ældres Raad sympatiserede med Bonaparte, de yngres Raad havde valgt hans Broder, Lucien, til Formand, og paa Generalerne kunde han stole. De ældres Raad overdrog Kommandoen i Paris til Bonaparte; men da han derpaa fremtraadte i Kamrene med sit Forslag om en ny Forfatning, rejste der sig især i de yngres Raad en heftig Storm imod ham. Han lod da Salen rydde af Soldater, og i et privat Møde overdrog et Antal Mænd til Bonaparte, Sieyès og Roger Ducos at styre Staten med konsularisk Magt, indtil en ny Forfatning kunde udarbejdes (18de og 19de Brumaire Aar VIII, 9de og 10de November 1799).

Konsulatet (1799—1804).

Den nye Regering anerkendtes uden Modstand. Bonaparte blev straks Sjælen i Styrelsen, og medens Sieyès var beskæftiget med at udarbejde den nye Forfatning, tog han fat paa at organisere Styrelsen. I meget kort Tid fik han alle Vegne Orden og Fasthed gennemført. Departementerne lod han styre af stærkt afhængige Præfekter, den frie Guds-tjeneste anerkendtes, Amnesti tilstodes Emigranter og forviste, og Pengevæsenet ordnedes ved Oprettelsen af Banque de France. Sieyès' Forfatningsplan ændrede Bonaparte i monarkisk Aand, saa at han som første Konsul fik hele den egentlige Styrelse, medens hans 2 Medkonsuler kun vare raadgivende. Gennem et meget indviklet Valgsystem valgtes forskellige Korporationer, der skulde drøfte og vedtage Lovene; men det hele var kun en Maske for Førstekonsulens Enevælde. Denne Forfatning traadte i Kraft, inden den endnu var vedtaget af Folket; og Bonaparte tog derefter Bolig i Tuilerierne, hvor Livet snart antog et Hoflivs Former med en stiv og pompøs Etikette.

Krigen med England og Østrig slæbte sig imidlertid hen. I en Skrivelse til de to Monarker personlig tilbød

Bonaparte Fred; men da Englænderne forlangte Bourbonernes Genindsættelse, havde Bonaparte et godt Paaskud til at genoptage Kampen. Russerne havde faktisk trukket sig ud af Krigen og indtog i den følgende Tid en stadig fjendtligere Holdning over for England.

Bonaparte sendte nu Moreau til Tyskland og Masséna til Italien; og da den sidste var uheldig og blev indesluttet i Genua, gik Bonaparte selv med en Hær over store St. Bernhard og faldt saaledes Østrigerne under Melas i Ryggen. Han besatte Milano og genoprettede den cisalpinske Republik, og kort efter slog han Melas afgørende ved Marengo (14de Juni 1800). Melas maatte rømme hele Landet vest for Adige; Italien var generobret, og Bonaparte vendte tilbage til Paris. I Tyskland trængte Moreau sejrrig frem, og det kom da til en Fred med Kejseren i Lunéville (1801), hvorved Campo Formio Freden bekræftedes. De tyske Rigsfyrster, der mistede Land vest for Rhinen, skulde have Erstatning i Tyskland og fik ogsaa dette ved Bonapartes Hjælp (1803), idet de gejstlige Fyrstendømmer og frie Rigsstæder paa 6 nær inddrog og fordeltes. I Italien blev Toscana gjort til et Kongerige, og den cisalpinske Republik omdannedes i monarkisk Retning til den italienske Republik med Bonaparte som Præsident.

I Ægypten havde Kléber med stor Dygtighed hævdet Franskmandenes Herredømme. Men han blev myrdet samme Dag som Slaget ved Marengo, og hans Efterfølger var uden Dygtighed. Denne maatte omsider kapitulere og lade sin Hær føre tilbage til Frankrig paa engelske Skibe. I England rejste der sig en stærk Stemning for Fred. Pitts Afslag paa Bonapartes Fredstilbud havde styrket Oppositionen, og da den nye franske Regering viste sig at staa paa stærke Fødder, blev Pitt styrtet af Addington. Rusland havde samtidig tvunget Danmark og Sverige til at indtræde med det i et bevæbnet Neutralitetsforbund, der var rettet mod England; og Addington aabnede Fredsunderhandlinger Kejser Pouls Død og Slaget paa Kjøbenhavns Red 2den April

1801 fjernede ganske vist Faren, som truede fra det nordiske Forbund; men efter Ægyptens Rømning var der ikke længere nogen virkelig Grund til at fortsætte Krigen, og Freden sluttedes da i Amiens (1802). England fik Ceylon og Trinidad, men skulde rømme Malta og Ægypten. Efter Freden udnævntes Bonaparte til livsvarig Konsul.

Førstekonsulens indre Styrelse havde imidlertid fortsat Bestræbelserne for at ordne Landet. Med Paven sluttedes et Konkordat (1802), hvorved den katolske Religion genindførtes; Biskopperne skulde udnævnes og lønnes af Staten; Kirkegodset forblev inddraget. Herved sikredes Krediten, idet de mange, der havde faaet de inddragne Kirkegodser, først nu kunde føle sig fuldt sikre i Besiddelsen. Endvidere ordnedes Skolevæsenet; den højere Undervisning fremmedes ved Statens Støtte; men Almueskolen forsømtes, idet den overlodes til Kommunerne. Retsplejen ordnedes ved en ny Lovbog, code civil Napoléon, der sikrede den borgerlige Frihed og Lighed for Loven. Derimod forsvandt den politiske Frihed mere og mere, og den sociale Lighed ligeledes. Den gamle Adel søgte Konsulen at kalde tilbage, og en ny privilegeret Adel skabtes, idet Æreslegionen oprettedes (1802). Frankrigs Grænser udvidedes paa samme Tid, ved at man inddrog Piemont.

Freden med England blev ikke af lang Varighed. Dette Land vilde ikke rømme Malta og saa med stor Misfornøjelse paa Frankrigs stadig voksende Magt. Allerede i Foraaret 1803 begyndte Krigen igen; Hannover besattes, og Bonaparte fattede Planen til en Landgang i England. En Inspektionsrejse langs med Kysten ved Kanalen blev til et fuldstændigt Triumftog for Bonaparte. Og da han i Begyndelsen af det næste Aar kom til Kundskab om en Sammensværgelse, som var stiftet af Pichegru, og i hvilken Moreau syntes at være indviklet, fandt han Lejligheden gunstig til at genoprette Monarkiet i sin Person. Pichegru dræbte sig selv i Fængslet, Moreau landsforvistes, og Royalisterne skræmmedes, ved at Bonaparte lod et Korps gaa over Rhinen og bortføre den

bourbonske Prins Enghien, der nogle Dage senere blev skudt som medskyldig i S sammensværgelsen. Under det almindelige levende Indtryk af, hvor nødvendig Bonaparte var for Frankrig, overdrog Senatet ham arvelig Kejsermagt. Den 20de Maj 1804 proklameredes Kejserdømmet. Først flere Maaneder efter bekræftedes det ved en Folkeafstemning, og den 2den December kronedes Bonaparte som Napoleon den 1ste i Nôtre-Dame af selve Paven, Pius den 7de. I Begyndelsen af det følgende Aar lod han sig i Milano krone som Konge af Italien.

Kejserdømmet.

(1804—1814).

Forskellen mellem Napoleons Stilling som Kejser og som Førstekonsul bestod væsentlig i, at hans Magt nu var blevet arvelig. Deri laa et sidste stort Brud med Revolutionens Hævdelse af Folkets Suverænitet. Napoleons Ærgerrighed fik derved en mere personlig Art, og hans tidligere Kammerater følte sig dog kun bundne til ham, saa længe de endnu kunde vente noget af hans Foretagender. Indtil 1807 skaffer Napoleons Politik Frankrig en Stormagts Stilling i Vest- og Syd-Europa, og hans Hjælpere faa Kongeriger og Vasalfyrstendømmer i Mængde. Men medens nu disse længtes efter at nyde de vundne Fordele i Fred, fattede Napoleon Planen om at danne et europæisk Kejserdømme for ad den Vej at knuse England. Denne Kamp mod Øriget betragtede han som sin personlige Æressag; men ved den trættedes hans Vaabenfæller, Frankrigs Velstand udtømtes, og omsider faldt saa Kejserdømmet sammen.

Tiden til 1807. Den 3dje og 4de Koalition.

Samtidig med at Kejserdømmet oprettedes, var Pitt atter traadt i Spidsen for Englands Styrelse. Napoleon satte

al Kraft ind paa at faa en Landgang i England bragt i Stand; men medens Englands Flaade beherskede Kanalen, fik Pitt en Koalition bragt i Stand med Østrig og Rusland. Ogsaa Sverige sluttede sig til denne *3dje Koalition* (1805). Man ansaa Napoleon for at være bundet ved Rustningerne ved Kanalen; men Kejseren sendte hurtig og hemmelig sine Tropper ad forskellige Veje ind i Tyskland. Ved Ulm blev den fremskudte østrigske Hær under Mack omringet og maatte kapitulere. En Maaned senere holdt Napoleon sit Indtog i Wien, og fjorten Dage efter slog han Russerne og Resten af Østrigerne fuldstændig ved Austerlitz (2den Decbr. 1805). Russerne fik derefter Lov til at trække sig tilbage; men Østrig maatte slutte en haard Fred i Pressburg. Venedig og Dalmatien afstodes til Italien, Tyrol til Bayern, nogle schwabiske Besiddelser til Baden og Württemberg. Disse tre Stater havde nemlig sluttet sig til Napoleon; Bayern og Württemberg fik desuden Titel af Kongeriger. Endvidere maatte Østrig betale en betydelig Krigsskadeserstatning.

Umiddelbart efter Freden erklæredes Bourbonerne i Neapel for afsatte, da dette Land havde ladet Englænderne gøre Landgang. Kong Ferdinand maatte flygte til Sicilien, og Napoleons Broder, Josef, blev Konge i Neapel (1806). Nogle Maaneder senere blev en anden Broder, Ludvig, Konge i Holland; andre af Napoleons nærmeste fik andre Lande. Og midt paa Aaret stiftedes derefter Rhinforbundet med de sydtyske Stater. Staterne bevarede den indre civile Suverænitet; Napoleon fik den militære og udenrigspolitiske Styrelse. Forbundet holdt Møder i Frankfurt; og i flere Henseender blev det et Forbillede for det nuværende tyske Rige. Derpaa erklærede Napoleon, at han ikke længere anerkendte det tysk-romerske Kejserdømme, og Kejser Frants den 2den blev fra nu af Kejser Frants den 1ste af Østrig.

Preussen, som før Austerlitz havde tænkt paa at træde op imod Napoleon, sluttede efter dette Slag et Forbund med ham og fik Hannover. Men da Pitt paa denne Tid døde, og Fredsstemninger atter opstode i London, frygtede Frederik Vilhelm

den 3dje, at han atter skulde miste Hannover. Han forlangte af Napoleon, at denne skulde rømme Tyskland, og saaledes begyndte en ny Krig, den *4de Koalition* (1806—1807). I en Haandevending bleve de preussiske Hære slaaede ved Jena og Auerstädt og Landet oversvømmet; Berlin besattes, og Frederik Vilhelm flygtede til Königsberg. Russerne, som kom ham til Hjælp, bleve ligeledes slaaede, først ved Eylau og senere ved Friedland; og det kom derefter til en Fred i Tilsit (1807). Her mødtes Napoleon personlig med Alexander og vandt denne for sig. De to Stater sluttede sig sammen mod England; Rusland skulde endvidere tvinge Sverige ind i Alliancen og gøre sig betalt med Finland. Danmark vilde Napoleon selv tvinge for at vinde dette Lands Flaade. Preussen maatte afstaa alle sine Besiddelser vest for Elben, der omdannedes til Kongeriget Westfalen for Napoleons yngste Broder, Jérôme. Posen og Warschau maatte ligeledes afstaas og samledes til Storfyrstendømmet Warschau. Kurfyrsten af Sachsen, der ved at slutte sig til Napoleon opnaaede Kongenaavnet, skulde styre disse Lande under Napoleons Protektorat. Kort efter overfaldt England Danmark og bortførte dets Flaade efter at have bombarderet Kjøbenhavn, og Danmark sluttede derpaa en nøje Alliance med Napoleon, men var nu uden synderlig Værdi for ham.

Kejserdømmets største Højde (1807—1812).

Under sit Ophold i Berlin proklamerede Napoleon Fastlandsspærringen mod England. Ethvert Haab om at bekæmpe England paa Havet var svundet, ved at Nelson samtidig med Napoleons Sejr ved Ulm havde ødelagt den franske Flaade ved Trafalgar (1805). Nu vilde Napoleon søge at knuse England ved at ødelægge dets Handel med Fastlandet. Men ved denne Kampplan gjorde Napoleon sig den største Del af Handelsstanden til Fjende. Endvidere kastede den ham ind i hans skæbnesvangre Forsøg paa at bemægtige sig Spanien og Portugal.

Portugal, der stod i nøje Forbindelse med England, blev besat af et fransk Korps (1807); men allerede Aaret efter maatte det atter rømmes. Under disse Kampe samlede Napoleon betydelige Troppemasser i Spanien, hvis Konge, Karl den 4de, var helt afhængig af ham. Ebrolandet erklæredes for inddraget, og Madrid besattes. En Folkeopstand tvang Karl til at nedlægge Kronen til Fordel for sin Søn, Ferdinand den 7de; men ved et Møde i Bayonne truede Napoleon dem til begge at nedlægge Kronen til Fordel for hans Broder Josef (1808). Neapel skulde saa Svogeren Murat have. Men Spanierne, som vare uvidende og beherskedes af deres Munke, besade en stærkt udpræget Nationalfølelse og følte sig dybt krænkede over »Barbarernes og Kætternes« Overgreb. En Opstand brød ud, der var saa voldsom, at Josef atter maatte forlade Madrid.

Napoleon holdt imidlertid en Sammenkomst i Erfurt med alle sine Forbundsfæller og Vasaller; og herfra begav han sig til Spanien, hvor det i kort Tid lykkedes ham at genoprette sin Broders Trone. Derimod fik han aldrig Røiigheden i Landet helt genoprettet, da hans Opmærksomhed idelig droges mod Øst.

I Tyskland havde der hidtil ingen Nationalbevidsthed været. Men Franskmændenes Optræden begyndte at skabe en saadan. Filosofen Fichte holdt sine patriotiske Taler, og den preussiske Minister v. Stein begyndte en Reorganisation af Landet, som ved at gennemføre borgerlig Ligeberettigelse og ved at give Stæderne Selvstyre snart bragte en national Vækkelse i Gang. Tillige omdannedes Hæren ved almindelig Værnepligt; og om end Napoleon fik v. Stein afskediget og tvang Preussen til tilsyneladende at standse sin militære Udvikling, gik denne dog i al Hemmelighed fremad. Østrig troede at kunne drage Fordel af denne vaagnende nationale Bevidsthed og angreb Napoleon (1809). Men endnu var alt for umodent, og om end Kampen var haardere end tidligere, sejrede Napoleon dog igen, og Østrig blev ved Freden yderligere svækket. Men derefter begyndte Rusland at forurolige ham.

Tilsyneladende stod Napoleon nu paa Højden af sin Magt. Kun i Spanien kæmpede smaa Bander med engelsk Hjælp. Men dog begyndte store Skrøbeligheder at komme frem. Frankrigs Finanser holdtes kun oppe ved store Brandskatninger af de overvundne Lande; al Handel laa nede, og en stor Krise indtraf 1811. Universitetet og Litteraturen lænkebandtes ved skarp Censur, og samtidig med at Napoleon indførte en Katekismus, der skabte en halvt mystisk Kultus af ham, blev han sat i Band af Paven, fordi han havde inddraget Kirkestaten. Skønt han fængslede Paven, lykkedes det ham ikke at blive løst fra Bandet. I Holland nægtede Ludvig at overholde Fastlands-spærringen; han blev afsat, og Landet inkorporeredes (1810). Ligeledes inddroges Hansestæderne og Oldenburg; Inddragelsen af dette sidste Land, der siden 1773 stod i Forbindelse med Rusland, var et alvorligt Tegn paa et forestaaende Brud med denne allierede. Og det var ikke nogen paalidelig Vinding, Napoleon samtidig vandt ved at besvoge sig med den østrigske Kejser, idet han efter at have opløst sit barnløse Ægteskab med Josefine giftede sig med Kejser Frants' Datter, Marie Louise (1810). Aaret efter fødte hun ham en Søn, der efter de gamle tysk-romerske Kejseres Skik fik Titlen Konge af Rom.

Kejserdømmets Undergang (1812—1814).

Medens Forholdene i Spanien i Slutningen af 1811 og Begyndelsen af 1812 vedbleve at være alvorlige, kom det til aabent Brud med Kejser Alexander. I April 1812 erklæredes Krigen, og med 500,000 Mand overskred Napoleon to Maaneder senere Grænsefloden Njemen. Russerne efterlignede Spaniernes Kampmaade; de undgik de store Slag og trak sig alle Vegne tilbage. Napoleon rykkede utaalmodig stadig videre, og uden for Moskva kom det til et stort og blodigt Slag, som Napoleon vandt. Men dets Frugter forspildtes, idet Russerne faa Dage efter afbrændte Byen og derved gjorde det umuligt for Napoleon at tage Vinterophold

i Staden. Han opsatte for længe at tiltræde Tilbagetoget i det Haab at bevæge Alexander til Fred. Først i Midten af Oktober brød Napoleon op; men de øde Veje, som nu for anden Gang skulde gennemvandres, og en streng Frost ødelagde snart saa godt som aldeles hans Hær. Russerne forfulgte ham til Beresina. Under utrolige Besværligheder kom han dog over denne Flod; men da Forfølgelserne nu standsede, opløstes Hæren fuldstændig. To Tredjedele kom aldrig tilbage, og kun 1000 Mand førtes i tjenstdygtig Stand tilbage over Njemen.

Napoleon forudsaa nu en alvorlig Kamp. Han ilede til Paris og foretog nye Rustninger. Fra Spanien, hvor Wellington havde erobret Madrid, hjemkaldte han sine prøvede Regimenter, nye Udskrivninger skulde give ham en Hær paa 3—400,000 Mand, og naar hertil kom Garnisonerne i Tyskland, haabede han at kunne holde sine Fjender Stangen. Imidlertid foregik der en Folkerejsning i hele Tyskland, i Begyndelsen spredt, senere mægtigere, og den gav hans Fjender Selvtillid og trak Krigen i Langdrag, indtil Frankrigs Kræfter vare udtømte.

I Begyndelsen af 1813 sluttede Preussen sig til Rusland og Sverige (den *6te Koalition* 1813—1814), og Landet øst for Elben var tabt for Napoleon. Østrig, hvis Politik Fyrst Metternich ledede, holdt sig afventende og neutral. Felttogets Begyndelse syntes at love godt for Napoleon; et Par Sejre gengav ham hans gamle Glans; men han var da uforsigtig nok til at tilbyde Vaabenstilstand og gav derved Fjenderne Anelse om sin Svaghed. Metternich optraadte nu som Fredsmægler; og da Napoleon slet ingen Indrømmelser vilde gøre, sluttede Østrig sig til Koalitionens. Napoleon vandt i den følgende Tid flere Gange; men i Reglen undvege Fjenderne Kamp med ham selv og kastede sig derimod over hans Generaler. Mere og mere trængtes Napoleon hen i Egnen om Leipzig, og hans Forbindelse med den nordlige Elbhær under Davoust truedes. Ved Leipzig kom det da omsider til den Række Slag, der under eet kaldes Folkeslaget

ved Leipzig (14de—18de Oktober 1813). I de første Dage var Napoleon nogenlunde heldig; men til sidst blev Fjendernes Overmagt for stor, og Franskmændene bleve aldeles slagne. Tyskland var dermed frit indtil Rhinen; Forbundsfællerne faldt fra, og de mange spredte Garnisoner rundt om i de tyske Fæstninger vare til ingen Nytte og bleve enkeltvis tvungne til Overgivelse.

Underhandlinger om Fred i Vinterens Løb førte ikke til noget, da Napoleon ikke vilde nøjes med Rhingrænsen. Nytaarsdag 1814 gik da de allierede under den preussiske General Blücher over Rhinen, og fra Schweiz, Holland og Spanien trængte andre Hære frem. I Italien beredte Murat sig til Frafald. Napoleon holdt i en glimrende 2 Maaneders Kamp denne uhyre fjendtlige Overmagt Stangen; men snart trak Kampen sig hen imod Paris, og da Generalerne vare trætte af Kampen, hjalp alt Napoleons Geni ikke. Uden for Paris kapitulerede Marmont, og den sidste Marts holdt Alexander og Frederik Vilhelm deres Indtog i Paris. Napoleon havde endnu 50,000 Mand om sig ved Fontainebleau; men paa Kamp var der ikke længere at tænke. Han gik ind paa at nedlægge Kronen mod at faa Elba og en aarlig Pension. Efter et mislykket Forsøg paa at tage sig selv af Dage ved Gift tog han Afsked med sin Hær og drog under Pøbelhobes Forhaanelser gennem Frankrig til sin Ø.

Kejser Alexander lod derpaa Bourbonerne genindsætte. Ludvig den 18de holdt sit Indtog i Paris, Ferdinand den 7de i Madrid. Ogsaa i Turin vendte den fordrevne Konge tilbage. Der sluttedes derpaa en Fred i Paris, hvorved Frankrig beholdt Grænserne fra 1792 med Savoyen og Nizza (1814). For at ordne Europas Forhold indbødes Magterne til at møde i Wien, og i Slutningen af Aaret fandt Kongressens Aabning Sted.

Kongressen i Wien. De 100 Dage.

Europas Statsgrænser vare helt forrykkede, og mangfoldige Intriger og modsatte Interesser vanskeliggjorde længe en mindelig Ordning. Napoleon havde bestandig dannet sine Stater efter klare geografiske og nationale Grænser, og dette Princip ønskede man ikke at opgive. Men ud derover var man ikke enig. Navnlig stode Østrig og England sammen imod Rusland og Preussen. Først efter næsten 3 Maaneders Forløb lykkedes det at faa et Grundlag fastslaaet. Men umiddelbart efter fik man Meddelelse om, at Napoleon havde forladt Elba og var landet i Frankrig.

Napoleon frygtede for, at man vilde føre ham til St. Helena, og foretrak at vove sit Liv i en sidste Kamp. Siden han havde forladt Frankrig, var Stemningen her blevet meget forbitret mod de hjemvendte Emigranter, og Kong Ludvigs Tronbestigelse var en Krænkelser af Nationens Ære, da han skyldte fremmede Magter sin Krone. Napoleon fandt da heller ingen Modstand ved sin Landstigning, og snart begyndte Soldaterne at slutte sig til ham. Efter 3 Ugers March holdt han sit Indtog i Paris; Kong Ludvig var flygtet til Belgien. Men med Kongresmagterne kunde Napoleon ikke komme til Forstaaelse; de erklærede ham i Europas Akt og vilde slet ikke forhandle med ham. Napoleon besluttede da at tage Kampen op. De mange hjemvendte Krigsfanger satte ham i Stand til at samle en Hær paa over 250,000 Mand; men i Folket var der ingen Begejstring. Hen imod Midten af Juni forlod Napoleon Paris for at angribe Blücher og Wellington i Belgien. Allerede faa Dage senere slog han Blücher ved Ligny¹⁾. Men derpaa tøvede han en hel Dag, og da han endelig den 18de Juni angreb Wellington ved Waterloo, kom Blücher ud paa Eftermiddagen denne til Hjælp. Den halvt vundne Sejr forvandlede nu for Napoleon til et totalt

¹⁾ Natten før Slaget flygtede Bourmont til Blücher og forraadte Napoleons Planer for ham.

Nederlag. Napoleon vendte straks tilbage til Paris og nedlagde Kronen til Fordel for sin Søn, Napoleon den 2den. Men Preusserne førte snart atter Ludvig den 18de tilbage; og Napoleon selv blev nødt til at gaa ombord paa et engelsk Skib. Englænderne førte ham til St. Helena, hvor de behandlede ham ufornødent strengt og smaaligt. Her døde han den 5te Maj 1821. Ludvig Filip lod 1840 hans Lig føre tilbage til Frankrig.

Midt under de sidste Kampe vare Wienerkongressens Forhandlinger foreløbig blevne afsluttede. Tillige sluttedes nu den anden Pariserfred, hvorved Frankrig afstod Savoyen og Nizza og skulde betale en stor Krigsskadeserstatning. 150,000 Mand fremmede Tropper skulde i fem Aar holde Landet besat. Ved disse Traktater ordnedes Europas Forhold for de næste 30 Aar.

1. *Legitimitetsprincippet* blev det store Princip for den nye Ordning. Men i Frankrig kunde det ikke slaa Rod efter Revolutionens Storme. I Tyskland bleve de legitime Fyrster en Hindring for Folkets store Drøm om national Enhed. I Syd-Europa gjorde de legitime Fyrsters Despoti dem snart grænseløst forhadte.

Mellem Alexander (græsk-katolsk), Frants den 1ste (romersk-katolsk) og Frederik Vilhelm den 3dje (protestantisk) sluttedes der paa den førstes Opfordring en Overenskomst, hvorved de forpligtede sig til at regere deres Folk efter den kristne Religionens Grundsætninger. Denne »hellige Alliance« var godt ment fra Alexanders Side, men blev af Metternich benyttet til et nyt Værn for den ubetingede Fyrstemagt. Det landsfaderlige Regimente blev et haardt Politiregimente, og de smaa Stater maatte finde sig i Alliancemagternes Indblanding i deres indre Anliggender.

2. *Landfordelingerne*. Rusland beholdt Finland og Bessarabien og fik desuden Storhertugdømmet Warschau, der som Kongeriget Polen traadte i personal Forbindelse med Rusland. Posen blev atter preussisk; Krakau blev en Fristat.

Preussen fik Vest-Sachsen og store Besiddelser ved Rhinen (Westfalen og Rhinprovinsen). Desuden fik det af Sverige og Danmark Forpommern mod at afstaa Lauenburg til Danmark.

Østrig opgav Belgien, men samlede til Gengæld sine Besiddelser ved at genvinde Tyrol og Dalmatien og erhverve Lombardiet og Venedig.

Italien. Sardinien og de smaa nord-italienske Stater kom i stærk Afhængighed af Østrig. Kirkestaten og Sicilien maatte støtte sig paa Østrig over for deres Undersaatter. Murat havde haabet at kunne beholde Neapel; men da han havde sluttet sig til Napoleon i de 100 Dage, blev han afsat, og Bourbonerne genindsatte. Ferdinand kaldte sig den 1ste af begge Sicilierne.

Spanien og Portugal beholdt deres gamle Grænser. I Spanien ophævede Ferdinand den 7de den under Kampen mod Napoleon af Folket vedtagne frie Forfatning.

Nederlandene. Holland og Belgien forbandtes til Kongeriget Nederlandene under Oranieren Vilhelm den 1ste.

Schweiz neutraliseredes, og dets Forfatning ordnedes som en Føderation af 22 Kantoner.

England fik Kaplandet og nogle Øer. Det beholdt Malta, og de ioniske Øer sattes under dets Beskyttelse. Helgoland afstodes af Danmark.

Skandinavien. Danmark maatte afstaa Norge og fik Lauenburg i Stedet. Sverige og Norge forbandtes i en personal Union.

Tyskland indrettedes som en Forbundsstat af 39 Stater. Under østrigsk Forsæde samledes en permanent Forbundsdag i Frankfurt. Men dennes langsomme Forretningsgang og Hensynet til, at ingen enkelt Stat skulde undertrykkes af de andre, gjorde det afmægtigt. En af Forbundsartiklerne paa bød Indførelsen af Stænderforfatninger.

3. *Den politiske Magtstilling*. Rusland var et Slags Forsyn for Europa. Det havde knækket Napoleons Magt. Ved sin uhyre samlede Landmasse fik det en afgørende

Indflydelse. England havde sit Rige over hele Verden i et Bælte af Kolonier og var Ruslands naturlige Modstander. Frankrig var endnu bestandig stærkt ved sin Enhed og Rigdom. Tyskland var afmægtigt, og dets ledende Magt, Østrig, optoges særlig af italienske og ungarske Interesser.

De folkelige Gæringers Tid.

(1815—1848).

Restaurationstiden.

(1815—1830).

Kongrestiden (1815—1823).

Efter de lange Kampe længtes Folkene alle Vegne efter Ro og Fred. Fyrsterne benyttede sig af denne Trang til at styre enevældigt og undertrykke alle Bestræbelser fra Befolkningens Side efter at faa virkelig Del i Styrelsen. Men Frihedslængslen døde ikke, selv om den i disse Aar ikke var stærk nok til at fremkalde virkelige parlamentariske Styrelser. I de Stater, hvor der fandtes Stænderinstitutioner, vare disse uden synderlig Betydning. Fyrsterne holdt sammen, og ved hyppige Møder styrkede de deres Optræden.

I *Frankrig* var Reaktionen i Begyndelsen meget voldsom (den hvide Terrorisme); men snart syntes dog *Ludvig den 18de* (1814—1824) at slaa ind paa en mildere Vej, medens hans Broder, Tronarvingen Karl af Artois, repræsenterede den yderste Reaktion. Et Mord, som fandt Sted paa dennes yngste Søn, bragte dog atter hans Indflydelse i Forgrunden; og da han selv blev Konge som *Karl den 10de* (1824—1830), syntes Emigranterne og Jesuiterne at raade ubestridt, og Hadet mod det Kongehus, som

fremmede Vaaben havde paatvunget Frankrig, voksede derved stadig i Befolkningen.

I *Tyskland* styrede Metternich, og han forstod at benytte Forbundsforsamlingen til i alle tyske Stater at gennemføre strenge Bestemmelser mod de folkelige Partier. De fleste Steder styredes der slet; saaledes vare Østrigs Finanser i en stadig Forvirring. Preussens derimod styredes fortræffeligt; af særlig Betydning var den preussiske Toldlov (1818), der ophævede alle Toldgrænser mellem de enkelte Provinser. Om en rigsstændersk Forfatning vilde Kongen dog ikke høre Tale, da han frygtede den store Modsætning, som fandtes mellem de gamle preussiske Lande og de ny-erhvervede Provinser. Han lod sig kun bevæge til 1823 at oprette raadgivende Provinsialstænder.

I Syd-Europa udbrød der flere Oprør. Særlig i Spanien vare Forholdene fortvivlede; Kolonierne havde revet sig løs, og Kongens lunefulde Styrelse lod alt forfalde. *Ferdinand den 7de* (1814—1833) blev tvunget ved en militær Opstand til at give en fri Forfatning (1820). Opstanden efterlignedes i Neapel og delvis i Sardinien. Men Alliancemagterne traadte nu sammen i Kongresser og besluttede at blande sig i disse Landes indre Forhold. Østrig genoprettede i Italien de gamle Tilstande; Frankrig gjorde det samme i Spanien, hvor Ferdinand den 7de siden regerede som en afsindig. Ogsaa i Portugal fandt der indre Uroligheder Sted; under disse skiltes Brasilien fra Moderlandet og blev et selvstændigt Kejserdømme.

Den vigtigste Tildragelse i disse Aar blev Grækernes Oprør mod Tyrkerne.

Det orientalske Spørgsmaal.

Kejser *Poul* (1796—1801) var en oprigtig, men luneful og voldsom Natur. Han havde med stor Iver kastet sig ind i den 2den Koalitionskrig i virkelig Forbitrelse mod den franske Revolution. Senere hen havde Østrigs og Englands

egennyttige Politik bragt ham til at nærme sig Førstekonsulen, og han havde dannet et bevæbnet Neutralitetsforbund med Sverige og Danmark rettet imod England. Just som Engländerne ved Slaget paa Reden 1801 sprængte dette Forbund blev Poul afsat og myrdet i St. Petersborg, og hans Søn, *Alexander den 1ste* (1801—1825), der havde samtykket i Faderens Afsættelse, blev Kejser. Om hans Deltagelse i Napoleonstidens Kampe er der oven for fortalt. Hans indre Styrelse var i mange Maader human og omsigtsfuld. Livegenskabet ophævedes i Østersøprovinserne, og Straffeloven gjordes mildere. Men begyndende Bevægelser i Befolkningen gjorde ham urolig. Det var dels en revolutionær, liberal Bevægelse, dels en national, panslavisk; grundforskellige i deres Væsen have de ofte i den følgende Tid virket hver i sin Retning, men ogsaa jævnlige sluttet sig sammen.

I Europa spillede Alexander efter 1815 en fremtrædende Rolle; men i Reglen beherskedes han af Metternich. Det var saaledes denne, der fik ham til at undlade at støtte Grækerne, da disse 1821 gjorde Oprør mod Tyrkerne, skønt Ruslands historiske Politik ellers gik ud paa at svække Tyrkiet.

Paa Balkanhalvøen holdt den religiøse Modsætning mellem Osmannerne og deres Undersaatter en stadig Gæring i Live. I Haab om russisk Hjælp udbrød der en Opstand i Rumænien; men da al Hjælp udeblev, blev Opstanden hurtig slaaet til Jorden. Derimod begyndte Grækerne samtidig en Opstand, der fik et andet Udfald. I det bjærgfulde Land kunde Tyrkerne ikke klare sig, og paa Havet udrustede de græske Skippere, der havde tjent kolossale Formuer ved Kornhandelen paa Sortehavet, med stor Offervillighed Krigsflaader, der lammede Tyrkernes Fremtrængen. Særlig berømt blev den fattige Fisker Kanaris' Daad; ved Chios sprængte han det tyrkiske Admiralskib med en Mængde tyrkiske Officerer i Luften. Foreløbig forstod Metternich at forhindre, at Grækerne fik Hjælp fra de europæiske Magter, skønt deres heltmodige

Kamp vakte Folkenes levende Medfølelse. Kun fra England kom der nogen Pengehjælp.

Sultanen fik imidlertid sin Vasal i Ægypten, Mehemed Ali, til at sende en Hær til Grækenland; og dennes Søn, Ibrahim Pasha, havde snart stor Fremgang. 1826 erobrede han Missolongi, og dermed syntes Grækernes Haab ude. Heldigvis laa Sultanen i Strid med Janitsjarerne, hvis Korps samme Aar paa voldsom Maade opløstes, og han kunde derfor ikke benytte Øjeblikket. Og endelig kom der da Hjælp til Grækerne fra Europa. Tyrkernes grusomme Krigsførelse bestemte England, hvor Canning var kommet til Magten, til at træde op. I Rusland var Alexander død, og hans kraftige Broder og Efterfølger, *Nikolaj* (1825—1855), slog ind paa en mere aktiv Politik. Rusland, England og Frankrig sendte i Forening deres Flaader til Grækenland; da Porten ikke vilde slutte nogen Overenskomst, ødelagde de den ægyptiske Flaade ved Navarino (1827). Ibrahim maatte derefter rømme Grækenland; medens England og Frankrig opgave videre Forholdsregler, gik Russerne over Balkan og tvang Sultanen til en Fred i Adrianopel (1829). Donaufyrstendømmerne anerkendtes som tributpligtige Vasalstater under russisk Beskyttelse; Grækenlands Forhold skulde ordnes af Stormagterne.

De græske Partiførere, der under Kampen havde vist stor Fædrelandskærlighed, laa indbyrdes i de heftigste Stridigheder. Da de ikke selv kunde enes, bestemte Stormagterne, at Morea, Livadien, Sporaderne og Cykladerne skulde udgøre et uafhængigt Kongerige. Til Konge bestemtes Prins *Otto* af Bayern (1833—1863).

Englands 1ste Reformperiode.

Under den langvarige Kamp med Napoleon havde England gennemgaaet en betydelig indre Udvikling. Maskinernes Anvendelse i Industriens Tjeneste havde helt forandret de sociale Forhold, og efter de nordamerikanske Koloniers Løs-

rivelse maatte Englænderne se at beholde deres Handel, som jo nu ikke længere beskyttedes ved Monopoler, ved at levere billigere og bedre Varer. Købmændene begyndte da at bygge Fabrikker uden for Byerne, da Lavsbestemmelserne hindrede dem i at gøre det i Byerne selv. Disse Fabrikker bleve snart til folkerige Stæder (Manchester, Birmingham); Haandværksmestrene bleve til Løn-Arbejdere, og de gamle Byer sank ofte ned til ubetydelige Flækker (rotten boroughs). Løn-arbejdernes Stilling var afmægtig; deres Løn trykkedes stadig længere ned, og allerede i 1816 begyndte der at forefalde voldsomme Scener, idet Arbejderflokkene ødelagde Maskinerne. Dertil kom, at Hungersnød jævnlig bortrev Tusinder. Til Beskyttelse for Landbruget havde man nemlig efter Freden 1815 indført en Kornlov, der faktisk hindrede fremmed Korn i at konkurrere med det engelske. Fordelene ved denne Lov kom udelukkende Godsejerne til gode.

Ogsaa andre Forhold trængte til at reformeres. Saaledes havde Katolikkerne ikke fulde borgerlige Rettigheder, og paa Irland, hvis Befolkning var overvejende katolsk, traadte dette Misforhold særlig stærkt frem. I 1801 havde man for at befordre en Sammensmeltning mellem Irere og Englændere ophævet det særlige irske Parlament; men dette havde kun haft til Følge, at Ierne følte sig yderligere retsløse. Til det religiøse Spørgsmaal sluttede sig ogsaa de ulykkelige Fæsteforhold.

Med Canning fandt endelig friere Synsmaader Vej til den engelske Regering. *Georg den 4de* (1820—1830) maatte trods sin personlige Uvilje mod ham gøre ham til Udenrigsminister. Som saadan traadte han op mod Metternichs Legitimitetspolitik. Han anerkendte de spanske Koloniers Uafhængighed og arbejdede for at komme Grækerne til Hjælp. Snart blev han Premierminister og tog nu fat paa at frigøre Katolikkerne. Han døde ganske vist, inden han endnu havde faaet Sagen gennemført (1827); men den kunde ikke længere hindres, og 1828 ophævedes Testakten fra 1674, og Aaret efter vedtoges en almindelig Lov om

Katolikkernes Emancipation. Borgerlig Enhed var dermed bragt til Veje; og Tiden var derpaa kommet til de materielle Reformers.

Julirevolutionen.

Forbitrelsen mod Karl den 10des reaktionære Styrelse vendte sig særlig mod den Overvægt, som de klerikale overalt fik. Undervisningsvæsenet lagdes ind under Gejstligheden; Jesuiterne¹⁾ vendte tilbage, skønt dette var ulovligt. Thiers' Revolutionshistorie og Bérangers Digte gave Udtryk for, at Minderne fra Revolutionens og Kejserdømmets Tid atter begyndte at vinde Magt, og den heltemodige Kamp, som Grækerne kæmpede, bidrog ogsaa meget til at give Frihedstrangen Næring. Politiske Foreninger dannede sig og dreve en stærk hemmelig Agitation. I Deputeretkammeret gjorde Mænd som Guizot og Casimir Perier sig til Oppositionens Førere. Det var Bourgeoisiet, der var i Færd med at rejse sig mod Hoffet og Emigranterne.

Omsider troede Kongen, at Lejligheden var kommet til at blive færdig med Oppositionen. Han gjorde (1829) Polignac til Minister, en Mand, der havde været indviklet i Sammensværgelse mod Napoleon og hørte til de første Emigranter; Bourmont, Forræderen fra Ligny, blev Krigsminister. Deputeretkammeret udtalte sin Mistillid til den nye Regering, og Kongen opløste det; men ved Valgene sejrede Oppositionen. Da besluttede Kongen sig til et voldsomt Skridt. Kort i Forvejen havde man sendt Bourmont til Algier for at tugte Dejen, der havde fornærmet Frankrig; og Efterretningerne om hans glimrende Fremgang gav Kongen Tillid. Han opløste det nyvalgte, endnu ikke sammentraadte Kammer, indførte en ny Valglov, udskrev nye Valg og forbød Bladene at omtale disse Foranstaltninger (Juliordonnanserne). Men Bladene adløde ikke, og da Politiet

¹⁾ Denne Orden var blevet genoprettet 1814.

vilde beslaglægge et Redaktionskontor, udrød der en Gadekamp, som snart antog en større Udstrækning (27de Juli 1830). I tre Dage kæmpedes der i Gaderne. Kongen var i St. Cloud, og Tropperne vare faatallige og upaalidelige. Omsider erobrede Folket Louvre; og det var for sent, at Kongen nu tilbagekaldte Ordonnanserne. Han maatte forlade Landet; og Ludvig Filip af Orléans blev en Uge senere taget til Konge. Hans Titel, de franskes Konge, betegnede, at Legitimitetsprincippet, Kongedømmet af Guds Naade, var styrtet sammen.

Julirevolutionens Virkninger.

Nederlandene. Mellem Holland og Belgien, som 1815 vare blevne forenede, var en Sammensmeltning ikke lykkedes. Deres nationale, religiøse og kommercielle Interesser vare nu lige saa forskellige som i Filip den 2dens Dage. Belgierne følte sig stadig forurettede; de fik ingen Embeder og maatte betale Hollands Statsgæld. Klerikale og liberale sluttede sig da sammen; og Efterretningen om Julirevolutionen fremkaldte et Oprør i Brüssel, der foreløbig tvang Hollænderne til at rømme Staden. Kong *Vilhelm den 1ste* (1815—1840) af Holland lovede nu Belgierne selvstændig Styrelse; men disse vilde være helt uafhængige og stolede paa Hjælp fra Frankrig. Vel turde Ludvig Filip ikke modtage det Valg til Konge, som faldt paa en af hans Sønner; men han sendte dog en Hær til Belgien og hindrede i Forbindelse med Englænderne Hollænderne i at erobre Landet. Georg den 4des Svigersøn, Leopold af Sachsen Koburg (1831—1865), blev Konge. Først flere Aar efter bragtes de to Staters Mellemværende til en endelig Ordning.

Schweiz. Den Forbundsforfatning, som man i 1815 havde givet dette Land, var meget aristokratisk. Under Indtrykket af Julirevolutionen rejste Demokraterne sig, særlig Landbefolkningen, og betydelige liberale Ændringer gennemførtes næsten overalt.

Tyskland. De mørke Udsigter for de liberale og nationale Bestræbelser fremkaldte en aandelig Skepsis (Heine, Börne) og en Lyst til Drømmeri. Regeringerne følte sig ganske trygge. Kun i een Henseende gjordes et vigtigt Skridt hen imod en national Enhed, idet de store Toldsammenslutninger begyndte, der fra 1833 samlede Tysklands Handelsverden om Preussen med Udelukkelse af Østrig, hvis Handelsinteresser vare det øvrige Tysklands modsatte. Julirevolutionen fremkaldte flere Steder svage Rystelser; men det hele fik dog væsentlig kun den Følge, at Regeringerne atter bleve mistænksomme.

Italien. De liberale i dette Land saa i Østrig deres værste Fjende, og Hadet mod de fremmede begyndte at skabe en national Fællesfølelse. Carbonarierne dannede et Selskab over hele Landet, og de fik ogsaa efter Julirevolutionen sat smaa Forsøg paa Revolution i Gang i de norditalienske Stater. Men Østrigerne undertrykte let disse Forsøg og forøgede samtidig deres Indflydelse.

Polen. Polakkerne troede efter 1815 i Begyndelsen at have opnaaet national Selvstændighed. Men den kommanderende russiske General, Storfyrst Konstantin, optraadte vilkaarlig og spillede Regent. Russernes ordnede Forvaltning og Forsøg paa at ophjælpe Bondestanden vandt ikke Polakernes Taknemlighed; tværtimod forbitredes Adelen over Forsøgene paa at løse Livegenskabet. En hemmelig Agitation satte Landet i Gæring, og efter Alexanders Død kom Misfornøjelsen endogsaa frem paa Rigsdagen. Julirevolutionen bevægede Kejsers Nikolaj til at sætte Hæren i Polen paa Krigsfod som Trusel mod Frankrig; men dette gav Anledning til et Oprør i Warschau (1830). Konstantin flygtede, og en Diktator udnævntes. I Begyndelsen af det følgende Aar erklærede Rigsdagen Kejseren for afsat (1831). Russerne havde imidlertid samlet en Hær, som nu rykkede ind i Polen; men i de første Kampe vare Polakkerne ikke helt uheldige; Russerne lede betydelige Tab, og tillige hærjede Kolera deres Hær, saa den veg tilbage. Men hen

paa Sommeren trængte Russerne atter frem under Paskievitsh; og stolende paa Ludvig Filips falske Raad holdt den polske Overgeneral sig uvirksom. Paskievitsh nærmede sig saaledes Warschau; og hen paa Efteraaret maatte Byen kapitulere. Polen blev derpaa indlemmet i Rusland; Universitetet lukkedes, og Tusinder af Familier flyttedes ind i det indre Rusland.

Danmark. I Danmark gav Julirevolutionen Anledning til Indførelsen af raadgivende Provinsialstænder.

Skandinavien.

(1800—c. 1840).

Danmark og Sverige i Napoleonstiden (1800—1814).

Efter A. P. Bernstorffs Død (1797) blev Danmarks Politik ikke længere ledet med saa stor Omsigt. Den neutrale Stilling, som gav den danske Handel saa stort et Opsving, var udsat for mange Farer, og Sammenstød med England vare vanskelige at undgaa. Da saa Kejser Poul under den 2den Koalitionskrig var blevet forbitret paa England og bevægede de to nordiske Magter til at forny det tidligere bevæbnede Neutralitetsforbund, sendte England tidlig paa Foraaret (1801) en Flaade til Sundet. Kronprinsen lod Indsejlingen til Hovedstaden spærre, saa godt det lod sig gøre, idet en Række Blokskibe lagdes ud i Flugt med de faste Batterier under Befaling af Olfert Fischer. Men en Del af den engelske Flaade under Viceadmiralen, Nelson, sejlede omkring Saltholm og angreb syd fra disse Blokskibe, der efter en haardnakket Kamp bleve sønderskudte (2den April). Nelson selv havde lidt betydeligt og vilde vanskelig kunne have fortsat Kampen; men da Kronprinsen havde modtaget Efterretning om, at Kejser Poul var blevet myrdet, brød han sig ikke om at vove mere; han sluttede en Vaabenhvile og traadte ud af Neutralitetsforbundet. Derpaa sejlede den

engelske Flaade til de svenske Farvande, og ogsaa Sverige traadte ud af Forbundet. Saaledes drog denne Episode ikke videre Følger efter sig; den neutrale Stilling blev fremdeles bevaret; og paa det danske Folk virkede den hæderfulde Kamp stærkt vækkende og havde sin Andel i det store Opsving i Aandslivet, som den Oehlenschlägerske Digtning indledede.

Den svenske Konge, Gustaf den 4de Adolf, var en stiv-sindet og ikke fuldt tilregnelig Mand. Efter Hertugen af Enghiens Drab nærrede han et uforsonligt Had til Napoleon og sluttede sig baade til den 3dje og 4de Koalition. I 1806 blev derfor Pommern besat af Franskmændene, og den store Verdenskrig nærmede sig Nordens Grænser. Neutraliteten blev Dag for Dag mere uholdbar; det galdt egentlig blot om at tage Parti. For Danmark maatte Alliancen med England være langt at foretrække; og i den Retning gik ogsaa Regeringens Sympatier. Men man opsatte Sagen og nøjedes med at opstille sine Tropper paa Sydgrænsen. Da saa Freden i Tilsit (1807) sluttedes, og Frankrigs og Ruslands Venskab gjorde Napoleon til hele Europas Herre, turde England ikke udsætte sig for at lade den danske Flaade falde i Napoleons Hænder. En engelsk Flaade med en stor Hær ombord sendtes til Danmark, og man tilbød Danmark en Alliance paa ret gunstige Betingelser. Men Kronprinsen følte sig fornærmet og satte Hovedstaden i Forsvarsstand, for saa vidt man kunde det uden Soldater. En gammel General, Peymann, fik Befalingen, og man stolede paa, at de høje Volde sikrede Byen mod Bombardement. Men Englænderne gik nu i Land, indesluttede uden Modstand Byen, og 2den—7de September bombarderedes Staden med en saa frygtelig Virkning, at Peymann maatte kapitulere, og Flaaden udleveredes. Hvad Englænderne ikke kunde tage med sig, opbrændte de. Kort efter sluttede Danmark et nøje Forbund med Napoleon, og i Løbet af kort Tid var hele Landets blomstrende Handel ødelagt.

Ved Freden i Tilsit havde Rusland faaet Anvisning paa at tvinge Sverige og erobre Finland. Medens Russerne brøde ind i dette Land, aftaltes et dansk-fransk Angreb paa Skaane; men det franske Hjelpekorps (Spaniere) kunde ikke komme over Bæltet for engelske Skibe. En Kamp med disse under Sjællands Odde kostede os vort sidste Linieskib, og vi vare fremtidig henviste til udelukkende at føre Kampen ved smaa Kanonbaade. Værst var det, at Forbindelsen med Norge under disse Forhold blev yderst vanskelig. Statholderen deroppe, Kristian August, skulde angribe Sverige; men han traf den Aftale med den svenske General, der stod ved Grænsen, at han skulde holde sig rolig, medens denne gik til Stockholm for at afsætte Kongen. Den Maade, hvorpaa Kampen førtes i Finland, havde nemlig vakt almindelig Forbitrelse; rundt om var der Forræderi, og medens Underanførerne (Sandels, Adlercreütz) kæmpede med stort Heltemod, var Overgeneralen vaklende og trak sig tilbage. Man maatte slaa ind paa en anden Politik. Gustaf Adolf vilde ikke tage mod Fornuft, og han blev derpaa afsat (1809). Hans Farbroder *Karl den 13de* (1809—1818) blev Konge, og Sverige fik igen en fri Forfatning¹⁾. Ogsaa Sverige sluttede sig nu til Napoleon; men det var for sent til at redde Finland; dette Land maatte afstaas til Rusland.

I de følgende Aar slæbte Krigen med England sig hen. Danmark sank dybere og dybere i Armod, og i Norge rejste der sig en betydelig Gæring, da Landet ramtes af Hungersnød, uden at den danske Regering tog kraftige Forholdsregler for at afværge det. Sverige, som styredes af Bernadotte, der under Navnet Karl Johan var blevet valgt til Tronfølger, begyndte at tænke paa at faa Norge til Erstatning for Finland, og fra 1812 sluttede det sig til Rusland imod Napoleon. Efter Slaget ved Leipzig (1813) rykkede Bernadotte op i Holsten, og Frederik den 6te maatte

¹⁾ I Hovedsagen Forfatningen fra 1772 med Ministeransvarlighed. Kristian August blev valgt til Tronfølger, men døde kort efter.

slutte Fred i Kiel (1814). Her afstodes Norge til Sverige mod svensk Pommern; Helgoland afstodes til England. Aaret i Forvejen havde Regeringen spillet Bankerot, og det var derfor umuligt at fortsætte Krigen.

Men Nordmændene vilde ikke saaledes uden videre lade sig afstaa. En Forsamling traadte sammen paa Ejdsvold, og denne gav Norge en meget fri Forfatning som et selvstændigt Kongerige (17de Maj). Til Konge valgtes Statholderen, Kristian Frederik, den senere Kristian den 8de. I Sommerens Løb gjorde Bernadotte sig rede til at tvinge Norge med Vaabenmagt, og Kristian Frederik nedlagde da Kronen. Norge forenedes med Sverige i en personal Union. Ved Kongressen i Wien godkendtes denne Ordning, og Danmark overlod Pommern til Preussen mod at faa Lauenburg og en Sum Penge.

Danmark til Frederik den 6tes Død (1814—1839).

Efter Krigen hengik der flere Aar, hvori Livet i Danmark væsentlig prægedes af den Fattigdom, som herskede overalt. De slette Kreditforhold søgtes ordnede ved Oprettelsen af en Nationalbank (1818), i hvilken Landets Grundejere blev tvungne Aktionærer (Bankhæftelsen), og hvis Styrelse var uafhængig af Regeringen. Handelen var kun ringe og afhængig af fremmede (særlig Hamburg), og Landbruget trykkedes, ved at Prisen paa Korn faldt, efter at Krigen var endt. I hele denne haarde Tid kunde Interessen for de politiske Forhold kun gøre sig svagt gældende. Derimod var der en blomstrende Litteratur (Oehlenschläger, Grundtvig, Ørsted).

Holsten og Slesvig havde i disse Aar deres særlige Stilling. Kongeaaen var Toldgrænse, og de økonomiske Forhold langt bedre end i Kongeriget. Tillige forvaltedes de under eet, og Embedsmændene, som toge deres Eksaminer ved Kiels Universitet, vare tyske. 1810 havde Kongen befalet, at Kirke- og Skolesprog skulde være dansk i de Egne,

hvor det var Folkesprog; men denne Forordning efterlevedes kun ufuldkomment. Holsten hørte fra 1814 til det tyske Forbund; og Adelen (Ridderskabet) bestræbte sig om end forgæves for at faa Forbundsbestemmelsen om Stænderrepræsentation gennemført for begge Hertugdømmer i Forening. Men ogsaa hos Borgerstanden var der som rundt om i Tyskland et Ønske oppe om friere Forhold; og i 1830 fik dette Ønske et Udtryk, da Friseren Uve Lornsen efter Julirevolutionen udgav et Skrift, hvori han forlangte Hertugdømmernes Forening under en konstitutionel Forfatning blot i personal Union med Danmark. I Ridderskabets Øjne vare hans Fordringer for demokratiske; paa den anden Side bevirkede hans Skrift, at Opmærksomheden blev henledt paa Forskellen mellem det tyske Holsten og det danske Kronland Slesvig. Kongen, som lod Lornsen straffe, følte sig dog foranlediget til at gøre nogle Indrømmelser og forordnede Indførelsen af raadgivende Provinsialstænder for Øerne, Nørrejylland, Slesvig og Holsten (1831). Fire Aar senere traadte disse i Kraft og bidroge ikke lidet til at vække Sansen for de offentlige politiske Forhold¹). Men medens Kongen afviste enhver Tanke om at forene Slesvig og Holsten paa den Maade, Lornsen forlangte, fandt han det uheldigvis hensigtsmæssigt at give dem en fælles Forvaltning i endnu større Udstrækning end før. Kongen døde 1839.

Sverige—Norge under Karl Johan (1818—1844).

Karl den 14de Johan (1818—1844) havde allerede før sin Tronbestigelse været Sveriges virkelige Regent. Han var en myndig Mand og sluttede sig i det hele til den »hellige Alliance«s politiske Retning; særlig efter Julirevolutionen saa han med Mistro paa alle friere Rørelser. For Landets Opkomst gjordes der en Del, saaledes fuldførtes

¹) Saaledes stiftedes Bladet »Fædrelandet« og Selskabet for Trykkefrithedens rette Brug.

Gøtakanalen; og for Folkeoplysningen blev der sørget ved Oprettelsen af Folkeskoler over hele Riget. Med Nordmændene laa Karl den 14de næsten stadig i Strid, og han søgte forgæves at faa sin kongelige Myndighed udvidet (det absolute Veto). Nordmændenes nationale Selvfølelse var vaagnet meget stærkt (Wergeland), og de holdt paa deres Grundlov.

Borgerkongedømmets Tid.

(1830—1848).

Englands 2den Reformperiode (1830—1849).

Vilhelm den 4de (1830—1837) overdrog Whiggernes Fører, Lord Grey, Regeringens Ledelse, og fra nu af var det givet, at Valglovens Ændring vilde blive gennemført. De store Stæder, som vare voksede op ved Industriens Udvikling, kunde man ikke længere nægte at blive repræsenterede i Underhuset, og ligeledes var det urimeligt, at de Byer, der vare sunkne ned til at blive rene Flækker, skulde beholde deres Repræsentation. I 1832 gennemførtes endelig den store Parlamentsreform; og med det nye Parlament begyndte der et Reformarbejde, som strakte sig over de næste 20 Aar, og som nedbrød de Skranker, de gamle Monopoler havde sat for Handels- og Samfundslivets frie Udvikling. Endnu i Vilhelms Tid begyndte Indskrænkningen af de store Handelselskabers Monopoler; endvidere ophævedes Negerslaveriet, og Parlamentet begyndte at tage sig af Fabriksarbejdernes Stilling.

Efter Vilhelm den 4des Død (1837) besteg hans Broderdatter, *Victoria*, Tronen. Derved løstes Forbindelsen med Hannover, idet dette Land arvedes i Mandslinien. Victorias Regeringstid kaldes af Englænderne deres augustinske Tidsalder. Først og fremmest rettedes Bestræbelserne paa at faa Kornhandelsmonopolet ophævet. Da Kornloven fra 1815

hindrede rigelig Tilførsel af Korn fra Udlandet, fremkaldte Misvækst i Landet regelmæssig Hungersnød og Uroligheder i de store Arbejderdistrikter. Nogle Fabrikanter i Manchester begyndte kort efter Victorias Tronbestigelse en Agitation for at faa Kornloven forandret, og Torryernes Fører, Robert Peel, der var Førsteminister, lod sig efterhaanden overbevise om Reformens Nødvendighed. Det lykkedes ham at gennemføre den 1846; og da det saa viste sig, at Landbruget gik frem i Stedet for at gaa tilbage, var Skridtet gjort til paa alle Omraader at erklære sig for Frihandel¹⁾. Landet blomstrede mægtig op, og snart begyndte ogsaa Udlandet at følge Englands Eksempel.

I Irland herskede der sørgelige Tilstande; og Ierne bestræbte sig for at opnaa Selvstyre, men udrettede kun lidet. Hungersnød bragte mange til at udvandre, og Regeringen befordrede denne Udvandring; men de udvandrede tilskyndede deres Landsmænd til kraftig Optræden mod Englænderne, og hemmelige Selskaber begyndte at gøre Forholdene usikre.

Kolonierne i de fremmede Verdensdele begyndte England derimod at indrømme Selvstyre.

Ludvig Filip og Februarrevolutionen (1830—1848).

De første 10 Aar af Ludvig Filips Regering vekslede Ministerierne bestandig. Fra 1840 var Guizot den ledende Minister. Det var de store Købmænd og Storindustriens Mænd, som dannede den herskende Klasse. Imod denne organiserede dels Republikanerne, dels Socialdemokraterne en stadig voksende Modstand. De monarkiske Følelser svækkedes mere og mere, og Kongen søgte forgæves at styrke dem ved at pleje Minderne fra Napoleons Tid. Kejsersens Lig hjemførtes fra St. Helena (1840). Derved opnaaedes kun, at Bonapartisternes Parti voksede; og dettes Hoved,

¹⁾ Navigationsakten ophævedes 1849.

Ludvig Napoleon, en Søn af Kong Ludvig af Holland, gjorde et Par mislykkede Forsøg paa at rejse et Oprør.

Oppositionen forlangte en udvidet Valgret, og under Agitationen herfor kom det til et Sammenstød i Paris med Regeringen. Guizot blev afskediget, og Glæden i Paris var almindelig. Men forskellige Optøjer hidførte en Gadekamp, som den nye Regering ikke var forberedt paa. Kongen selv tabte Modet, og for at frelse sit Dynasti nedlagde han Kronen til Fordel for sin Sønesøn. Han forlod Paris og drog til England. Men Folkehoben stormede Deputeretkammeret, og Republikanernes Fører, Ledru Rollin, og Digteren, Lamartine, fik derpaa Frankrig erklæret for en Republik (24de Februar 1848).

De sejrende Republikanere blev nødsagede til at gøre Arbejderpartiet store Indrømmelser. Dettes Fører, Louis Blanc, fik nedsat en Kommission til at ordne Arbejdsforholdene. Men imod hans Raad fik hemmelige Modstandere af Arbejderpartiet oprettet saakaldte Nationalværksteder, hvor alle arbejdsløse kunde faa Arbejde¹⁾ og Dagløn. En Mængde strømmede til, og snart viste det sig, som man havde haabet, at den hele Ordning var umulig. Nationalværkstederne maatte lukkes. Men derover kom det til en Opstand af Arbejderne, som først efter en 3 Dages blodig Kamp sloges ned (Juni 1848). Ordenspartiet eller Borgerne følte sig nu atter som Stillingens Herrer; og der udarbejdedes i den følgende Tid en Forfatning efter amerikansk Mønster. En Præsident, valgt paa 4 Aar, skulde styre Landet med en lovgivende Forsamling ved sin Side. Men de overvundne Arbejdere tillige med Bonapartisterne og Republikanernes ivrigste Modstandere, de klerikale, stemte alle paa Ludvig Napoleon til Præsident; han valgtes i December med 5½ Million Stemmer mod 2 Millioner. Hans Maal var at genoprette Kejserdømmet, og han paaregnede hertil Støtte hos alle

¹⁾ Man lod dem den ene Dag grave et Hul paa Marsmarken og den næste Dag fylde det igen.

dem, som frygtede, at Republikken skulde føre Konventets Dage tilbage og give Arbejderne Magten.

Februarrevolutionens Virkninger i Europa (1848—1850).

Tyskland. Den betydelige Udvikling, som Handel og Industri undergik ved Maskinernes Indførelse og ved Jærnbaneanlægene, stillede fra Midten af Trediverne helt forandrede Opgaver til Regeringerne. Finansforvaltningen kom til at spille en langt større Rolle, da der skulde rejses store Statslaan, og derved blev Befolkningens Medvirkning i Styrelsen nødvendiggjort. Tillige fik den nationale Følelse i disse Aaringer bestandig forøget Næring ved Møder af forskellig Art, som Videnskabsdyrkere fra Tysklands forskellige Egne afholdt. Og da den danske Politik i Hertugdømmerne omsider førte til et Brud mellem Kong Kristian den 8de og Augustenborgerne, gav det slesvig-holstenske Spørgsmaal disse nationale Følelser en ganske bestemt Opgave at samles om. Saaledes var alt forberedt til, at en Begivenhed som Februarrevolutionen kunde fremkalde den stærkeste Bevægelse.

I alle de vestlige Smaastater maatte Fyrsterne straks give efter. Liberale Ministerier indsattes, og Forbundsdagen i Frankfurt fik derved et helt andet Udseende. Den besluttede at foranledige Sammenkaldelsen af et folkevalgt tysk Parlament. Østrig og Preussen vilde endnu kunne have standset Bevægelsen; men disse Stater bleve selv revne med. Østrig kastedes ind i en Kamp for selve Statens Bestaaen og traadte derved i Baggrunden. Preussen derimod førtes til at stille sig i Spidsen for den nationalliberale Bevægelse.

Frederik Vilhelm den 4de (1840—1861) var en drømmende Natur, der var opfyldt af de højeste Forestillinger om den kongelige Magt. Paa mange Maader havde han vakt Borgerstandens Misstemning, og han havde just i det foregaaende Aar haft et Sammenstød med sine Provinsialstænder, der ikke vilde bevilge Statslaan til Jærnbaneanlæg, med mindre de anerkendtes som en samlet Repræsentation for hele Riget.

Tumulter i Berlin i Midten af Marts Maaned bevægede nu Kongen til at sammenkalde Rigsstænderne og indrømme Folket dets Ønsker; men en Tilfældighed fremkaldte under den almindelige Glæde herover en Barrikadekamp i Berlin, der endte med, at Tropperne droges tilbage (19de Marts). Kong Frederik Vilhelm maatte derefter slutte sig til den almindelige tyske Bevægelse og samtidig antage sig Slesvig-Holstenerne, der just samtidig havde gjort Oprør mod den danske Konge. En Hær sendtes til Hertugdømmerne, og efter Slaget ved Slesvig trængtes de danske helt ud af Landet syd for Kongeaaen.

Imidlertid forberedtes Valgene til det tyske Parlament, og i Maj traadte Forsamlingen sammen. Men forskellige Udskejelser, som den almindelige Frihedsbevægelse medførte, dæmpede meget snart i Forbindelse med Efterretningen om alt, hvad der tildrog sig i Paris, den liberale Begejstring. En Del af Borgerskabet ønskede atter først og fremmest stærke Regeringer, der kunde holde Urostifterne i Tømme. Den voksende Reaktion viste sig først i Preussen, hvor Kongen endogsaa kunde benytte forskellige Uroligheder som Paaskud til at sætte Nationalforsamlingen ud af Spillet og selv ved egen Magtfuldkommenhed indføre en Forfatning, der var meget konservativ.

Parlamentet i Frankfurt var selv uden Magt. I dets Forhandlinger kom Modsætningen mellem de østrigske og preussiske Interesser stærkt til Orde, og omsider sejrede de sidste, og det besluttedes at vælge Frederik Vilhelm til tysk Kejser (Marts 1849). Men saa lidt sympatiserede den preussiske Konge med Folkebevægelsen, at han afslog den tilbudte Krone. Han frygtede ogsaa for at komme i Krig med Østrig, som just var i Færd med at blive Herre over de sidste oprørske Bevægelser i sine Stater. Med dette Afslag var Parlamentets Rolle i det store hele udspillet. Ogsaa den danske Krig trak Preussen sig nu ud af og nøjedes med den Freden i Berlin (1850) at hindre Danmark i at indlemme Slesvig i det egentlige Kongerige.

I Østrig regerede Kejser *Ferdinand* (1835—1848). Særlig Ungarerne havde siden Slutningen af Trediverne befundet sig i stadig Opposition; men ogsaa de andre Nationaliteter, hvoraf Befolkningen bestod, befandt sig i Gæring, og med Metternichs Styrelse, der hindrede ethvert Fremskridt, herskede der almindelig Misfornøjelse. Februarrevolutionen bragte denne til Udbrud. Ungarerne forlangte national Selvstændighed, og Østrigerne fordrede Metternichs Afskedigelse. Dette indrømmedes (Marts 1848). Samtidig udbrød en Opstand i Lombardiet og Venedig, der sluttede sig til de andre Bevægelser i Italien. Men i Løbet af Sommeren forstod Kejseren at benytte Slavernes Uvilje mod Madjarerne, og det kom til voldsomme Tumulter i Pest. Wienerne stillede sig paa Ungarernes Side, og Kejseren flygtede derpaa fra Wien og sendte fra Bøhmen en Hær imod sin Hovedstad. Ved Udgangen af Oktober maatte Wien kapitulere, og dermed var Bevægelsen i de tyske Lande til Ende. Ogsaa i Italien havde Østrigerne sejret, og Ungarn syntes ikke i Stand til at sætte sig til Modværge.

Kejser Ferdinand nedlagde ved Aarets Slutning Kronen til Fordel for sin Brodersøn, *Frants-Josef*, der gav Styrelsen i Hænderne paa et stærkt Militærparti. En Forfatning kundgjordes, der samlede alle de forskellige Kronlande under een fælles Styrelse; men denne Forfatning fik aldrig nogen Livskraft. Ungarerne rejste sig til en fortvivlet Kamp, og Huset Habsburg erklæredes for afsat. En Tid lang sejrede de ungarske Hære, og til sidst saa Kejseren ingen anden Udvej end at bede Kejser Nikolaj om Hjælp. En russisk Hær slog der- efter den ungarske Opstand ned (August 1849), og nu kunde Østrig vende sig til de tyske Anliggender. Det lykkedes snart at faa de gamle Tilstande genoprettede. De tyske Smaafyrster stillede sig alle paa Østrigs Side, og Preussen, som havde afslaaet den tyske Kejserkrone, maatte i et og alt rette sig efter Østrigs Vilje. Den gamle Forbundsfor- samling traadte atter sammen, og den konstitutionelle Be- vægelse syntes ganske udslukket (1850).

Italien. Den slette Styrelse i de fleste italienske Stater gav de liberale Partier bestandig Næring, og dertil kom Harmen mod Østrigerne, ved hvis Hjælp det alene var Regeringerne muligt at holde Bevægelserne nede. En ny Pave, *Pius den 9de*, bragte Gæringen i Italien til at blive endnu voldsommere, idet han selv gav sine Stater en friere Styrelse og opfordrede Italienerne til at slutte sig sammen (1846). I begge Sicilierne rejste der sig kort efter Nytaar (1848) et Oprør mod Kong *Ferdinand den 2den* (1830—1859), der saa sig nødt til at give en Forfatning, og i Sardinien fulgte Kongen, *Karl Albert* (1831—1849), Eksemplet. Februar- revolutionen i Paris gav den saaledes begyndte Bevægelse forøget Fart. Karl Albert antog sig Lombardiet og Venedig, da disse Lande rejste sig mod Østrig; men han blev snart efter slaaet af Østrigerne og maatte indgaa paa en Vaaben- stilstand. I Rom syntes Paven fremdeles at ville støtte Frihedens Sag; men Republikanerne under Mazzini vare ikke tilfredse, og efter flere Tumulter flygtede Paven og tog alle sine Indrømmelser tilbage. Mazzini indrettede derpaa en romersk Republik, og ogsaa andre Steder dannedes der republikanske Styrelser. Italiens Enhed blev nu Feltraabet, og Karl Albert rykkede atter i Marken for den fælles Sag. Men Republikanerne lode ham i Stikken, og Østrigerne be- sejrede ham. Han nedlagde derpaa Kronen til Fordel for sin Søn, *Victor Emanuel* (1849—1878), og denne sluttede Fred med Østrig uden Tab. I Rom kuldkaستedes Republikken af franske Tropper, og i Neapel genoprettedes ligeledes den absolute Styrelse.

Skandinavien (1840—c. 1850).

Danmark. Ogsaa i Danmark fik Februarrevolutionen betydelige Følger.

Efter Frederik den 6tes Død besteg hans Fætter, den tidligere norske Statholder og Konge, *Kristian den 8de* (1839—1848), Tronen. De liberale Partier havde stillet store

Forhaabninger til ham; men han nøjedes med at indføre forskellige Forbedringer i Finansstyrelsen og med at drage Omsorg for Erhvervslivets Udvikling. Om en fri Forfatning vilde han derimod ikke høre Tale.

I Slesvig var den nationale Bevægelse allerede vaagnet. Kristian Poulsen og Flor, Professorer i Kiel, bidroge stærkt til at vække denne Bevægelse, og paa Stændermøderne forlangte Bøndernes Repræsentanter Indførelsen af dansk Retsprog i de Egne, hvor det var Folkesprog. Et dansk Blad var tillige begyndt at udkomme i Haderslev. Den nye Konge begyndte med at imødekomme Ønsket om dansk Retssprog; men videre turde han ikke gaa. Han søgte tværtimod at forsone Slesvig-Holstenerne ved at udnævne sin Svoger, Prins Frederik af Noer, en Broder til Hertugen af Augustenborg, til Statholder og kommanderende General (1842). Augustenborgerne vare de egentlige Bærere af Tanken om Slesvigs og Holstens uadskillelige Forbindelse, idet de krævede Arvetten til begge Hertugdømmer, naar den kongelige Mandstamme uddøde; og dertil var der al Udsigt. Det danske Parti i Slesvig følte sig derfor stærkt truet ved Prins Frederiks Udnævnelse, og det havde fornylig vundet en dygtig og kraftig Personlighed som Fører i Købmanden, Peter Hjort Lorenzen. Denne Mand begyndte nu at benytte det danske Sprog i Stænderforsamlingen, og han vakte derved hos Tyskerne den største Forbitrelse. Man nægtede ham Ordet. Kongen indtog en vaklende Holdning; men rundt om i Kongeriget vakte Sagen den største Opsigt. De liberale Partiførere (Orla Lehmann, Clausen, Hvidt, Ploug) antog sig den sønderjyske Sag, og i Møder paa Skamlingsbanken hædredes Hjort Lorenzen. Slesvigs fuldstændige Adskillelse fra Holsten og dets Indlemmelse i Danmark blev fra nu af Partiets Program (Ejderpolitikken). Ved dansk Hjælp oprettedes den første Folkehøjskole i Rødding under Flor (1844), hvorved en af Grundtvigs Tanker realiseredes. Samtidig optog Partiet Planen om en nærmere Sammenslutning med Sverige-Norge

(Skandinavismen). Flere nordiske Studentermøder gave i den følgende Tid denne Tanke Udtryk.

Foruden denne nationalliberale Bevægelse, var der ogsaa opstaaet en anden, idet Bønderne ønskede Landboreformerne fortsatte. Hoveriets Afskaffelse, Fæstegodsets Overgang til Selvejendom og Indførelsen af almindelig Værnepligt vare de nærmest foreliggende Ønsker. I Begyndelsen mente Bønderne, at den enevældige Konge vilde være dem en bedre Støtte end Frihedsmændene; men da Regeringen snarere traadte op imod Bevægelsen, stiftedes Bondevenneselskabet (1846) under Tschernings Ledelse, og det støttede den liberale Bevægelse.

Imidlertid havde Augustenborgerne drevet en stærk Agitation i Tyskland for deres Krav paa Arveret til begge Hertugdømmerne; og den nationale Bevægelse i Tyskland greb med stor Varme denne Sag. Stænderne i Roskilde bade Kongen om at klare Spørgsmaalet om Arveforholdene i Kongeriget; og Kristian den 8de lod da Sagen nogenlunde undersøge og udstedte derefter det aabne Brev (1846), hvori han hævdede Slesvigs uadskillelige Forbindelse med Danmark og erklærede, at han vilde sørge for, at ogsaa Holsten kom til at følge samme Arvelov.

I Tyskland rejste der sig en stærk Forbitrelse mod Danmark i denne Anledning. Forbundsdagen protesterede. Prins Frederik af Noer nedlagde sit Embede. Kongen tog da kraftige Forholdsregler mod den slesvig-holstenske Bevægelse og stillede Karl Moltke i Spidsen for det slesvig-holstenske Kancelli. Samtidig nærmede Kongen sig det nationalliberale Parti, for saa vidt som han lod udarbejde en fri Forfatning; denne var færdig, da han døde 1848.

Hans Søn, *Frederik den 7de* (1848—1863), kundgjorde straks Forfatningen, der dog ikke tilfredsstillede nogen. Men allerede en Maaned efter udbrød Februarrevolutionen i Paris, og derved fik Sagernes Gang en rask Udvikling. Et Møde af slesvig-holstenske Stænderdeputerede i Rendsborg besluttede at forlange den slesvig-holstenske Stats Oprettelse; og da

Efterretningen herom naaede Kjøbenhavn, afholdtes der et stort Møde i Kasino, hvor det besluttedes næste Dag at følge Borgerrepræsentanterne op til Slottet, hvor de skulde anmode Kongen om at omgive sig med nye Ministre og modsætte sig Slesvigs Adskillelse fra Kongeriget. Næste Dag (21de Marts) foregik Toget; Kongen havde allerede om Morgenen afskediget sine Ministre og sluttede sig til Hovedstadens Bevægelser. Et nyt Ministerium udnævntes, hvori Tscherning var Krigsminister, Monrad Kultusminister, Hvidt og Lehmann uden særlige Porteføljer. De andre Ministerposter besattes med konservative Mænd. Da Deputationen fra Rendsborg derefter ankom, fik den til Svar, at Holsten frit kunde slutte sig til den tyske Bevægelse og skulde faa en fri Forfatning, men at Slesvig skulde have en Forfatning i Fællesskab med Danmark.

Slesvig-Holstenerne havde imidlertid, forinden dette Svar kom dem i Hænde, gjort Oprør. Prinsen af Noer havde stillet sig i Spidsen for en provisorisk Regering og vandt Tilslutning i Holsten og Syd-Slesvig. Nord-Slesvig stillede sig derimod paa de danskes Side. En lille dansk Hær rykkede dog snart frem og besatte efter Kampen ved Bov Landet ned til Dannevirke. Men saa tog Preussen sig af Slesvig-Holstenernes Sag; og en tysk Hær under Wrangel slog den underlegne danske Hær ved Slesvig (23de April, Paaskedag). Hertugdømmet maatte rømmes; men den truende Indrykning af Fjenderne i Nørrejylland afværgedes ved Kong Oskars Tilbud om Hjælp og ved Englands og Ruslands Mægling. Den allerede vaagnende Reaktion i Tyskland stemte ogsaa Preussen gunstig for en Vaabenstilstand, hvorved tillige den trykkende danske Blokade af Østersøhavnene kunde ophøre. I Malmø sluttedes da en Vaabenhvile; Slesvig skulde styres af en dansk preussisk Kommission; men de preussiske Tropper, som holdt Landet besat, tillode Slesvig-Holstenerne at styre sig selv i oprørske Aand.

En grundlovgivende Rigsdag var imidlertid traadt sammen i Kjøbenhavn og tog straks fat paa at udarbejde en

Grundlov. Efter mange Partistridigheder blev der til sidst vedtaget en Grundlov, som gav Danmark en lovgivende og skattebevilgende Rigsdag, bestaaende af Folketing og Lands-ting, fremgaaede af en udstrakt Valgfrihed uden Hensyn til Stænder eller Klasser. Den 5te Juni 1849 bekræftede Kongen denne Grundlov. Men i Mellemtiden havde Landet skiftet Ministerium. Den almindelige europæiske konservative Strømning virkede ogsaa her; og Martsministeriet havde trukket sig tilbage for et betydeligt mere konservativt Ministerium (Novemberministeriet). Dette genoptog ud paa For-aaret Krigen med Preussen, men holdt ikke fast paa Ejderpolitikken.

Krigen i 1849 begyndte uheldigt, og Preusserne rykkede op i Nørrejylland. En slesvig-holstensk Armé indesluttede Bülow i Fredericia; men her lykkedes det Bülow at drage saa betydelige Forstærkninger til sig, at han den 6te Juli kunde foretage et Udfald, der kronedes med et afgjort Held. Under Slaget faldt den afholdte General, Olaf Rye. Kort efter sluttede Preussen en ny Vaabenstilstand, der var gunstigere for de danske Intéresser i Slesvig; og Aaret efter kom det til en endelig Fred i Berlin (1850), hvorved Danmark fik Ret til selv at undertrykke Oprøret i Slesvig; i Holsten skulde det tyske Forbund genoprette Roligheden. Men Slesvig maatte ikke bringes i nærmere Forbindelse med Kongeriget end Holsten.

En dansk Hær under General Krogh rykkede derpaa ind i Sønderjylland. Slaget ved Isted (25de Juli) blev en Sejr for de danske, og Dannevirkelinien blev besat. Oprørerne holdt sig endnu i Holsten, og deres Anfører, General Willisen, forsøgte endnu et Par Gange at trænge frem. Sidste Gang stormede han Frederiksstad, hvor Oberst Helgesen kommanderede; men han blev slaaet tilbage. Og da Reaktionen nu havde sejret i Tyskland, og Østrig ikke ønskede, at den folkelige Bevægelse skulde have nogen Sejr at opvise, lod det Holsten besætte. De tyske Interesser varetog Østrig imidlertid ved ikke at udlevere Holsten til

Danmark, før dette havde truffet en saadan Ordning af sine Forhold, at de tyske Stormagter kunde være tilfredse dermed. Ved Januarkundgørelsen 1852 ordnedes da Staten saaledes, at Junigrundloven kun skulde gælde for det egentlige Danmark. Slesvig og Holsten skulde styres af hver sit Ministerium og deres Forfatning ikke ændres uden deres Stænders Samtykke. En Fællesregering for hele Monarkiet skulde indrettes for de udenrigske Sager. Toldgrænsen skulde gaa ved Elben. Dermed havde Danmark opgivet Ejderpolitikken. Det havde vundet, at Sønderjylland blev helt adskilt fra Holsten; men det havde tillige faaet den uløselige Opgave at indrette en Fællesregering, der kunde tilfredsstille baade danske og tyske. En Deling af Sønderjylland efter Nationalitet kunde have løst Vanskeligheden; men det kunde man ikke finde Stemning for. Efter Januarkundgørelsen forlode Østrigerne Holsten; en Kongres aabnedes i London, og der bestemtes det med Sverige-Norges og Stormagternes Samtykke, at hele det danske Monarki skulde gaa samlet i Arv til Prins Kristian af Glücksborg og hans Hustru Louise, Kristian den 8des Søsterdatter (1852). Efter nogen Modstand gik denne Arveordning igennem i den danske Rigsdag.

Sverige-Norge under Oskar den 1ste.

Oskar den 1ste (1844—1859) var en mere frisindet Mand end Faderen, og han sympatiserede med den skandinaviske Tanke. Under Krigen i Danmark ydede han gentagne Gange sin Bistand ved Mægling, og svenske frivillige toge i Mængde Tjeneste under de danske Faner. Nordmændene indrømmede han straks ved sin Regeringstiltrædelse et eget Flag som Tegn paa deres Selvstændighed. Under Indflydelse af den europæiske Reaktion blev dog senere Kong Oskars Styrelse mere konservativ, og Regeringens Anstrengelser rettedes særlig paa Erhvervslivet. De første Jærnbaner anlagdes, og Tolden nedsattes.

Det 2det franske Kejserdømmes Tid.

(1852—1870).

Kejserdømmets Oprettelse.

Som Præsident for den franske Republik forstod Napoleon snart at fremstille sig i Landets Øjne som Ordenens og Fredens Bærer, der blot hindredes i sine Bestræbelser af den Flok urolige Hoveder, der sad i Deputeretkamret. Man forkyndte, at Cæsarismen (d. v. s. en enevældig Magt, der overdroges af Folket til dets Tillidsmand) havde i den store Napoleons Tid gjort Landet lykkeligt og vilde ogsaa nu ene være i Stand dertil. Med Deputeretkamret opstod der mange Rivninger; og efter ganske at have sikret sig de klerikale ved at genindsætte Paven i Rom og Arméen ved at indsætte sine Venner i de højeste Poster, betænkte Præsidenten sig ikke paa at gøre Statskup. Den 2den December 1851 fandt man Paris militært besat, Deputeretkamret erklæredes for opløst, hvilket stred imod Forfatningen, og de vigtigste Førere af Oppositionen fængsledes. Smaa Uroligheder hist og her dæmpedes let, og Napoleon lod sig ved en Folkeafstemning overdrage en Myndighed som den, Førstekonsulen havde haft. Et Aar efter overdrog det nyoprettede Senat ham kejserlig Værdighed, og den 2den December 1852 holdt han som Napoleon den 3dje sit Indtog i Paris. Til Erstatning for Friheden søgte Napoleon at give det franske Folk en hidtil ukendt Velstand. Store offentlige Arbejder, Veje, Jærnbaner, Kanaler etc. skulde give Arbejderne noget at fortjene, og for Spekulanterne aabnedes der Mulighed til at tjene uhyre Formuer. Kejserdømmet har gjort meget for Frankrigs Udvikling; men det blev nærmest Lykkejægere, som sluttede sig til det, og Svigagtighed og Samvittighedsløshed traadte frem i alle Forhold. De gamle ansete Borgere og Universitetets Mænd vendte sig allesammen fra det.

Ud ad til vilde Napoleon gengive Frankrig dets gamle Overvægt i Europa. Wienerkongressens Bestemmelser skulde

omstyrtes. Dette skulde ske 1) ved at bryde Ruslands overvejende Indflydelse (den orientalske Krig), 2) ved at knække Østrigs Herredømme i Italien (den italienske Krig), 3) ved at sprænge det tyske Forbund og generhverve Rhingrænsen (Preussens og Østrigs Kamp).

Det orientalske Spørgsmaal.

Rusland styredes efter den polske Opstands Underkuelse paa den mest despotiske Maade. Speranski fik ganske vist den Opgave at reformere Lovgivningen; men Kejser Nikolaj gennemførte et meget haardt Politiregimente og satte sig det Maal at give alle sine Undersaatter een Lov, een Tro og eet Sprog. Den græske Kirke indførtes i Vestrusland og Østersølandene med de voldsomste Midler; Panslavismen benyttedes til at udvide Ruslands Indflydelse blandt alle slaviske Folk. Vest-Europas Kultur betragtedes som en Fjende; Rusland skulde beherske Europa som en asiatisk Magt.

Ved at skyde sine Grænser frem i Turan hen imod den persiske Grænse vakte Rusland Englands Skinsyge, og endnu skarpere blev Modsætningen mellem de to Magters Interesser, jo tydeligere Rusland stræbte efter at bemægtige sig Konstantinopel og forjage Tyrkerne fra Europa. Det tyrkiske Rige havde siden Freden i Adrianopel (1829) været udsat for mange Farer og havde været nødsaget til at søge Støtte hos Rusland mod sine oprørske Vasaller. Kejser Nikolaj ansaa nu efter 1848 Tiden for kommet til Gennemførelsen af sine Planer. I Revolutionsaaret havde han staaet som de legitime Fyrsters stærke Støtte; Østrig var ham særlig forpligtet for Undertrykkelsen af den ungarske Opstand; Frankrig haabede han at kunne isolere ved at vække Englands Skinsyge mod Kejserdømmet og alle dets Minder. Kejser Nikolaj rejste derfor af ubetydelige Grunde en Strid med Tyrkerne og forlangte Beskytterret over alle deres græsk-katolske Undersaatter, og da dette ikke indrømmedes, besatte han Donaulandene (1853).

Den orientalske Krig (1854—1856). Ruslands voldsomme Fremfærd bragte imidlertid England og Frankrig til at slutte sig sammen. De sendte en Hær til Orienten (1854), forjog Russerne fra Donaulandene og gik i Land paa Krim, hvor de belejrede Sebastopol. Østrig frygtede i høj Grad Ruslands Herredømme ved Donaumundingerne, og i Stedet for at hjælpe Rusland besatte det i Forstaaelse med Vestmagterne de af Russerne rømmede Strækninger. Kejser Nikolaj saa alle sine Drømme styrte sammen; hans Hær viste sig ikke at svare til Forventningerne, og Embedsmændenes Bestikkeligheg og Uærlighed kom for en Dag. Han døde af Græmmelse, og hans Søn, *Alexander den 2den* (1855—1881), søgte Fred. Da Sebastopol var faldet, sluttedes Freden i Paris paa de Vilkaar, at Rusland afstod et lille Stykke Land ved Donau og forpligtede sig til ikke at holde nogen Krigsflaade paa det sorte Hav. Donaulandene stilledes under alle Stormagters Beskyttelse (1856). Efter Krigen søgte Kejser Alexander at ophjælpe Ruslands indre Forhold ved at afskaffe Livegenskabet (1861) og forbedre Retsplejen og Undervisningen.

Det italienske Spørgsmaal.

Efter at Revolutionerne i Italien vare besejrede i 1849, var Sardinien det eneste Land paa Halvøen, der havde en fri Forfatning. Under Cavours dygtige Ledelse blomstrede Landet op og blev snart alle italienske Frihedsvenners Forhaabning. For at vinde Frankrigs Støtte for sine Planer fik Cavour Kongen til at deltage i den orientalske Krig og skaffede sig derved Adgang til Pariserkongressen. Napoleon besluttede at støtte ham, og Sardinien indtog derpaa en trodsig Holdning over for Østrig. I Foraaret 1859 gik Østrigerne over Grænsen.

Napoleon ilede straks Sardinien til Hjælp, og i to Slag, ved Magenta og Solferino, besejredes Østrigerne. Det kom til en Vaabenstilstand, hvor Napoleon af Frygt for

Preussens truende Holdning nøjedes med at lade Østrig afstaa Lombardiet. Ved en Folkeafstemning sluttede dette Land sig til Sardinien. Imidlertid havde ogsaa de andre nord-italienske Stater forjaget deres Fyrster og forlangte Tilslutning til Sardinien. Ved Freden i Zürich bestemtes det ganske vist, at dette ikke skulde finde Sted, og at de forjagne Fyrster skulde vende tilbage; men det skulde ske ved deres egen Hjælp og lod sig derfor ikke gennemføre. Mod at afstaa Savoyen og Nizza til Frankrig fik Sardinien Napoleons Tilladelse til at indlemme disse Smaastater (Parma, Modena, Toscana og Romagna).

I begge Sicilierne var Kong Ferdinand den 2den netop død, og mod hans Søn, *Frants den 2den* (1859—1860), rejstes der ved Mazzinis Hjælp en Opstand paa Sicilien. Den bekendte Frihedsmand, Garibaldi, kom med en Skare Oprørerne til Hjælp og fulgtes af et glimrende Held. Baade Øen og Riget paa Halvøen faldt i hans Hænder, og Kongen flygtede til Gaëta (1860). Viktor Emanuel frygtede for, at Garibaldis Fremgang skulde give Republikanerne Overmagten, hvis han selv intet foretog, og med Napoleons hemmelige Samtykke faldt han derfor ind i Kirkestaten og bemægtigede sig Pavens Land undtagen Rom, som Franskændene holdt besat siden 1849. Garibaldi overgav derpaa ogsaa Neapel til Kongen; og i Begyndelsen af 1861 aabnedes det første italienske Parlament, der udraabte Viktor Emanuel til Italiens Konge.

Kolonierne og de nordamerikanske Fristater.

England havde i sit vidtstrakte Kolonialrige Kilden til sin Rigdom og Magt. Mere og mere drog det sig bort fra Indblanding i Fastlandets Forhold og samlede sine Interesser om Kolonialrigets Udvikling. I 1857 truedes Englands Herredømme i Indien af en blodig Opstand, som de indfødte Regimenter (Sepoys) rejste af Forbitrelse over den Hensynsløshed, hvormed Englænderne gik frem over for deres religiøse og nationale Traditioner. I nogle Maaneder over-

vældedes Englænderne næsten ganske; men heldigvis udbredte Opstanden sig ikke til Landene uden for Gangesdalen, og snart satte Forstærkning fra Hjemmet Englænderne i Stand til at genoprette deres Herredømme. Indien blev nu helt unddraget dets ostindiske Kompagni og dets Styrelse lagt ind under den engelske Krone.

Ogsaa Frankrig stræbte efter at vinde sig Kolonier. I Algier og i Bagindien skaffede det sig et udstrakt Herredømme, og sammen med England tvang det Kina til at aabne Landet for fremmede (1860). I Amerika mente Napoleon at kunne benytte forskellige Stridigheder i Mejiko til at bringe dette Land under sin Indflydelse; franske Tropper erobrede Mejiko (1863), og en østrigsk Ærkehertug Maximilian blev fransk Vasalkejser. Men dette Eventyr tog vakte hjemme en meget stærk Opposition, og snart viste det sig umuligt at opretholde det nye Kejserrige uden at komme i Krig med Fristaterne.

Fristaternes store Udvikling siden 1789 havde efterhaanden skabt en dyb Modsætning mellem de bomuldsavlende Sydstater og de industridrivende og agerdyrkende Nordstater. Under den Kamp mellem de modstridende Interesser, som herved opstod, kom Spørgsmaalet om Neger-slavernes Stilling til at indtage en fremskudt Plads. Syden vilde ikke opgive sine Slaver, da det derved mente at udsætte Bomuldsavlens Fare, og det bestred Forbundsregeringens Myndighed til at blande sig i dette Spørgsmaal. Og da Nordstaternes Kandidat til Præsidentposten, Abraham Lincoln, sejrede ved Valget i 1860, besluttede Sydstaterne at træde ud af Unionen. Det kom nu til en langvarig og blodig Borgerkrig (1861—1865); omsider sejrede de langt talrigere og rigere Nordstater, idet deres General, Ulysses Grant, tvang Sydstaternes Anfører, Robert Lee, til at overgive sig. Kort efter blev Lincoln myrdet; men dette gjorde ingen Forandring i Stillingen, og Slaveriet blev afskaffet i alle Staterne.

Under Borgerkrigen havde Napoleon dannet det mejikanske Rige. Staternes Regering forlangte nu meget bestemt, at de franske Tropper skulde drages bort, og Napoleon blev nødt til at give efter. I 1867 forlode Frankmændene Mejiko, og nogle Maaneder senere blev Kejser Maximilian fanget og skudt af de indfødte Republikanere.

Skandinavien (1850—1866).

Danmark. Efter at de gamle Helstatsmænd atter vare komne til Magten og ved Januarkundgørelsen 1852 havde forpligtet sig over for Stormagterne til at ordne Fællesmonarkiets Forfatning i Forstaaelse med de slesvigske og holstenske Stænder, maatte man tage fat paa at faa en saadan Fællesforfatning udarbejdet. I Begyndelsen søgte man at benytte Lejligheden til at faa Junigrundloven betydelig indskrænket og atter indføre en absolut Styrelse for alle Fællessagernes Vedkommende; men da Rigsdagen meget bestemt satte sig herimod, lod Kongen Planerne herom falde og optog atter imellem sine Raadgivere flere nationalliberale Førere (Hall). Man enedes derefter om en konstitutionel Helstatsforfatning (1855); men da denne skulde træde i Kraft, bestrede Holstenerne dens Lovlighed, da de holstenske Stænder ikke havde godkendt den. De tyske Stormagter toge sig af Holstenernes Sag, og Spændingen blev stadig stærkere. Hall, der var blevet Førsteminister, haabede, at Danmark under en Krig skulde finde Støtte hos Sverige-Norge og hos Vestmagterne. Napoleons Politik i Italien gav Nationalitetsbevægelsen en stærk Støtte, og mere og mere modnedes hos Hall Beslutningen om at løse Forfatnings-spørgsmaalet i dansk Aand. De to tyske Stormagter laa i stadig Strid med hinanden; og i Preussen kom det efter Frederik Vilhelms Død (1861) til en heftig Forfatningsstrid, som gav Danmark Haab om, at det vilde kunne løse Spørgsmaalet uden Indblanding fra Tysklands Side. Hall erklærede, at Holsten og Lauenburg skulde have en særlig Forfatning;

og da Tyskerne i den slesvigske Stænderforsamling samtidig nedlagde deres Mandater, og Slesvig saaledes var uden Repræsentation, fremkom Hall med et Forslag om en Fællesforfatning for Danmark og Slesvig. Dette Forslag gik igennem et Par Dage før Frederik den 7des Død, og den nye Konge, *Kristian den 9de*, maatte efter nogen Betænkning stadfæste Loven (18de November 1863).

For den indre Sryrelse havde Frederik den 7des Tid været af stor Betydning. Bøndernes Stilling forbedredes, idet Selvejendommenes Antal steg, og Hoveriet næsten helt forsvandt. Handelen udvikledes ved Anlæg af Jærnbaner, og ved at de gamle Indskrænkninger i Næringsfriheden ophævedes. Øresundstolden afskaffedes mod en betydelig Skadeserstatning en Gang for alle. Kirken blev ordnet paa en friere Fod, og det aandelige Liv (særlig Historieskrivningen) trivedes. For den danske Nationalitets Udvikling i Sønderjylland var der blevet arbejdet kraftigt, og i Nordslesvig var dette lykkedes; derimod vare de sydlige Distrikter blevne mere tysksindede.

Kristian den 9des Tronbestigelse medførte en stor Forandring i de ydre politiske Forhold. De gamle augustenborgske Arvekav paa Hertugdømmerne traadte atter frem, og den ledende preussiske Statsmand, Bismarck, betænkte sig ikke paa at gribe Lejligheden til at stille Preussen i Spidsen for en Bevægelse, der kunde regne paa Sympati hos hele det tyske Folk. Østrig turde ikke lade Preussen alene om Æren heraf og sluttede sig derfor til det. De forlangte Novemberforfatningens Ophævelse som Betingelse for at anerkende Kong Kristians Arveret, og det tyske Forbund lod Holsten besætte. Over for Sverige-Norge blev Stillingen ogsaa en anden. Karl den 15de havde været Frederik den 7des personlige Ven og havde lovet ham sin Hjælp. Jo mere det nu viste sig, at Danmark vilde komme til at staa alene over for de to tyske Stormagter, desto mindre blev den svenske Regering tilbøjelig til at blande sig i Sagen. Rusland var paa Grund af Uroligheder i Polen

interesseret i at vedligeholde et godt Forhold til Preussen; Frankrig var vundet af Bismarck, og England ønskede at indskrænke sig til at yde diplomatisk Bistand.

Under disse Forhold traadte Hall tilbage, og Monrad blev Førsteminister. Dannevirke blev besat; men Hæren var ikke stor nok til at holde den udstrakte Stilling. Faa Dage efter at Krigen var erklæret, trak derfor Hæren sig bort fra Dannevirke (5te Februar 1864) og tog Stilling ved Dybbøl. Under Tilbagetoget leveredes en hæderfuld Kamp ved Sankelmark. Dybbøl blev derefter belejret af Preusserne, medens hele Sønderjylland besattes, Embedsmændene forjoges, og tysk Sprog indførtes i Styrelsen og i Skolerne i Mellem-Slesvig. Efter et haardnakket Forsvar bleve de nedskudte Dybbølskanser stormede og erobrede (18de April 1864); den danske Hær maatte med stort Tab gaa over til Als. Ogsaa Fredericia rømmedes nu, og en Vaabenstilstand blev sluttet. Umiddelbart forud bestode nogle danske Skibe en heldig Kamp med Østrigerne ved Helgoland.

Derefter kom det til en Konference i London, hvor England søgte at mægle Fred paa Grundlag af en Deling af Slesvig. Man kunde imidlertid ikke enes om Delingslinien, og de danske Udsendinge afbrøde derfor Underhandlingerne. Monrad haabede paa, at hvis man fortsatte Kampen til det yderste, vilde de fremmede komme Danmark til Hjælp. Men Stemningen i Landet var meget nedtrykt; og da nu Nørrejylland besattes, og Preusserne gik over til Als og erobrede denne Ø, og da endelig en østrigsk Flaade nærmede sig de danske Farvande, hvorved en Landgang paa Sjælland vilde blive muliggjort, saa blev Monrad afskediget, og det overdroges Bluhme at slutte Fred. I Wien kom det til den endelige Fred, hvorved Danmark afstod de tre Hertugdømmer til Østrig og Preussen.

Den nationalliberale Politik var dermed strandet. Det blev fra nu af Godsejerne og det demokratiske Venstre, som kom til at staa over for hinanden. Først galdt det om at faa Landets Forfatningsforhold ordnede. Junigrundloven galdt

for nogle Anliggender, Novemberforfatningen for andre, og da Riget nu kun strakte sig til Kongeaaen, var der ingen Mening i at have to Forfatninger. Efter lange Stridigheder gennemførtes endelig en ny Forfatning, Juligrundloven, hvorved Landstingets Sammensætning blev som i Novemberforfatningen. Det nye Landsting blev en Repræsentation for de formuende i Landet (28de Juli 1866). Nogle Aar senere kastedes Danmark ind i en politisk Strid om Grundlovens rette Forstaaelse, der i mange Maader lammede Udviklingen. Materielt set er Landet gaaet frem især ved Landbrugets betydelige Opsving.

Sverige-Norge. Under *Karl den 15de* (1859—1872) lykkedes det endelig at ordne Sveriges Forfatningsforhold, idet den forældede Stænderinstitution ophævedes, og et Tokammerssystem indførtes (1866). Mellem de to forenede Riger vedblev der at herske Misstemning; Nordmændene vaagede stadig over, at deres Selvtændighed overholdtes, og Skridt for Skridt have de faaet deres Fordringer opfyldte. I Litteraturen har Norge gennem Digtere som Bjørnson og Ibsen tilkæmpet sig en Førerplads i Norden. Karl den 15de efterfulgtes 1872 af sin Broder *Oskar den 2den*.

Østrigs og Preussens Kamp.

Efter 1850 herskede der mellem Østrig og Preussen en uforsonlig Skinsyge; Østrig saa i Preussen Medbejleren til Herredømmet i Tyskland, og de preussiske Statsmænd forstode mere og mere, at der ikke kunde tænkes paa nogen virkelig Udvikling af Preussen eller det tyske Rige, saa længe Østrig bevarede sin Stilling. Særlig traadte Bismarck som Preussens Gesandt i Frankfurt bestemt frem som Østrigs Modstander.

I sine indre Forhold havde Østrig stadig at kæmpe med de enkelte Nationaliteters Krav paa Selvstyre, og Finanserne vare i en daarlig Tilstand. Preussen havde derimod en fast og velorganiseret Styrelse; men i Slutningen af

Frederik Vilhelm den 4des Regering begyndte der en Strid mellem Kronen og Repræsentanternes Hus, som snart antog alvorlige Former. Regeringen var blevet overdraget til den afsindige Konges Broder og Arving, Vilhelm; og denne Fyrste mente, at Preussens Fremtid afgang af Kronens Magt og af et stærkt udviklet Hærvæsen. Som Konge besluttede *Vilhelm den 1ste* (1861—1888) at sætte sin Vilje igennem med Magt og overdrog Bismarck Ledelsen af Regeringen (1862). Hans Maal var Østrigs Udelukkelse fra Tyskland og Oprettelsen af et stærkt tysk Rige under Preussens Ledelse. Mod Rigsdagens Vilje styrkede han Hæren. De danske Forhold gave ham snart en Lejlighed til at prøve den nye Hærororganisation og tillige til at vinde Mulighed for at skabe en tysk Flaade ved at erobre Kielerhavn. Og efter Freden i Wien (1864) forstod han at benytte Forholdene i Hertugdømmerne til at fremtvinge en Afgørelse med Østrig. Østrig vilde nemlig have Hertugdømmerne overgivne til den augustenburgske Prætendent; Preussen vilde ikke have flere af de smaa tyske Fyrster, som ganske gik i Østrigs Ledebaand. Til sidst paakaldte Østrig Forbundsdagens Hjælp mod Preussen, og dermed var Krigen erklæret (1866). Preussen havde forinden sluttet en hemmelig Alliance med Italien, der som sin Part skulde have Venedig. Frankrig holdt sig stille og haabede, hvorledes end Krigen gik, at kunne paatvinge begge Magter sin Mægling og skaffe sig Udvidelser ved Rhinen.

Men i Løbet af faa Uger blev Østrigs Skæbne afgjort. Ved Königgrätz sejrede Preusserne saa afgørende, at Vejen til Wien laa aaben, og da samtidig Ungarerne viste sig urolige, var der ikke andet for end at slutte Fred. Ogsaa rundt om i Tyskland vare de preussiske Hære sejrige over for de med Østrig forbundne Smaastater. Derimod havde Italienerne været uheldige. Frankrig kunde ingen Hær bringe i Marken og maatte derfor lade Preussen raade alene. Ved Freden i Prag 1866 afstod Østrig Venedig til Italien og sin Andel af de fra Danmark erobrede Hertugdømmer

til Preussen, desuden betalte det en betydelig Krigsskadeserstatning. Det tyske Forbund opløstes, og Landene nord for Main dannede under Preussens Ledelse et nyt Forbund. Hannover og Hessen bleve helt indkorporerede af Preussen, der derved fik sine Provinser forenede; de øvrige Stater beholdt deres indre civile Styrelse, medens Preussens Konge fik den militære Styrelse; og for alle de fælles Anliggender oprettedes der et Forbundsraad af Fyrsterne og en folkevalgt Rigsdag. Dermed var Grunden lagt til det samlede tyske Rige; thi de sydtyske Stater sluttede dels meget nøje Alliancer med det nordtyske Forbund, dels dannedes der allerede nu for at varetage de fælles Toldinteresser et almindelig tysk Toldparlament.

Østrig maatte efter Krigen indrømme Ungarn Selvstændighed i personal Union med Østrig. Frants Josef blev kronet som Ungarns Konge (1867).

Den fransk-tyske Krig.

For Napoleon var Opløsningen af det tyske Forbund ikke blevet den Triumf, han havde ventet. I Stedet for at skaffe Frankrig Udvidelser havde hans Politik ført til Dannelsen af en meget stærk Militærmagt paa hans Grænser, og dette gav Oppositionen imod hans Regering forøget Styrke. Den store Demoralisation i alle offentlige Forhold havde allerede svækket hans Stilling stærkt, og han ansaa det for nødvendigt at gøre Indrømmelser. Et liberalt Ministerium udnævntes (1870), og en Slags Forfatning indførtes. Men Hoffet under Kejserindens Ledelse haabede ved en sejrrig Krig at blive Herre over Situationen paa ny, og da Kejseren var syg, fik Kejserinden sin Vilje. Forholdene i Spanien gav den Anledning, man søgte til en Krig med Preussen.

Ferdinand den 7de var død 1833, og hans umyndige Datter, *Isabella* (1833—1868), havde en Tid en vanskelig Stilling, idet hendes Farbroder rejste Krav paa Kronen.

Formynderregeringen mente kun at kunne faa Bugt med Opstanden ved at gøre liberale Indrømmelser. Men den Forfatning, Spanien derved fik, skaffede det ikke en bedre Styrelse. Isabella viste sig som voksen meget letsindig og lunefuld, og Intriger ved Hoffet afgjorde i Hovedsagen Landets Styrelse. Til sidst blev Dronningen jaget bort (1868), og den provisoriske Regering tilbød derefter en hohenzollersk Prins Kronen.

Det var dette, som blev Frankrigs Paaskud til Krigen; Frankrig kunde ikke finde sig i, at en Hohenzoller blev Konge i Spanien, og forlangte en Erklæring af Kong Vilhelm, at han aldrig vilde tillade sligt. Da dette blev afslaaet, erklæredes Krigen (1870). Det viste sig straks, at Frankrigs Hærvæsen var i stor Forvirring. Man havde kun 250000 Mand at stille op, og deres Udrustning var meget mangelfuld. Derimod rykkede de preussiske og sydtyske Hære rask i Marken med en overvældende Overmagt. Straks i de første Slag bleve Franskmændene kastede tilbage og deres Hovedhær indesluttet i Metz. Et Forsøg paa at undsætte denne Fæstning førte til, at Undsætningshæren blev tilintetgjort og fanget i en Række Kampe ved Sedan. Kejser Napoleon, som befandt sig ved Hæren, overgav sig selv som Fange (1ste September 1870).

Efterretningen om disse Ulykker, som afslørede Kejserdømmets slette Styrelse, fremkaldte en Revolution i Paris. Jules Favre og Gambetta, Oppositionens Ledere, erklærede Republikken og indsatte en Forsvarsregering med General Trochu i Spidsen. Rundt om i Frankrig vakte dette stor Misstemning, da man ikke vilde finde sig i, at Paris ligesom i den store Revolutions Tid afgjorde Spørgsmaalet om Landets Regeringsform. Denne Misstemning svækkede yderligere Frankrigs Modstandskraft.

Fra Midten af September begyndte Preusserne at indslutte Paris. Trochu ledede Forsvaret uden Kraft og samlet Plan; og de Hære, som især ved Gambettas Virksomhed efterhaanden rejstes i Provinserne, fik ikke Tid til at organisere

sig tilstrækkeligt. Strassburgs og Metz's Overgivelse satte derimod Preusserne i Stand til stadig at forstærke deres Opstilling omkring Paris. Ved Midten af Januar vare alle de franske Troppemasser sprængte, og Preusserne kunde fejre deres Sejre ved i Versailles at faa de tyske Fyrster til at udraabe Kong Vilhelm til tysk Kejser. Faa Dage efter overgav Paris sig.

En Vaabenstilstand blev derefter sluttet, og en Nationalforsamling, der traadte sammen i Bordeaux, valgte Thiers til Statens Overhoved og overdrog ham Fredsunderhandlingerne med Tyskland. Ved Freden i Frankfurt afstod Frankrig Elsass og tysk Lothringen og betalte 5 Milliarder Fr. i Krigsomkostninger.

Men inden Freden blev sluttet, var der udbrudt en Opstand i Paris. Det socialistiske Parti blev ved Folkets Forbitrelse over den slette Ledelse af Forsvaret sat i Stand til at gøre et Forsøg paa at give Frankrig en Styrelse, der svarede til dets Ideer. Men Thiers samlede i Versailles en Regeringshær, der snart trængte ind i Paris, og i 8 Dage førtes der den vildeste og blodigste Kamp i Byens Gader. De overvundne søgte at afbrænde Byen; flere af de prægtigste Bygninger (Tuilerierne, Hotel de ville) ødelagdes, og til Gengæld nedskøde Regeringstropperne dem, der faldt i deres Hænder, uden Naade og Barmhjertighed. Bagefter deporteredes mange.

Tiden efter 1870.

Tyskland.

Efter at Vilhelm den 1ste var blevet udraabt til tysk Kejser i Versailles, grundedes det nye tyske Rige efter det nordtyske Forbunds Mønster. Bismarck stod som Rigskansler i Spidsen for dets ydre og indre Ledelse. Han bestræbte sig for at sikre det nye Rige ved at udsone sig med Østrig

og sammen med denne Stat og Rusland at danne et Tre-kejsersforbund. Men dette Forbund kølnedes snart, da Bismarck for Østrigs Skyld standsede Rusland i dets Fremtrængen over for Tyrkerne og ved Berlinerkongressen 1878 støttede Østrigs Interesser. Siden den Tid har Tyskland sluttet en nøje Alliance med Østrig og senere optaget Italien i den, medens Rusland har nærmet sig Frankrig.

I de indre Forhold søgte Bismarck i Begyndelsen at støtte sig paa de liberale Partier. En Rigsbank blev oprettet og en fælles tysk Retsforfatning gennemført. Men usikre Forhold i Handelsverdenen, som væsentlig fremkaldtes ved de vilde Spekulationer, den store Krigsskadeserstatning fra Frankrig foranledigede, gav den socialistiske Bevægelse stor Fremgang. Et Par Attentater paa Kejseren bragte Stemningen i Landet til at svinge, saa at Bismarck fra den Tid af styrede støttet paa de konservative Partier. Strenge Love mod Socialisterne vedtoges, men samtidig søgte Regeringen ved forskellige Arbejderlove at imødekomme nogle af deres Krav.

Kejser Vilhelm efterfulgtes af sin Søn, *Frederik den 3dje* (1888), der var døds syg, da han arvede Kronen. Faa Maaneder efter døde han, og hans Søn, *Vilhelm den 2den*, brød snart med Bismarck. Bismarck blev afskediget (1890), og under den nye Rigskansler bleve Undtagelseslovene mod Socialisterne ophævede.

Frankrig.

Det viste sig efter Krigen, at Frankrig meget hurtig forvandt de materielle Tab. Derimod havde det vanskeligere ved at naa til en endelig Ordning af de indre Forhold. Monarkisterne nærrede en Tid lang store Forhaabninger, og det lykkedes dem at faa Mac Mahon gjort til Præsident i Stedet for Thiers (1873). Men Republikanerne havde Stemningen for sig hos den store Befolkning, og Forfatningen ordnedes endelig (1875). Som Republikanernes Kandidat blev Grévy Præsident (1879—1887); og i hans Tid gik Landet frem med store Skridt. Hærvæsenet udvikledes overordentlig;

det industrielle Liv blomstrede op, og store Kolonier erhvervedes (Tunis og Tonkin). For Oplysningen droges der Omsorg ved at indføre gratis Undervisning og omordne Almueskolen, og samtidig trængtes den katolske Gejstligheds Indflydelse paa Undervisningen tilbage. Men hele denne glimrende Udvikling har tillige givet Anledning til en voksende Spænding mellem Borgerskabet og Arbejderbefolkningen, og den socialistiske Bevægelse har vundet i Kraft ved flere Skandaler, som Opdagelsen af store Svindlerier i Børsverdenen har fremkaldt. Grévy maatte trække sig tilbage som Følge af, at hans Svigersøn blev kompromitteret ved en saadan Lejlighed, og hans Efterfølger Carnot (1887—1894) blev myrdet af en Anarkist.

Over for Udlandet genvandt Frankrig fra Slutningen af Halvfjerdserne en anset Stilling. Længe vedblev Tanken om Hævn over Tyskland at være Regeringernes aabenlyse Maal; senere hen er denne Politik traadt noget mere i Baggrunden, og Frankrig har kun søgt en Støtte over for den tysk-østrigsk-italienske Alliance ved at nærme sig til Rusland.

Rusland.

Kejser Alexander den 2dens Reformforsøg bragte Landet et stort Skridt fremad; men den bestikkelige Embedsstand lod sig ikke med eet Slag forbedre, og Bøndernes Stilling blev heller ikke saa gunstig ved Livegenskabets Ophævelse, som man havde ventet, idet de lave Priser paa Korn ramte dem haardt. Om en Indskrænkning i den enevældige Styrelse var der ikke Tale. I Polen herskede der en stadig Gæring, og i 1863 kom det til alvorlige Uroligheder, som det dog lykkedes at dæmpe. Men fra den Tid arbejde Russerne systematisk paa at denationalisere Landet ved at ophjælpe og russificere Bønderne og ødelægge Adelen.

I 1870 hindrede Rusland Østrig fra at falde Preussen i Ryggen og opnaaede til Gengæld Preussens Støtte til at faa den Bestemmelse i Pariserfreden ophævet, at det ikke maatte

holde nogen Flaade i det sorte Hav. Og i de følgende Aar genoptog Kejser Alexander Ruslands gamle orientalske Politik. Besiddelserne i Asien udvidedes, og mod Tyrkiet optraadte Rusland fjendtlig. En Opstand i Bosnien førte til en Krig mellem Kejseren og Sultanen (1877—1878), der i Begyndelsen ikke var afgjort heldig for Russerne; men hen paa Vinteren sejrede Russerne afgørende i en Række Kampe omkring Plevna og trængte derpaa frem til Konstantinopel. Englænderne hindrede Russerne fra at trænge ind i selve Staden og satte ligedes igennem, at Fredsbetingelserne blev forelagte en Stormagtsforsamling i Berlin. Rusland fik kun Bessarabien og et Stykke af Armenien; Bosnien og Herzegovina skulde styres af Østrig; Thessalien blev afstaaet til Grækenland. Serbien og Rumænien skulde være uafhængige og bleve et Par Aar senere Kongeriger; Bulgariens nordlige Del blev en Valsalstat; dens sydlige Del under Navn af Øst-rumelien skulde vedblive at være en tyrkisk Provins, men med en selvstændig fri Forfatning. England fik Tyrkiet til at overlade det Cypem og Protektoratet over Lille-Asien.

Denne Fred vakte stor Misfornøjelse i Rusland. Med det politiske Venskab mellem Rusland og Tyskland var det forbi, og indadtil begyndte en omfattende Agitation i Befolkningen at hidse denne til Revolution. Nihilistiske Sammensværgelser bleve hyppig opdagede, og til sidst blev Kejseren selv Offer for et Attentat. Under hans Søn, *Alexander den 3dje* (1881—1894), forbedredes disse Tilstande ikke. Medens Landet gik rask fremad i Industri og Handel, vedblev Misfornøjelsen med den enevældige Styrelse og den bestikkelige Embedsstand at brede sig. Hos nogle fremkaldte denne mystisk-religiøse Sværmerier, hos andre Forsøg paa at myrde Kejseren eller hans Embedsmænd. Regeringen søgte at blive Herre over disse Bevægelser ved et gennemført Politiregimente og ved med alle Midler at støtte den ortodokse græske Kirkes Udbredelse. Kejser Alexander efterfulgtes af sin Søn, *Nikolaj den 2den* (1894).

Østrig-Ungarn.

Efter i 1867 at have givet Ungarn en selvstændig Styrelse med en fri Forfatning indførte Kejseren ogsaa en fri Forfatning i de østrigske Lande. Men de forskellige Nationaliteter, hvoraf Staten bestaar, stille bestandig mere vidtgaaende Fordringer om Selvstændighed. Finanserne ere i en daarlig Forfatning, da Riget ikke formaar at bære de store Hærudgifter, som Forbundet med Tyskland paalægger det.

Italien.

I 1870 benyttede Viktor Emanuel Lejligheden til at erobre Rom, efter at de franske Tropper vare dragne bort. Derved var hele Italien samlet. Til Paven blev Forholdet selvfølgelig yderst spændt, og Regeringen søgte derfor at bryde Gejstlighedens Magt over Befolkningen ved at sørge for en bedre Undervisning. Almindelig Skolepligt indførtes, men den har ikke kunnet gennemføres. Under Viktor Emanuels Søn, *Umberto* (fra 1878), har den Misfornøjelse, som Erobringen af Rom fremkaldte i Frankrig, ført til en voksende Spænding mellem de to Lande. Da Frankrig saa satte sig fast i Tunis, sluttede Italien sig til den tysk-østrigske Alliance, men har derved maattet paatage sig større Hærudgifter, end det kunde bære; yderligere ere dets Finanser blevne forværrede ved en Toldkrig med Frankrig. Socialistiske og republikanske Bevægelser holde navnlig Syd-Italien og Sicilien i Uro.

Spanien.

Efter at man havde maattet opgive Planen om at faa en hohenzollersk Prins paa Tronen, fik man en italiensk Prins, *Amadeus* (1870—1873), til at modtage Kronen. Men han kunde ikke bringe Landet til Ro og forlod atter Spanien

(1873). Derpaa blev Republikken erklæret; men Forvirringen blev nu til fuldstændig Anarki. Til sidst lykkedes det Hæren at faa kaldt Isabellas Søn, *Alfons den 12te* (1875—1885), tilbage. Spaniens rolige Udvikling lammes dog stadig ved Partilidenskab og Finansnød, og Formynderregeringen for den nuværende Konge, *Alfons den 13de* (fra 1886), der fødtes et halvt Aar efter Faderens Død, er ofte vanskelig stillet.

England.

Efter den store Reformtid udviklede England sig stadig videre som Verdens første handlende og industridrivende Nation. Paa alle Omraader satte den frisindede Styrelse sit Spor. I politisk Henseende bestræbte Whiggerne, særlig under Gladstones Ledelse, sig for at drage bestandig større Kredse af Befolkningen ind i det politiske Liv ved gentagne Udvidelser af Valgretten; og Gladstone har endogsaa i de senere Aar taget Kampen op for at hidføre bedre Tilstande paa Irland ved at foreslaa, at man skulde indrømme Ierne Selvstyre (Homerule). Aandslivet har ligeledes draget Fordel af hele den store Udvikling. Naturvidenskaben har ikke blot gennem Opfindelser gavnet Industrien; men gennem Mænd som Darwin og Spencer har den frembragt de Tanker, som ere blevne bestemmende for hele Europas aandelige Liv i den sidste Menneskealder.

Ud ad til har England holdt sig borte fra Indblanding i Europas Anliggender. Derimod har det drevet en meget virksom Kolonialpolitik. Ved den russisk-tyrkiske Krig satte det sig i Besiddelse af Cypern (1878); i Afrika har det besat Ægypten (1882), og mod at afstaa Helgoland til Tyskland har det vundet store Indrømmelser i Øst-Afrika (1890). Fra Kaplandet har det ligeledes strakt sit Herredømme langt ind i det indre. I Asien blev Indien erklæret for et Kejserrige og Birma inkorporeret.

Amerika og Øst-Asien.

Fristaterne have siden Borgerkrigens Tid (1865) gennemgaaet en overordentlig stor Udvikling. De mange Indvandrere have koloniseret vidtstrakte Territorier; Industrien kappes med Englands; og Agerbruget har kunnet optage en meget betydelig Kornkurrence med Europas. I de senere Aar har der gjort sig en stærk Modsætning gældende mellem Vestens Kolonister og Østens Kapitalister, idet disse sidste ved Hjælp af deres Penge beherske næsten alle Foretagender af nogen Betydning (Jærnbaner, Miner).

De øvrige amerikanske Stater hjemses af idelige indre Uroligheder og indbyrdes Krige.

I Øst-Asien blev Kina aabnet for Europæerne ved den fransk-engelske Krig (1860). Nogle Aar senere blev ogsaa Japan tvunget til at give Europæerne Adgang (1868). Men medens Kina bestandig kun modvilligt har fundet sig i Europæernes Tilstedeværelse, har Japan bestræbt sig for at lære saa meget som muligt af Europas Kultur og er i de forløbne Aar blevet halvvejs europæisk. I en Krig med Kina (1894—1895) har Japan vist sin fuldstændige Overlegenhed og tvunget Kina til betydelige Indrømmelser.
